

A.Ü. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
MEZUN	
TARİH	07/01/2020
SAYI	1659 / 20

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

EBÛ'L-KÂSİM EL-KA'BÎ'NİN MAKÂLÂT'INDA ŞÎA'YI ELE ALIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Mohammed Ahmed SHİHAB

ANKARA-2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

EBÛ'L-KÂSİM EL-KA'BÎ'NİN MAKÂLÂT'INDA ŞÎA'YI ELE ALIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Mohammed Ahmed SHÎHAB

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Sönmez KUTLU

ANKARA-2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

Mohammed Ahmed SHİHAB

EBÛ'L-KÂSİM EL-KA'BÎ'NİN MAKÂLÂT'INDA ŞÎA'YI ELE ALIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sönmez KUTLU

Tez Jürisi Üyeleri

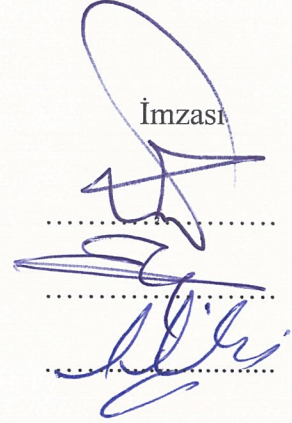
Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Hasan ONAT

Prof. Dr. Sönmez KUTLU

Dr. Öğr. Üyesi İsmail AKKOYUNLU

İmzası

Tez Sınavı Tarihi: 07. 01. 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(8/1/2020)

Mohammed Ahmed SHİHAB

Imza

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Sınırları, Önemi Ve Amacı	1
2. Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi	4
3. Kavramlar	7
3.1. el-Makâlât.....	7
3.2. el-Mezheb.....	8
3.3. el-Fırka ve el-Ashâb	10
3.4. el-Cemâat	11
3.5. Ümmet ve Ehlü'l-Millet	12
3.6. Ehlü's-Salât ve Ehlü'l-Kible	13
3.7. eş-Şîa, et-Teşeyyu' ve er-Râfızâ	14

BİRİNCİ BÖLÜM

EL-KA'BÎ'NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1. Adı ve Nesebi.....	16
2. el-Ka'bî Döneminde Siyasî ve Toplumsal Hayat	18
2.1. Hilâfetin Merkezi Bağdad	18
2.2. Horasan ve Belh	24
3. el-Ka'bî Döneminde Dinî-Mezhebî Durum.....	30
4. el-Ka'bî'nin İlmî Şahsiyeti, Hocaları, Öğrencileri ve Eserleri	33
4.1. İlmî Şahsiyeti.....	33
4.2. Hocaları	38
4.3. Öğrencileri.....	39
4.4. Eserleri	40
5. Kâ'bî'nin Mu'tezile ve Şî'a İle İlişkisi	60
6. el-Ka'bî'nin İ'tikadî Görüşlerine Genel Bir Bakış	66
7. Vefatı.....	69
8. Makâlât İlminin Ortaya Çıkışı Ve <i>Kitâbü'l-Makâlat</i> 'ta el-Ka'bî'nin Metodolojisi	70
9. el-Ka'bî Hakkında Âlimlerin Olumlu Veya Olumsuz Görüşleri	78

İKİNCİ BÖLÜM

EL-K'A'BÎ'NİN MAKÂLÂT'INDA Şİİ FİRKALAR VE TASNİFİ

1. Şîa Bahsinde el-Ka'bi'nin Kaynakları	84
2. el-Ka'bi'den Önce Şîi Fırkalar Ve Tasnifi.....	86
3. el-Ka'bi'de Şii Fırkalar ve Tasnifi	93
3.1. Ali (40/661) Döneminde Şîa	93
3.2. Ali'nin Şahadetinden Sonra Şîa	95
3.3. Zeydiyye Fırkaları	96
3.4. İmâmiyye Fırkaları	100
3.5. İmâmeti Benî Hâşim'den Çıkarıp Kendilerine Ait Gören İmâmiyye	108
4. el-Ka'bi'nin Şîi Fırkaları Tasnifinin Kendinden Sonraki Makâlat Yazarlarına Etkisi	112
5. el- Kâ'bi'nin Makâlât'ında Şîa Ricâli	126
5.1. Zeydiyye Ricâli	126
5.2. İmâmiyye Ricâli	129
6. el-Ka'bi Döneminde Şîa'nın Yayıldığı Bölgeler	130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-KA'BÎ'NİN MAKÂLÂT'INDA ŞÎA'NIN İTİKADÎ VE SİYASÎ GÖRÜŞLERİ

1. Teşeyyu' Fikrinin Ortaya Çıkışı	132
2. el-Ka'bi'nin Makâlât'ında Şîi İnancı	136
2.1. İmâmet.....	136
2.2. İsmet	140
2.3. Takiyye.....	141
2.4. Bedâ.....	141
2.5. Bilgi ve Çeşitleri.....	142
2.6. Allah'ın İrâdesi.....	143
2.7. Tecsîm	144
2.8. Tenasuh	145
2.9. Kıyâs ve İctihâd.....	146
3. Ehl-i Beyt Mensupları ve Şiilerin İsyanları	146
3.1. Hüseyin ve Evlatlarının İsyanı	147
3.2. Hasan'ın Evlatlarının İsyanı	154
3.3. Ca'fer b. Ebî Tâlib ve Akîl b. Ebî Tâlib'in Evlatlarının İsyanları.....	157
4. Ehl-i Beyt ve Şiilerden Zehirlenerek Öldürülenler	158
SONUÇ	160
KAYNAKÇA	165
ÖZET	179
ABSTRACT	180

ÖNSÖZ

Hız. Muhammed'in vefatından sonra yaşanan pek çok siyâsî ve toplumsal olay, Müslümanları derinden sarstı ve geride çözüme kavuşturulması gereken pek çok sorun bıraktı. Yapılan tartışmalar sonucunda, bu sorunlara farklı çözümler üreten çeşitli dini-siyasî topluluklar ortaya çıkmaya başladı. Bu süreçte, "siyasi ve itikadî amaçlarla vücut bulmuş şahıslar ve fikirler etrafındaki zümreleşmeler, daha sonra fırka ve mezhep olarak isimlendirildi. Her fırka lideri veya mensubu, kendi görüşlerini savunmak, başkalarının görüşlerini eleştirmek veya onların eleştirilerine cevap vermek için çeşitli eserler meydana getirdiler. Başlangıçta bunlar belli bir konuya veya birkaç konuya tahsis edilmiş Risâle fi'l-Kader, Risâle fi'l-İ'tizâl, Kitabu'l-İrcâ, Kitâbu'l-İmâme ve benzeri eserler kaleme alındı ve böylece İslam mezhepleri tarihi yazıcılığı kurumsallaşmaya başladı. Zamanla Havaric, Mürcie, Şîa, Mutezile ve Ehl-i Sünnet kendi fırak ve makalat geleneğini oluşturmaya başladı. Daha sonra büyük bir gelişme kadeden Mezhepler tarihi yazıcılığı, olgunlaşma dönemlerinde en önemli meyvelerini verdi. O zamana kadar orya çıkan fırkaları ve görüşlerini bir araya toplayan daha kapsamlı eserler yazıldı. Bu geleneklerden en güçlü olanlarından birisi Mutezilî fırk ve Makalat geleneği idi. Bu geleneğin en önemli temsilcilerinden birisi Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'dir. O, kendinden önce fırkaları ve görüşleri ile ilgili kitap, risale, bilgi, belge ve canlı tanıkların verd bilgileri bir araya getiren *Makalât* adlı bir eser yazdı. Her bir fırkayı ayrı ayrı ele aldıktan sonra, daha önce tartışılan veya yeni ortaya çıkan Kelamî tartışmaların tamamını bu eserinde topladı. Bu eser, el-Ka'bî'den sonra yazılan bütün fırak ve makalât literatürünün başucu kaynağı oldu. Makalât sahipleri arasında onun eserine atıfta bulunmayan hemen hemen hiç kimse yoktur. el-Ka'bî, bu eserinde her bir mezhebi kendine özgü bir yöntemle ele aldı. Tek bir nüsha olarak günümüze ulaşmış bulunan bu eser, 2019 yılında neşredilmiştir. Onun mezhepleri ele alış biçimi ve

mezheplere bakışı, eseri yayınlanmadan önce de araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamıştı. Fakat onun sadece Mutezile'ye bakışı bir Yüksek Lisans konusu olarak incelendi. el-Ka'bî'nin eserinde en fazla ilgilendiği mezheplerden birisi Şîa ve onun alt grupları idi. Ancak Bağdad Mutezilesi'ne mensup bir alim olan Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin *Makalât*'ında Şîa'ya bakışı ve onlarla ilgili verdiği bilgiler bugüne kadar incelenmedi. Bu boşluğu doldurmak amacıyla, Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin Şîa'ya bakışını Yüksek Lisans tez konusu olarak seçtik.

Tez konumun belirlenmesinden rapor edilmesine kadarki bütün aşamalarında yardımlarını esirgemeyen, eleştiri ve yolgöstericiliği ile katkıda bulunan başta danışmanım Prof. Dr. Sönmez Kutlu olmak üzere, değerli hocalarım Prof. Dr. Hasan Onat, Prof. Dr. Osman Aydın ve Doç. Dr. Muzaffer Tan'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamın bu hale gelmesinde katkısı olan başta Dr. Metin Avcı'ya, Arş. Gör. Hakan Atalay, Arş. Gör. Ahmet Bedri Yavuz, Arş. Gör. Ebru Koçak, Arş. Gör. Mine Demirbilek, Arş. Gör. M. Cihat ORUÇ'a teşekkür ederim.

Mohammed Ahmed SHİHAB

Ankara-2020

KISALTMALAR

AÜİİF	Ankara Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İFAV	İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
İSAV	İslami Araştırmalar Vakfı
a.mlf.	Aynı müellif
bkz.	Bakınız
bl.	Bölümü
çev.	Çeviren
DEM	Değerler Eğitimi Merkezi
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
EOÜİFD	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Fak.	Fakülte/si
krş.	Karşılaştırınız
ktp.	Kütüphane/si
mad.	Madde/si
nşr.	Neşreden
S	Sayı
ss.	Sayfalar arasında
SÜSBE	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
thk.	Tahkik eden
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
tr.	tarihsiz
Ünv.	Üniversite/si
vd.	ve devamı
vdğ.	ve diğerleri
vr.	Varak

GİRİŞ

“Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin Makâlât'ında Şîa'yı Ele Alışı” adlı araştırmamızın sınırları, önemi ve amacı, araştırmamızda kullanılacak kaynakalar ve izlenecek yöntem ile kavramsal çerçeve hakkında genel hatlarıyla bilgi vermek yararlı olacaktır. Özellikle el-Ka'bî'nin *el-Makâlât*'ında Şîa'yı ele alırken pek çok kavram kullanmaktadır. Bizi ilgilendiren bazı kavram ve terimleri hangi anlamda kullandığını kısaca açıklamak gerekmektedir.

1. Araştırmanın Sınırları, Önemi Ve Amacı

Araştırmamız, Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî el-Belhî'nin *Makâlât* adlı eserinde Şîa'yı ele alışı ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede Şîa'nın tanımı, fikirleri, tarihsel süreçte fırkalara ayrılışı, Şîa'nın tasnifi, Şîi ricâli, Şîa'nın yayıldığı bölgeler ve İmamet etrafındaki görüşlerine yoğunlaşacağız. Onun daha önceki Makâlât ve fırak geleneğinden nasıl etkilendiği karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilecektir.

Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî el-Belhî'nin *Makâlât*'ından hareketle onun Şîa'yı ele alışı, İslam mezhepleri yazıcılığı açısından şimdiye kadar ortaya konulmamıştır. Çünkü onun eseri yazma halinde idi; tek bir yazması bulunan bu eserin sadece Mutezile kısmı yayınlanmıştı.¹ Daha önce bu kısımdan hareketle Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin Mutezile'ye bakışı çalışılmıştı. Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî el-Belhî'nin *Makâlât*'ının yayınlanması ile birlikte, onun Şîa'ya bakışı açısının bir tez konusu olarak çalışmayı gerekli kıldı. Çünkü onun eserinde Şîa ile ilgili verdiği bilgiler sonraki Makâlât ve fırak geleneğinde kullanıldı. Bu eser yayınlanmadığı için onun Şîa'ya hakkında verdiği bilgileri ve onun bu mezhebe bakışını kendinden yapılan alıntılar ölçüsünde biliyorduk. Eserin

¹ Ebû'l-Kâsım el-Belhî (ö. 319/931), el-Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1025) ve el-Hâkim el-Cüşemî (ö. 494/1101), **Fazlû'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, ed: Fuâd Seyyid, 2. Baskı, Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr-el-Müessestü'll-Vataniyye li'l-Kitab, 1406/1986.

yayınlanmasıyla beraber, tıpkı diğer mezhepler hakkında verdiği bilgiler gibi Şîa ile ilgili bilgilerin de önemi ortaya çıktı. Bu konunun aydınlatılması mezhepler tarihi yazıcılığı açısından büyük önem arz etmektedir. Bu konuyu bir veya birkaç makalenin sınırlarını aştığı için bu konuyu bir yüksek lisan tez konusu olarak çalışmaya karar verdik.

Şîa'nın klasik döneminin aydınlatılması açısından Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî el-Belhî'nin *Makâlât*'ı önemli bir kaynaktır. el-Ka'bî, Mu'tezilî olmasına rağmen Şîî doktrinini, fırkalarını ve ricâlini tarafsız bir şekilde aktarmıştır. Çünkü o, Şîî doktrinin ne savunucusu ne de rakibidir. Kendi dönemindeki Şîîlerle önceki Şîîler arasında bazı ayrımlara ve farklılaşmalara da dikkat çekmiştir. Bu çalışma siyasî baskılara uğrayan, isyan eden, sürülen, hapsedilen ve yönetimlere karşı bazan savaş açan bir topluluk olan Şîa'nın ayrıntılı bir şekilde ortaya konulması, konuyla ilgili yapılacak çalışmalara önemli bir katkı sağlayacaktır.

Araştırmamızın asıl amacı, Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî el-Belhî'nin yazmış olduğu ve mezhepler tarihinin önemli kaynaklarından birisi olarak görülen *Makâlât*'ından hareketle onun Şîa'ya bakışını ortaya koymaktır. Bu eserin neşredilmesi ile birlikte, klasik mezheplerin yeniden incelenmesi zorunlu hale gelmiştir. Ancak tek nüsha olan ve ilk neşrinde pek çok okuma hataları bulunan bu eserin ilmi bir tahkikinin yapılması gerekmektedir. Bunun bilincinde olarak Şîa kısmını inçlerken asıl yazmaya başvurarak kullandığımız metinleri zaman zaman karşılaştırdık.² Eserin ciddi bir tahkiki mezhepler tarihi alanına ciddi bir katkı sağlayacaktır. Bu çalışmamızda Şîa mezhebinin diğer kaynaklardan farklı yöntem ve bakış açısıyla ortaya konulmasına odaklanmakla, diğer mezheplerin de bu eserin yayınlanması ile birlikte tekrar ele alınmasının gerekliliği ortaya çıktı. Çünkü bu kitapta el-Ka'bî, Hz. Peygamberden sonra Müslümanlar arasında

² Karşılaştırmada *Makâlât*'ın Sönmez Kutlu'nun özel kütüphanesinde bulunan fotokopisini kullandık.

ortaya çıkan ve kendi döneminde varlığını sürdüren fırkaları, onların kendi eserlerinden veya tanıklarından hareketle tarafsız bir şekilde inceledi. O, *el-Makâlât*'ında kendine özgü bir yöntem geliştirerek, fırkaları çeşitli yönleriyle ve tarafsız olarak araştırdı. Bu yüzden onun kitabında diğer makâlât kitaplarında görmediğimiz bir içerik vardır. Onun eserinin, el-Eş'arî'nin *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* adlı eserinden daha kapsamlı ve detaylı olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden olsa gerek, el-Eş'arî, el-Ka'bî'nin *el-Makâlât*'ında verdiği bilgiler büyük ölçüde güvenmiştir.

Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî el-Belhî'nin *Makâlât*'ını Hicrî 3. Yüzyılın başında yazmış olması ayrı bir önem arz etmektedir. Şöyleki Oniki İmamiyye, Zeydiyye ve İsmailiyye'nin teşekkülünü bu dönemde tamamlamıştır. el-Ka'bî'nin eseri, bu dönemde Şiîliğin kendi içindeki gelişmeleri ve inançlarındaki farklılaşmayı öğrenebileceğimiz nadir eserlerden birisidir. el-Ka'bî'nin Şiî fırkaları ve doktrinleri ile ilgili verdiği bilgiler ortaya koymakla yetinmeyeceğiz, ondan önceki Makâlât sahiplerinin eserleriyle mukayese ederek bu eserin Makâlât geleneğindeki önemini de ortaya koymaya çalışacağız. Böylece onun makâlât eserleri dışında tarihî kaynaklardan da yararlanarak mezhebi ve ırkî taassuptan uzak kalarak dönemindeki fırkaları ne kadar tarafsız incelediği görülecektir.

Çalışmamızda Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî el-Belhî'nin *Makâlât*'ında Şîa'yı ele alışıını Mezhepler Tarihi disiplininin temel ilkelerinden birisi olan nesnellik (objektif) ilkesine bağlı kalarak analiz edeceğiz. Zaten el-Ka'bî de, “bir mezhebi yüceltmeden ya da küçük düşürmeden” onları ele alması bizim için büyük önem arz etmektedir. Amacımız, tarihsel gerçekleri herhangi bir taraf ve değişikliğe mahal vermeden olduğu gibi ortaya koymaktır.

2. Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi

Araştırmamızın kaynakları arasında başta Makâlât ve Fırak edebiyatı olmak üzere siyasî tarih kitapları, Fihristler, Tabakât ve Ricâl kitapları ve çağdaş araştırmalardan yararlandık. Ancak Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî el-Belhî'nin *Makâlât*'ında Şîa'yı Ele Alışı" adlı tezimizin başlığından da anlaşılacağı gibi, asıl kaynağımız el-Ka'bî'nin *Makâlât* adlı eseri oldu. Çalışmaya başladığımız sırada yazma halinde olan bu eser, Hüseyin Hansu, Racîh Kürdî ve Abdülhamid Kürdî tarafından 2019 yılında neşredildi.³ Bu neşirde pek çok okuma hataları ve yanlışlar bulunduğu için, gerekli durumlarda elyazmanın fotokopisi ile karşılaştırdık. Referans verdiğimizde, yazmanın metninde bulunan varaklandırmayı esas aldık. Ayrıca Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî el-Belhî'nin *Makâlât*'ının Mutezile kısmı ile ilgili alıntılarda, daha önce Seyyid Fuâd'ın tahkik ettiği *Fazlû'l- 'Îtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* tahkikini kullandık.

Araştırmamızın ilgili kısımlarında, şîî ve sünî ayrımı yapmaksızın klasik siyasî tarihlerden, makâlât ve fırak eserlerinden ve Mu'tezilî kaynaklardan yararlandık, ancak bilgilerin doğruluğunu tespit etmek için karşılaştırma yöntemne başvurduk. "Eleştirel yaklaşımın" bir gereği olarak bu karşılaştırmayı özellikle el-Ka'bî'nin Şîî fırkaları sınıflandırmasını incelerken, kendinden önceki ve sonraki fırak geleneğiyle yaptık. Bu çerçevede Mutezilî alim el-Câhız'ın *Mecmû'u Resâili'l-Câhız* adlı kitabında bulunan *Risâletü's-Şîa'yı* ve diğer risalelere başvurduk. Yine Mutezilî alim Nâşî el-Ekber'in *Mesâilü'l-İmâme'si*, en-Nevbahtî'nin *Kitâbü Fıraki's-Şîa'sı*, el-Kummî'nin *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak'ı* ve Ebû'l-Hüseyin el-Hayyât'ın *Kitâbü'l-İntisâr'ı* mukayese sırasında kullandığımız diğer eserlerdir.

³ Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Kâ'bî el-Belhî (ö. 319/931), **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, thk: Hüseyin Hansu, Racîh Kürdî, Abdülhamid Kürdî, Umman/Ürdün: Dâru'l-Fetih Liddirâseti ve'n-Neşr, 1439/2018

Bu çalışmamızda izlemiş olduğumuz karşılaştırma yöntemini sadece öncekilerle yapmadık, el-Ka'bî'den sonra yaşamış Makâlât sahiplerinin kitaplarıyla da karşılaştırdık. “Fikirler üzerinde derinleşme” ilkesi gereği, el-Ka'bî'nin eserinde kaydettiği görüşler üzerinde derinleşmek amacıyla, Şîa'nın görüşleri ve fırkalarını başta el-Eş'arî'nin *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*'i, el-Makdisî'nin *el-Bed'ü ve't-Târih*'i, el-Malatî'nin *et-Tenbîh ve'r-Redd alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'â*'ı, Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin *el-Fark Beyne'l-Fırak*, İbn Hazm'ın *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl*'i, el-İsferâyînî'nin *et-Tâbsîr fî'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırkati'n-Nâciye 'ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*'i, eş-Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'i ve el-Himyerî'nin *el-Hûru'l-Îyn* adlı eserlerini esas alarak derinlemesine inceledik.

Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî el-Belhî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili Özellikle el-Ka'bî'nin hayatı ve eserleri konusunda kendi eserleri önemli bilgiler içermektedir. Onun hayatı ve eserleri konusunda en ilk bilgiler İbn Nedîm'in *Fihrist*'inde ve daha sonraki kaynaklardan Katip Çelebî'nin *Keşfu'z-Zunûn*'u ve benzeri klasik kaynaklarda geçmektedir. İbn Nedîm'in *el-Fihrist*'nin ilk tahkiklerinde el-Ka'bî'nin hayatı eksik olduğundan, bu eksiklerin tamamlandığı İran'da yapılan tahkikinden de yararlandık. Bu konuda çağdaş araştırmalara da müracaat ettik.

Çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde gerek el-Ka'bî'nin eserinde gerekse diğer makâlât eserlerinde geçen Şîi şahsiyetler ve onlara nispet edilen eserlerin tespitinde “şahıslar üzerinde derinleşme” ilkesinin gereği olarak Tabakât ve Rical eseleri bizim için vazgeçilmez kaynaklar oldu. Öncelikle İbn Nedîm'in *el-Fihrist*'i, İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâi'z-Zamân*'ı, ez-Ziriklî'nin *el-A'lâm*'ı ve İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tehzîbü't-Tehzîb*'i gibi biobibliyografik kaynaklar; es-Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ı ve İbnü'l-Esîr'in *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*'ı gibi ensâb kitaplarına ve İbn Saîd'in *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*'sı, İbn el-Murtazâ'nın *Tabakâtü'l-*

Mu'tezile'si, Muhyiddîn el-Hanefî el-Kureşî'nin *Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye'si*, ed-Dâvûdî'nin *Tabakâtü'l-Müfessirîn'i* ve Kâtip Çelebi'nin *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl'u* gibi klasik tabakât eserlerine en çok başvurduğumuz eserler oldu.

Araştırmamızda el-Ka'bî'nin siyasî ve dini ortamı ile ilgili kısımlarda ve Şîa'nın doğuşu ile ilgili tartışmalarda, “fikir-hadise irtibatı” ilkesi gereği, İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin *el-Maârif'i*, et-Taberî'nin *Târîhu't-Taberî'si*, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil'i*, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye'si* gibi klasik siyasi tarih kaynaklarından; İbn Havkal'ın *Sûretü'l-Arz'ı*, Yâkut el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Buldân'ı* ve benzeri klasik kültür tarihi kitaplarından ve Ebû'l-Fütûh'un *et-Târîhu's-Siyâsî ve'l-Fikrî li'l-Mezhebi's-Sünnî fî'l-Meşriki'l-İslâmî'si* gibi çağdaş eserlerden yararlandık.

el-Ka'bî ve mezheplere bakışı ya da onlara eleştirileri konusunda Türkiye'de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. İslam Mezhepleri'ni ilgilendiren çalışmaların başında Sayın Hasan Onat'ın danışmanlığında Ayşe Neslihan Acar tarafından 2006 yılında İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı'nda hazırlanan “Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin Makâlâtı'nda Mutezile'yi Ele Alış Şekli” isimli Yüksek Lisans tezini zikredebiliriz. Acar'ın çalışması tezin içeriğinin ve el-Ka'bî'nin hayatı ve eserlerinin hazırlanmasında önemli bir örnek oluşturdu. Ayrıca konumuzu dolaylı olarak ilgilendiren çalışmalar da bulunmaktadır. el-Ka'bî hakkında Sayın Bilal Saklan danışmanlığında Taha Çelik tarafından 2009 yılında tamamlanan “Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî Ve Kabûlü'l-Ahbâr ve Ma'rifetü'r-Ricâl” ismiyle hazırlanan Yüksek Lisans çalışması ve Sayın Ahmet Akbulut'un danışmanlığında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelam Anabilim Dalı'nda Yuldus Musahanov tarafından yapılan ve 2009 yılında tamamlanan “Maturidi' nin Mu'tezile eleştirisi (Ebu'l- Kasım el-Ka'bi el-Belhi bağlamında)” doktora tez çalışmasıdır.

el-Ka’bî hakkında birkaç makale çalışması bulunmaktadır. Bizim çalışmamızla ilgili olanı Mehmet Keskin’in “Ehl-i Sünnet ve Mu’tezile Makâlât Geleneği “el-Eş’arî ve el-Belhî Örneği” adlı makalesidir.⁴

Biz, el-Ka’bî’nin hayatı ile ilgili çağdaş araştırmaların tamamına ulaşmaya çalıştık. Ancak onun hayatını ve fikirlerini zikredilen araştırmalardan farklı bir yöntemle inceledik. Şöyle ki, biz el-Ka’bî’nin yaşadığı dönemi ve ortamı siyasî, toplumsal ve dinî açıdan ayrıntılı bir şekilde inceledik. Ayrıca el-Ka’bî’nin eserlerini diğerlerinden daha kapsamlı ve farklı bir biçimde tasnif ettik.

3. Kavramlar

Bu bölümde araştırmamızda sık sık kullanılan bazı temel kavramları el-Ka’bî’nin *el-Makâlât*’ında hareketle inceleyeceğiz. Özellikle el-Makâlât adlı eserinde el-Ka’bî, *el-Makâlât*, *el-Mezheb*, *el-Fırkâ*, *el-Ashâb*, *el-Cemâ’at*, *Ehlü’l-Millet* ve *Ehlü’l-Kible*, *Ehlü’s-Salât*, *eş-Şîa* ve *t-Teşeyyu* ve *er-Râfızâ* gibi kavramları nasıl tanımladığı ve ne şekilde anladığını tespit etmeye çalışacağız.

3.1. el-Makâlât

Makâlât, makâlenin çoğuludur. İslâm düşünce ekollerinin tarihini ve görüşlerini inceleyen ilme; *Makâlât*, *İlmü’l-Makâlât*, *İlmü Makâlâti’l-Fırak*, *Milel-Nihal*, *el-Ehvâ’* ve *l-Bidâ’* denilmektedir. Bu konuda uzmanlaşan Mezhepler Tarihçileri veya İslâm Düşünce Ekolleri Tarihçileri’ne ise; *Ashâbü’l-Makâlât* denilmiştir.⁵ Daha sonraları *Ehl-i*

⁴ Mehmet Keskin, “Ehl-i Sünnet ve Mu’tezile Makâlât Geleneği “el-Eş’arî ve el-Belhî Örneği, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27(2014), s. 1-23. (İSAM arşivindeki makale sayfalandırılmamış)

⁵ Hasan Onat & Sönmez Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihine Giriş”, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, ed. Hasan Onat & Sönmez Kutlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 43.

Sünnet alimleri, merkezî otoriteye ve çoğunluğun görüşlerine karşı çıkan çevrelerin (fırkaların) siyasî ve itikadî bakış açılarını eleştirmek amacıyla kaleme aldıkları eserlere Makâlât adını vermişlerdir.⁶

Bu amaçla yazılmış eserlerin başında el-Eş‘arî (330/941)’nin *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*’i, eş-Şehristânî (548/1153)’nin *el-Milel ve’n-Nihal*’i, İbn Hazm (384/994)’ın *el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehvâ ve’n-Nihâl*’i, Abdülkâhir el-Bağdâdî (429/1037)’nin *el-Fark Beyne’l-Fırak*’ı ve Fahrüddîn er-Râzî (606/1209)’nin *İ’tikâdâtü Firaki’l-Müslimîn ve’l-Müşrikîn*’in adlı eserleri gelmektedir. Makâlât sahipleri, fırkalara karşı birbirinden farklı tutum içerisindedir. Bazıları onları adalet ve insaf çerçevesinde ele alırken; bazıları ise onlara karşı ön yargılı ve saldırgan bir tavır içindedir.

el-Ka’bî, Müslümanlar arasında “siyasî ve itikadî amaçla vücut bulmuş” fırkaların görüşlerini Makâlât olarak isimlendirmiş ve onları topladığı eserinin adını Makâlât koymuştur. Ancak o, insanlar arasında muhdes ve bidat olarak ortaya çıkan ve yayılmasının gerekliliğine inanılmayan fikirlere de, aşağılayıcı bir üslup kullanarak bir tür makâlât olarak (makâle mine’l-makâlât) bakmaktadır.⁷

3.2. el-Mezheb

Mezheb denilince; “dinin anlaşılma biçimleri ile ilgili beşeri tezahürler” aklımıza gelir. İslâm Düşünce Tarihinde mezheb kavramı, bir taraftan itikadî ve siyasî nitelik taşıyanları, diğer taraftan ise hem amelî hem de fikhî nitelik taşıyanları ifade eder.⁸ Özellikle Türkçe’de mezheb; itikadî, siyasî ve amelî; yani inanç, ibadet, siyaset

⁶ Sönmez Kutlu, **Mezhepler Tarihine Giriş**, 4. Baskı, İstanbul: Dem Yayınları, 2016, s. 31.

⁷ Ebû’l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Kâ‘bî el-Belhî (ö. 319/931), **Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât**, thk: Hüseyin Hansu, Râcih Kürdî, Abdülhamid Kürdî, Umman/Ürdün: Dâru’l-Fetih Liddirâseti ve’n-Neşr, 1439/2018, s. 246.

⁸ Onat & Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihine Giriş”, s. 42.

ve muamelatla ilgili karşılaşılan meselelere çözümler üretmek için kullanılır.⁹ el-Ka'bî *el-Makâlât*'ında, "el-mezheb" kelimesini yaklaşık yirmi yerde tekil olarak, "el-mezâhib" şeklinde sekiz yerde çoğul olarak kullanmıştır. Hiç birisinde, insanların günümüzde mezhepten anladığı şeyi kastetmemiştir. el-Ka'bî, "el-mezheb" kelimesini, "bir insanın mensubu olduğu fırkân görüşlerine benzemeyen kendine özgü fikir ve düşünceler" olarak tanımlar. O, mezhebi, "itikadî ve siyasî konualarda aynı fikirler veya liderler etrafında birleşen bir topluluk" için kullanmaz. Daha çok "görüşünde yalnız kalan kimselerin şaz ve nadir görüşlere"¹⁰ veya "kişisel görüş ve inanca"¹¹ mezhep demektedir. Bu ve benzeri ifadeler, el-Ka'bî döneminde mezhep kelimesinin sözlükteki anlamıyla, "görüş ve düşünce" anlamında kullanıldığını "aynı görüş etrafında birleşen topluluk" manasına gelen mezhep anlamını kazanmadığını göstermektedir. Bu nedenle o, Hişam b. el-Hakem'in Kur'ân'ın yaratılışıyla ilgili görüşlerinden bahsederken "onun bu kişisel görüşünü (el-mezheb) günümüzde benimseyen kimse yoktur." demiştir.¹² el-Ka'bî, diğer yerlerde de, bu anlamda kullanmıştır. Örneğin *el-Haşeviyye*'den söz ederken "onların bilinen bir görüşleri (mezhebi) yoktur." ifadesi¹³ ve Haşeviyye'nin bir kısmının çelişkiye düştüklerini ve "Mukâtîl ile Dâvud'un görüşüne (mezheb) meylettikleri" ifadesinde olduğu gibi¹⁴ Bu yüzden el-Ka'bî, Ebû Hanîfe'nin belli bir konuda "*el-Betriyye* 'nin görüşünü(mezheb)"¹⁵ benimsediğini söyler. Bu ifade Ebû

⁹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 30.

¹⁰ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 155.

¹¹ Bkz.: el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 74-75.

¹² el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 270.

¹³ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 203.

¹⁴ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 244.

¹⁵ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 117.

Hanîfe'nin *el-Betriyye* mezhebinin bir mensubu olduğu veya onun fanatik bir taraftarı olduğu anlamına gelmez.

3.3. el-Fırka ve el-Ashâb

Fırka; “itikadî ve siyasî gayelerle vücud bulmuş fikirler ve şahıslar etrafındaki zümreleşmeler” olarak tarif edilmiştir.¹⁶ Fırka'nın çoğulu fırak'tır. Fırak terimi, Mezhepler Tarihi'nde İslâm düşünce ekollerini ele alan yazılı edebiyatı tanımlamak için kullanılmıştır.¹⁷ el-Ka'bî, *el-Makâlât*'ında yüzden fazla yerde fırka kelimesini kullanmaktadır. Bu kullanımların tamamı dikkate alındığında, el-Ka'bî, fırkayı, “belli fikirler etrafında birleşen ve ana bünyeden kopmuş topluluk/topluluklar”, “topluluklardan bir topluluk” veya “alt grupları olan bir topluluk” için kullandığı görülür. Bu kullanımlardan hareketle, Ona göre, “Bir grup insan, belli görüş veya görüşler (mezhep) üzerinde ittifak ederlerse, onlara fırka ismi verilir.”

Ashâb kelimesine gelince; bu kelime de yüzden fazla yerde geçmektedir. el-Ka'bî bu kelime ile mücerred arkadaşlığı (taraftarlığı) kastetmektedir. el-Ka'bî'ye göre, ashâb kelimesi, fırka ve mezhep kelimelerinden daha kapsamlıdır. Bir görüş sahibi (sâhib), bir fırkanın ortak görüşünde veya görüşlerinde arkadaşıyla aynı fikirde olmayabilir veya farklı bir fırkayı mensubu olması sebebiyle onu terk edebilir. Ama o, onların arkadaşlarından biri olarak kabul edilir. Bu sebeple el-Ka'bî, Ebû Hâşim taraftarlarından (ashâb) bahsederken, onun taraftarlarının arkasından ihtilafa düştüklerini ve beş fırkaya ayrıldıklarını ve her fırkanın kendine ait bir görüşü olduğunu belirtir.¹⁸

¹⁶ Onat & Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihine Giriş”, s. 41.

¹⁷ Kutlu, **Mezhepler Tarihine Giriş**, s. 30.

¹⁸ el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 89.

Fırkaların taraftarları (ashâb), müctehid müceddid ve tâbî‘ mukallid olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Müctehid kişi, delillere uygun olarak hüküm vermekte veya içtihadta bulunmakta serbesttir. İkinci kısımdakiler ise; ictihad sahiplerine tabi olan âlimlerdir. Onlar da iki kısımdır: Birinci kısım; şeriatın amaçlarının maslahatını takip eder, ihtilafın sebebini bilir, basiretli müctehidin görüşüne uyar. Diğer kısma gelince; onlar görüşü incelemeyen ve düşünmeden takip edenlerdir. Fırka taassubu onları sarmış, bilimsel araştırma yöntemi ortadan kaldırmıştır. Onların temel endişesi bilim uğruna değil, bölünmeyi desteklemek ve delillerini güçlendirmek için her türlü yola başvurular.

3.4. el-Cemâat

el-Cemâ‘at; “ümmetin birliğini, Müslümanların beraberliğini temsil eden çoğunluğun otoritesi” olarak tanımlanmıştır.¹⁹ Cemâ‘at’ın zıddı olarak; İslâm literatüründe, İslâm toplumunun çoğunluğunu teşkil eden genel dinî akımlardan ayrılanlara veya iktidara muhalif kesimlere bir niteleme olarak *Ehl-i Furkât* terimi kullanılır.²⁰

el-Cemâ‘at kelimesi; el-Kâ‘bî’nin *el-Makâlât*’ının değişik yerlerinde elliden fazla yerde geçmektedir. Dolayısıyla *el-Cemâ‘at* terimi bir makale üzerinde ittifak eden her gruba verilmiştir. Böylece *el-Cemâ‘at* genel bir terimdir; her mezhepte bir cemâ‘at vardır, her fırka bir cemâ‘attır, âlimler bir cemâ‘attır ve insanların geneli bir cemâ‘attır.

el-Kâ‘bî, *el-Cemâ‘at* terimini şu ifadelerle zikretmiştir: “*Cemâ‘atü’n-Mine’l-Mu‘ezile*”,²¹ “*Cemâ‘atü Ehli’l-Beyt*”,²² “*Cemâ‘atü’l-Muhakkimeti’l-Ülâ*”,²³ “*Cemâ‘atün min Âl’ir-Râsûl*”,²⁴ “*Cemâ‘atü Fukahâ-i Ehl-i Belh*”,²⁵ “*Cemâ‘atün*

¹⁹ M. S. Hatiboğlu, “Ehl-i Sünnet Üzerine Bir Söyleşi”, Aylık Dergi, 1985/ I-II, s. 27-29; Onat & Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihine Giriş”, s. 44.

²⁰ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 34.

²¹ el-Kâ‘bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 501.

²² el-Kâ‘bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s.104.

²³ el-Kâ‘bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s.143.

²⁴ el-Kâ‘bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s.170.

mine'l-Haşvi't-Tığâm',²⁶ *‘‘Cemâ‘atü'l-Müşebbihe’’*,²⁷ *‘‘Cemâ‘atün mine'l-Mütekellimîn’’*,²⁸ *‘‘Cemâ‘atün min Ehli'n-Nazar’’*,²⁹ *‘‘Cemâ‘atü Ehl-i'l-Adl’’*,³⁰ *‘‘Cemâ‘atün mine'l-İbâdiyye’’*,³¹ *‘‘Cemâ‘atün mine'l-Müslimîn’’*³² ve diğer benzeri cemâ‘atler.

3.5.Ümmet ve Ehlü'l-Millet

Ümmet; genel bir yaklaşımla “bütün fırkaları kendinde toplayan ve onları bir araya getiren” bir terimdir. Müslümanlar bir ümmet, Yahudiler bir ümmet, Hristiyanlar başka bir ümmettir. Dolayısıyla ümmet, fırka ve mezhepten daha geniştir. el-Ka’bî, İslâm ümmeti buna uygun olarak şu şekild tanımlamaktadır: “Hz. Muhammed (s.a.v.)’in peygamberliğini ve onun getirdiklerinin doğruluğunu kabul eden- bundan sonra sözü ne olursa olsun- herkesi için kullanılan bir terimdir.”³³

el-Ka’bî’ye göre, İslâmi fırkalardan birisi ümmeti temsil etmez, bazen bir konudaki farklılıktan dolayı onları ümmetten ayırır.³⁴ Eğer tüm İslâmi fırkalar bir konu üzerinde hemfikir olursa, el-Ka’bî bunu, “ümmetin icmâ‘ı” olarak adlandırır.³⁵ Başka

²⁵ el-Kâ‘bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s.183.

²⁶ el-Kâ‘bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s.243.

²⁷ el-Kâ‘bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s.245.

²⁸ el-Kâ‘bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s.246.

²⁹ el-Kâ‘bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s.248.

³⁰ el-Kâ‘bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s.313.

³¹ el-Kâ‘bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s.321.

³² el-Kâ‘bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s.392.

³³ el-Kâ‘bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 83.

³⁴ el-Kâ‘bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 372, 380.

³⁵ el-Kâ‘bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 373.

bir yerde, o, Ümmet'in "Mu'tezili olan ve olmayanının" aynı görüşlerde ittifak ettiğinden bahseder³⁶ ve tüm Müslüman fırkaları *ümme*t içerisinde görür.³⁷

Ehlü'l-Millet terimine gelince; el-Ka'bî, bunu, *Ümmet* veya *Ümmetü'l-İslâm* terimiyle eş anlamlı kullanmıştır. Bundan dolayı o, *el-Makâlât*'ının dördüncü bölümüne, "*Ehlü'l-Millet*'in İhtilaf Ettiği Görüşler" adını vermiştir.³⁸

3.6. Ehlü's-Salât ve Ehlü'l-Kible

Mezhepler Tarihi'nde, inançları *Ehl-i Sünnet*'in inançlarından farklı olan ve kibleye yönelip İslâm'ın beş vakit namazını kıldığı için kendisini *Ehlü'l-Kible* ve *Ehlü's-Salât* olarak isimlendiren kimse ve gruplara müştereken *Ehlü'l-Ehvâ* denilmiştir.³⁹ *el-Cebriyye*, *el-Kaderiyye*, *er-Revâfız*, *el-Havâric*, *el-Mua'ttula* ve *el-Müşebbihe* gibi fırkalar, *Ehlü'l-Ehvâ*'ya örnek olarak gösterilmektedir.⁴⁰

el-Ka'bî, *Ehlü's-Salât* ve *Ehlü'l-Kible*'yi eş anlamlı kullansa da, Mücebbire ve Mücessime'nin *Ehlü's-Salât*, *Ehlü'l-Millet* ve *Ehlü'l-Ümmet*'ten olup olmadığı konusunda Mutezile'nin farklı görüşler ileri sürdüğünü zikreder. Ancak kendi görüşünü açıklamaz. Bazı Mutezili alimler, *Ehlü'l-Millet* veya *Ehlü'l-Ümmet*'ten saymazken bazıları hiç birisinden saymaz.⁴¹ Bu tartışmalara bakılırsa, *Ehlü's-Salât*'ın *Ehlü'l-Kible* ile eş anlamlı olduğu, ancak *Ümmet* teriminin bu ikisinden daha kapsamlı olduğunu gösterir. Kısaca el-Kâ 'bî'ye göre, *Ümmet* terimi ile *Ehlü'l-Millet*; *Milletü'l-İslâm* ile

³⁶ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 401.

³⁷ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 430.

³⁸ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 50, 241.

³⁹ Onat & Kutlu, "İslâm Mezhepleri Tarihine Giriş", s. 45-46.

⁴⁰ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 36.

⁴¹ Geniş bilgi için bkz.:el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 377-378, 342.

Ümmetü'l-İslâm eş anlamlı iki terimdir. *Ehlü's-Salât* ile de *Ehlü'l-Kible* eş anlamlı iki terimdir.

3.7. eş-Şîa, et-Teşeyyu' ve er-Râfızâ

Şîa terimi, el-Ka'bî'nin *el-Makâlât*'ında yaklaşık yirmi beş yerde geçmektedir. el-Ka'bî, Şîa'ya bu ismin verilme sebebini şöyle açıklamaktadır: “Ali b. Ebî Talib'i en faziletli görmeleri ve onun ehl-i beytini sevmeleri; onun imamete en layık olduğuna ve imâmetin onun oğullarından dışarı çıkamayacağı fikrini benimsemeleri sebebiyle onlara Şîa ismi verilmiştir.”⁴²

el-Ka'bî, Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin ile beraber çıkan ve onu imam yapan kimseye *Zeydiyye* denildiğini, Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin'in imâmetini reddedenlere ise *er-Râfızâ* denildiğini söylemiştir.⁴³ el-Ka'bî, *er-Râfızâ*'ya bu ismin verilmesiyle ilgili olarak ikinci bir rivayet yapmıştır. Buna göre; Şîa'dan *el-Muğîriyye* fırkasının sahibi el-Muğîre b. Saîd, onları reddettikten sonra bu adla adlandırmış ve onlara uymayı reddetmiştir.⁴⁴

et-Teşeyyu' terimine gelince; el-Ka'bî bu kelimeyi *el-Makâlât*'ında Şîa mezhebine bağlananların ve şiileşenlerin durumunu açıklamak için kullanır.⁴⁵ Ancak et-Teşeyyu', Şiileşmede bir aşamayı temsil edecek biçimde, yani “Hz. Ali'yi Osman'a tercih edenler” için kullanılmaktadır. “Hz. Ali'yi Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in önüne geçirenler” için Şîa kullanılmaktadır. el-Ka'bî, Cahız'ın Şîa ile ilişkisini tartışırken onu Şii ismini değil “Şiileğe meyilli” (et-teşeyyü') olmayı ona nisbet etmiştir.⁴⁶

⁴² el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, 115. Krş.: s. 84-85.

⁴³ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 115.

⁴⁴ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 16.

⁴⁵ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 116.

⁴⁶ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 435.

BİRİNCİ BÖLÜM

EL-KA'BÎ'NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî, genelde İslâm düşüncesinde, özel olarak Mu'tezile içerisinde önemli bir yere sahip bir âlimdir. Kelam, Felsefe, Tarih, Mezhepler Tarihi, Dinler Tarihi, Hadis, Şehir Tarihi, Siyaset ve benzeri bilimlerle ilgilenmiş ve bu alanlarda önemli eserler kaleme almıştır. Ebû Hâşim el-Cübbâî Basra Mu'tezilesi'nin, Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî ise Bağdad Mu'tezilesi'nin önde gelenlerindendi. Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin hayatı, fikirleri ve eserleri hakkında pek çok biyografik ve bio-bibliyografik eserlerde bilgi verilmektedir. Bio-bibliyografik eserlerde onun hakkında ilk bilgi en eski kaynak İbn Nedîm'in *el-Fihrist*'i⁴⁷ ve onun fikirlerine eleştirel olarak yer veren İmam Mâturîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'dir. Mezhepler Tarihçileri arasında, Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin *Makâlât* adlı eserine atıfta bulunmayan hemen hemen yoktur. Hatta onun fikirlerini benimseyenlere, onun ismine nispetle *el-Kâ'biyye* fırkası adı verilmiştir. Bu sebeplerle Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin Şîa'ya bakışını daha iyi anlayabilmek için, öncelikle onun yetiştiği ortamı, hayatını, fikirlerini ve eserlerini genel hatlarıyla ortaya koymakta yarar görüyoruz.

⁴⁷ Bkz: İbn Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk (ö. 384/995), *el-Fihrist*, thk: Rıza Teceddüd, Tahran 1971, s. 219.

1. Adı ve Nesebi

Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin tam adı; Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Horasânî el-Hanefî Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî el-Mu'tezilî el-Bağdâdî'dir. O, Mu'tezile'nin en önde gelen reislerinden olup, Ebû Ali el-Cübbâî ile aynı dönemde yaşamıştır.⁴⁸

Ebû'l-Abbâs el-Müstağfirî (432/1041), Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin 273/886 senesinde doğduğunu söylemiştir.⁴⁹ Onun doğumu ile ilgili el-Müstağfirî'den gelen bu rivayet bize ulaşan tek rivayet olup, el-Ka'bî'nin doğum tarihini göstermekle birlikte, bu tarihin ne kadar doğru olduğu sorusunu da gündeme getirmektedir. Çünkü el-Ka'bî, *Makâlât*'ını 290/902 senesinde yazmaya başladığını söylemiştir.⁵⁰ El-Müstağfirî'nin rivayet ettiği doğum tarihi dikkate alındığında; el-Kâbî'nin *Makâlât*'ını 17 yaşında yazmaya başlamış olması gerekir ki; onun *Makâlât*'ındaki işlenen konuların derinliği ve büyük ilim adamlarıyla yapılan tartışmalara bakıldığında, bu kitabın sahibinin bahsettiğimiz yaşta olmadığı görülür. Şayet bu tarih kabul edilirse, daha henüz gençliğinin baharında el-Ka'bî'nin ilmin öncüsü olduğunu söylememiz gerekir.

El-Ka'bî, Horasan'ın Belh şehrinde doğduğundan dolayı, oraya nispet edilerek Belhî olarak isimlendirilmiştir. Kâ'bî olarak isimlendirilmesi, Benî Kâ'b'dan olduğu için mi yoksa sadece öylesine lakabı mı olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ziriklî, eserinde onun Benî Kâ'b'dan olduğunu söylemiştir.⁵¹ Neseb ve Ricâl uzmanlarının

⁴⁸ el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah el-Rûmî (ö. 626/1229), **Mu'cemü'l-Üdebâ**, thk: İhsan Abbas, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993, IV, s. 1491.

⁴⁹ İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadıl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed (ö. 852/1449), **Lisânü'l-Mîzân**, thk: Abdullah Fettah Ebû'l-Ğudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002, IV, s. 429.

⁵⁰ el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 49.

⁵¹ ez-Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed Ali b. Fâris ed-Dımeşkî (ö. 1396/1976), **el-A'lâm**, 15. Baskı, Beyrut: Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, 2002, IV, s. 65.

belirttiği üzere; Kâ'b oğulları dört kişiye nispet edilir. Onlar; Kâ'b b. Rebîâ b. Âmir b. Sa'sa'a, Ka'b b. Avf b. En'am b. Murâd, Ka'b b. Amr b. Rebîâ ve dördüncüsü Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Mûsâ b. Kâ'b el-Ka'bî'dir.⁵² Ancak İbnü'l-Esîr; Kâ'b oğullarını beş kişiye nispet ederek, el-Ka'bî el-Belhî'yi onların dördüncüsü yapmış ve bunun "onların mezhebine mi yoksa kabile soyuna mı denk düştüğünü bilmiyorum" demiş ve onlara beş kişi daha eklemiştir. Onlar; Kâ'b b. Kâhil b. el-Hâris, Kâ'b b. Ceşim b. Sai'd, Kâ'b b. Hufâce b. Amr, Kâ'b b. el-Eret b. Rebîâ ve Kâ'b b. Alîm b. Cenâb'tır.⁵³ Bütün bu şahısların isimleri ya Kâ'b ile başlıyor ya da onların dedelerinin ismi Kâ'b'dır. Fakat Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin ismi Abdullah'tır ve dedelerinin ismi de Kâ'b değildir. Zaten Neseb ve Ricâl uzmanları onu bu zikrettiğimiz şahıslardan herhangi birisine nispet etmemiştir. Bu sebeple, Neseb ve Ricâl uzmanlarının zikrettiği bu şahıslardan herhangi birisine atfedilmedikçe, onun *el-Kâ'biyye* ismine nispet edilmesine itibar edilmez. *Vefeyâtü'l-A'yân*'da; onun el-Ka'bî olarak isimlendirilmesinin sebebi, Benî Kâ'b'a nispet edildiği içindir, yoksa Benî Kâ'b'dan olduğu zikredilmemiştir.⁵⁴ Bu nedenle el-Ka'bî olarak isimlendirilmesinin sebebi, Ahvâz'da yaşayan Benî Kâ'b kabilelerinden bir kabileden bu lakabı almasından dolayıdır. Kâ'bî ailesi onların mevâlîsi olduğundan dolayı onların lakabıyla

⁵² es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî el-Mervezî (ö. 562/1166) **el-Ensâb**, thk: Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî vd., Haydarâbad:Meclisü Dâiratü'l-Maârif el-Osmâniyye, 1382/1962, XI, s. 121-123.

⁵³ İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim Abdülvâhid İzzeddin eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233) **el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb**, Beyrut: Dâru Sâdır, III, s. 101-102.

⁵⁴ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-Erbilî (ö. 681/1282), **Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâi'z-Zamân**, thk: İhsan Abbâs, Beyrut: Dâr'u Sâdır, Trz., III, s. 45.

isimlendirilmişlerdir.⁵⁵ Onun fikirleri etrafında toplanan bir gruba, *el-Kâ'biyye* fırkası verilmesi de onun Ka'bî ailesine mensubiyeti sebebiyle olabilir.

2. el-Ka'bî Döneminde Siyasî ve Toplumsal Hayat

Biz araştırmamızın bu aşamasında, el-Ka'bî dönemindeki siyasal ve sosyal yönleri iki kısımda ele alacağız. Birincisi el-Ka'bî'nin yaşadığı dönemde Bağdat'ta siyasî durum; ikincisi Horasan ve Belh'te uzmanlaştığı alanlar ve siyasî görevleri üzerinde yoğunlaşılacaktır.

2.1.Hilâfetin Merkezi Bağdad

Bağdat; batı tarafında Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından inşa edilen İslâm medeniyetinin modern şehirlerinden birisi olarak itibar görmüştür. Ebû Ca'fer döneminde hilâfetin merkezi, yetkili çevresi, dostları ve takipçileri buradadır. Sonra yavaş yavaş yapılanma başlamış ve Mehdî döneminde ordu doğu tarafına alınarak, "Mehdî Ordusu" diye isimlendirilmiştir. İnsanlar ve binalar imar edilerek hilâfet doğu tarafına taşınmıştır.⁵⁶ Bağdat daha sonra Dicle kıyılarında imtiyazlı bir konuma sahip olarak gelişmiş, Abbasi devletinin başkenti olması ve halifelerin önem vermesinden dolayı, dünya üzerinde siyasî bir mekân haline gelmiştir.

Abbasi hilafeti, halifelerin benimsediği doktrinlerin çeşitliliği ile karakterize edilmiştir. Aslında mezhep çatışması siyasî bir çatışma olduğundan, doktrinler halifelerin kabul edişine göre güçlendirilmiş veya zayıflatılmıştır. Mu'tezile'nin düşüncelerini destekleyen ve yaklaşımlarını kuvvetlendiren bir pay, Me'mûn'un

⁵⁵ Reşîd el-Hayyûn, **Mu'teziletü'l-Basra ve Bağdâd**, 4.Baskı, Beyrut: Medârikü İbda' Neşru Tercemeti ve Ta'rib, 2011, s. 440.

⁵⁶ el-Kerhî, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed el-Fârisî el-İstahrî (ö. 346/957), **el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Kahire: El-Hey'etü'l-A'mmetü li-Kusûris-Sekâfeti, Trz., s. 58-60.

hilafetiyle birlikte oluşmuştur.⁵⁷ Ardından Mu‘tezile, fikirlerini ve sözlerini Bağdat Mu‘tezile’si ve Basra Mu‘telize’si olarak iki fırka halinde paylaşmaya devam etmiştir. El-Ka’bî, liderliğinin sona erdiği Bağdat Mu‘tezile’sinin son yöneticisi olmuştur.⁵⁸

Ebû’l-Kâsım el-Ka’bî, doğumundan vefatına kadar Abbâsî hilafeti çatısı altında yaşamıştır. Döneminde marifet ve ilimlerin genişlemesine rağmen, şahit olduğu huzursuz siyasî koşullardan ve istikrarsızlıktan rahatsız olmuştur. Onun hayatı, Abbasi devletinin siyasî sürecinin en kötü safhasına denk gelmiştir. Öyle ki bu dönem, hilafet konularında şiddetli dalgalanmaların yaşandığı bir isyan ve mağduriyet dönemidir. İnsanlar tam bir halifeyi tanıyacakken bir başkası halife olmuştur. O dönemde dış müdahale ve etkinin olduğu yerlerde siyasal durum alçak tonlu ve donuktur. Hilafeti ele geçirmek için açgözlülüğün zirvede olduğu, işte bütün bu olanları ve daha fazlasını gören el-Ka’bî, halk ve ordu tarafından birçok ayaklanmanın olduğu Bağdat’ta, Abbasi devletinin gölgesi altında yaşamıştır.⁵⁹

Ebû’l-Kâsım el-Ka’bî’nin döneminde halifeler büyük sorunlarla karşılaşmış ve iktidarlara sarılmaya başlamıştır. Öncelikle bizim bu çekişme ve çatışmaları iyice kavrayabilmemiz için, inanç bağlamında, o dönemden önce Abbasi hilafetinin geçirdiği önemli olumsuzluklardan bahsetmemiz gerekir. Bu olumsuzlukların en kötüsü; halife Me’mûn’un hilafeti döneminde, Mu‘tezile’nin “*Kur’ân mahlûktur*” görüşünü devletin

⁵⁷ Will Durant (ö. 1981), **Kıssatü’l-Hadâra**, ter: Zeki Necip Mahmûd vd., Beyrut/Lübnan: Dâru’l-Cîl, Tunus: el-Münazzametü’l-Arabiyyeti li’t-Terbiyyeti ve’s-Sekâfeti ve’l-Ulûm, 1408/1988, XIII, s. 199-200.

⁵⁸ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endülüsî el-Kurtubî ez-Zâhirî (ö. 456/1064), **el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehvâ ve’n-Nihâl**, Kahire: Mektebetü’l-Hancî, ts., IV, s. 154.

⁵⁹ et-Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezid b. Kesir b. Galib Ebû Ca’fer el-Emelî (ö. 310/922), **Târîhu’t-Taberî**, Beyrut: Dârü’t-Türâs, 2. Baskı, 1387, IX, s. 392, 399.

resmi doktrini yapmasıdır.⁶⁰ İşte insanın inancını zorlayan bu hadise ve etrafında cereyan eden olaylar, daha sonraki Abbasi hilafetinin siyasetini etkileyen boyutlara sahip olmuştur.⁶¹ Bu fitne hareketi, halife Mu'tasım zamanında âlimlerin hapsedilmesi, işkence edilmesi ve öldürülmesi şeklinde devam etmiştir. Durum halife Vâsık b. el-Mu'tasım döneminde de böyle olmuştur. Öyle ki bu konulardaki çekişme ve tartışmalar, çözümsüz ve sıkıcı büyük bir probleme dönüşerek çoğalmıştır. Bu durum Mütevekkil (247/861)'in halifelğine kadar devam etmiştir.⁶² Bu konulardaki siyasî kavgalar, yaşanan acı hadiseler ve çoğalan çekişmelerin ardından, halife Mütevekkil 233/847 senesinde, kelamcılar arasında cereyan eden bu çekişme ve münakaşaların yapılmasını yasaklamıştır.⁶³

Halife Mütevekkil zamanında, artık insanlar karşılıklı çekişme ve tartışma olmaksızın, atalarının geleneğini taklit etmeye başlamıştır. Bu çekişme ve çatışma yollarını kapatmak için, halifelik tarafından benimsenen doktrin ve gücün kabul edilmesi anlamına gelir. Bu, *Ashâbu'l-Hadîs* doktrindir. Halife Mütevekkil, Mu'tezile döneminde işkencelerle elde edilen şeylerden sonra, Ahmed b. Hanbel'e iyi davranmaktaydı.⁶⁴ Dolayısıyla halifeden gelen bir emirle, *Ehl-i Sünnet* kuvvetlendirilerek, Mu'tezile ve fikirlerinin istismarı şiddetlenmiştir. Bu iş, i'tizâl

⁶⁰ Durant, *Kıssatü'l-Hadâra*, XIII, s. 199-200.

⁶¹ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî ed-Dımeşkî (ö. 774/1372), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Cize/Kahire: Dâru Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'ı ve'l-İ'lân, 1418/1997, 1424/2003, XIV, s. 217-218.

⁶² İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dıneverî (ö. 276/889), **el-Maârif**, thk: Servet Ukkâşe, 2. Baskı, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-A'mmeh li'l-Kitâb, 1992, s. 52.

⁶³ el-Bedevî, Abdülmecîd Ebû'l-Fütuh, **et-Târîhu's-Siyâsî ve'l-Fikrî li'l-Mezhebi's-Sünnî fi'l-Meşrki'l-İslâmî, mine'l-Karni'l-Hâmisi'l-Hicrî hattâ Sukûti Bağdâd**, 2.Baskı, YER YOK Dâru'l-Vefâi Li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'ı el-Mansûra, 1408/1988, s. 83.

⁶⁴ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, X, s. 337, 348, 371, 374, 387.

fikrinin sorgulanmasıyla devam etmiştir. Bu ortamda Mu‘tezile’ye siyasî varlıklarını kaybettikten sonra destek sadece Şî‘a’dan gelmiştir. Bu nedenle Ebû Ali el-Cübbâî, Şiilerle aralarındaki uyum ve farklılıktan söz ederken şöyle demiştir: “Tevhîd ve Adalet prensiplerinde muvafık olduk, aramızdaki ihtilaf sadece imâmet meselesindedir, birliği sağlamaya çalışın.”⁶⁵

Ebû Ali el-Cübbâî’nin bu yönlendirmesi, güçleri zayıfladıktan sonra siyasî çabaları birleştirmenin bir işaretidir. Bu sebeple olmalıdır ki; 408/1017 senesinde, halife Kâdir-Billâh’ın, Mu‘tezile fıkıhçılarını i‘tizâl ve teşeyyu‘ fikrine karşı uyardığını ve bu fikirlere döndükleri takdirde cezalandırmakla tehdit ettiğini görmekteyiz. Fakat onlar görüşlerine geri dönmüşler ve bu yüzden Horasan’daki Mahmûd b. Sebüktekîn (421/1030); *Mu‘tezile, Râfizîler, İsmâiliyye, Karâmita, Cehmiyye, Müşebbihe*’nin temsilcilerini öldürmüş, asmış, minberlerde lanetlenmesini emretmiş, yurtlarından sürmüş ve bu İslâm tarihinde artık dönüm noktası olmuştur!⁶⁶

Halife Mütevekkil dönemindeki sakinleştirme çabalarına rağmen, durum asla oturmamıştır. Şii hareketleri 255/869 senesinde, Abbasi devletinden kopmaya devam etmiştir. “Sâhibu’z-Zenc” lakaplı Ali b. Muhammed b. Ahmed ve onunla beraber toplanan zenciler, Basra’da isyan ateşini tutuşturmuştur. Bu devrim hareketi, Abbasi hanedanının en nüfuzlu şahsiyetlerinden, Mu‘temid-Alellah’ın hilafet nâibi

⁶⁵ Bkz: el-Bedevî, **et-Târîhu’s-Siyâsî ve’l-Fikrî li’l-Mezhebi’s-Sünnî fi’l-Meşriki’l-İslâmî, mine’l-Karnî’l-Hâmisi’l-Hicrî hattâ Sukûti Bağdâd**, s. 83-84.

⁶⁶ ez-Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz (ö. 748/1347), **Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhiri ve’l-A‘lâm**, thk: Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2003, IX, s. 18.

Muvaffak'ın, 270/884 senesinde zencilere son darbeyi vurmasına kadar on dört sene, dört ay ve altı gün devam etmiştir.⁶⁷

Zenci isyanı, aslında siyasî huzursuzluğu artırmakla ilgili değildir. Halife Mütevekkil'in Türk askerleri tarafından öldürülmesinden sonra, halifelik 248/862 senesinde oğlu Muntasır'a geçmiştir. Babası öldürüldükten altı ay sonra o da öldürülmüştür. Halife Mu'tazid (289/902)'a kadar ki bu dönem; hilafet işlerinde Türk askerlerinin kontrolü ile karakterize edilir. Abbasi hilafeti; Hârici ve Taliban isyanlarından ve şiddetli çatışmalar yüzünden zayıf düşen halifeler sebebiyle, Türk komutanların tasarrufuna girmiştir. Halife sadece Türk komutanlara teslim olacaktır. Zaten Mütevekkil dönemi, Türklerin idarî kontrol dönemidir. Halifeye düşen görev itiraz etmeksizin Türk liderlerin istediklerini uygulamaktır.⁶⁸

Bütün bunlarla birlikte; halife Mu'tazid dönemi iç savaşlardan başını kaldıramamıştır. Öyle ki bu dönemde Hârici kabilelerle birlikte cinayetler ve esaretler eksik olmamıştır.⁶⁹ 289/902 senesinde, *Karâmita* Kûfe kıyılarında yayılmış, Mu'tazid'in ordusu onları yakalayıp reislerini Mu'tazid'in huzuruna getirmiştir. Mu'tazid ona şöyle dedi: "Söyleyin bana; Allah'ın ruhunun bedenlerinize hülul ettiğini mi iddia

⁶⁷ Zencî olaylarına bkz: et-Taberî, **Târîhu't-Taberî**, IX, s. 410-663; İbnü'l-Cevzî, Cemâleddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201), **el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk**, thk: Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992, XII, s. 85-325; İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim Abdülvâhid İzzeddin eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), **el-Kâmil fî't-Târih**, thk: Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997, VI, s. 263-425.

⁶⁸ Bkz: İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fî't-Târih**, VI, s. 171-175; ez-Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz (ö. 748/1347), **el-İber fî Haberi men Gaber (et-Târîhu'l-Evsat)**, thk: Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, tr., I, s. 356.

⁶⁹ et-Taberî, **Târîhu't-Taberî**, X, s. 32-33.

ediyorsunuz?” Adam şöyle cevap verdi: “Allah’ın ruhu içimizde olsa sana ne zararı olacak? Şeytanın ruhu içimizde olsa sana ne faydası olacak? Seni ilgilendirmeyen şeyleri sorma, kendin hakkında sor”. Mu‘tazîd bu sefer ona şöyle dedi: “Benim hakkımda ne diyorsun?” Adam dedi ki: “Nebî (s.a.v.) vefat etti, babanız Abbas ise sağ. Halifeliğinizi babanız mı istedi yoksa sahabeden birisi size bu konuda taahhütte mi bulundu? Sonra Ebûbekir vefat etti ve Ömer, Abbas’ın kendisine tavsiye etmediğini görmeyi başardı. Sonra Ömer öldü ve altı kişiden oluşan bir şûra oluşturdu. Bu şûra Abbas oğullarıyla ilgili bir tavsiyede bulunmadı ve zaten bu şûraya Abbas oğullarından da kimseyi sokmadı. Öyleyse siz hangi hakla peşi sıra halifelik iddiasında bulunuyorsunuz, sahabe bu görevi büyük dedene verme konusunda ittifak mı etti?” Bunun üzerine Mu‘tazîd onun işkence ile öldürülmesini emretti.⁷⁰

Mu‘tazîd-Billâh’dan sonra hilafete *Karmatîler*’in isyanlarını yaşayacak olan oğlu Müktefî-Billâh gelmiştir.⁷¹ Bu dönemde Müslümanların bütün kutsalını ihlal edenler, öldürmekten, kan dökmekten, para ve maldan başka hiçbir şeyi tanımıyordu. El-Ka’bî’nin yaşadığı istikrarsız ve çalkantılı bu son dönemdeki halife, 320/932 senesinde halifeliği genç yaşta teslim alan Muktedir-Billâh’tır. El-Ka’bî’nin öldüğü sene, çok büyük siyasî olayların cereyan ettiği sene olmuştur. Ordu halifeye isyan etmiş ve hilafetten düşürülmüştür. Bütün mallarına el konulmuş ve yerine de el-Kâhir Muhammed b. el-Mu‘tazîd-Billâh geçmiştir. Onun iktidar günleri birçok cinayetin olduğu kargaşa günleriydi. Yeni halifenin veziri kaçmış ve Muktedir’in hilafete geri

⁷⁰ İbnü’l-İbrî, Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Yuhannâ Mâr Grigoriûs b. Tâciddîn Ehrûn, (Hârûn-Aaron) el-Malatî (ö. 685/128), **Târîhu Muhtasâri’-d-Düvel**, thk: Antuvan Sâlihânî el-Yesûî, 2.Baskı, Beyrut: Dâru’ş-Şark, 1992, s. 151-152.

⁷¹ Karâmitâ hakkında geniş bilgi için bkz: et-Taberî, **Târîhu’t-Taberî**, X, s. 23; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fî’t-Târih**, VI, s. 461; ez-Zehebî, **Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhiri ve’l-A’lâm**, XX, s. 232; ez-Zehebî, **el-İber fî Haberi men Gaber (et-Târîhu’l-Evsat)**, I, s. 399.

getirilmesini istemişlerdir. Bu olaydan iki gün sonra, çözülemeyen ve bir türlü sakinleşmeyen karışıklıklar içerisinde, Muktedir hilafet makamına yeniden getirilmiştir.⁷² Bu sıkıntılı olayların bütünü, devletlerini Yemen’de kuran,⁷³ insanların kanlarını ve mallarını helal gören, Harem’de hacıları öldüren ve kuralları hiçe sayan *Karmatîler*’den kaynaklanmaktaydı. Liderleri Kâ’benin kapısına oturmuş, ölüm korkusu içerisinde Kâ’be’nin örtüsüne bağlanan insanları ve etrafındakileri öldürüyordu. Bu lider, Kâ’be’nin kapısının yerinden kaldırılmasını emretmiş ve örtüsü sökül müştür.⁷⁴ Bu isyanlar ve yaşanan rekabetler yüzünden, Abbasi halifeliği gücünü kaybetmiştir. Hilafete bağlı bulunan birçok şehir, halifeliğin emrinden çıkmıştır.⁷⁵

Abbasi Halifeliğinin içindeki tüm bu sıkıntılı olaylarla beraber, dıştaki konumu daha da kötüydü. 292/905 senesinde Rumlarla meydana gelen çatışmalar dâhil olmak üzere birçok dış çatışmaya şahit olmuşlardır.⁷⁶ İşte el-Ka’bî, Abbasi halifeliğinin bu çalkantılı ve istikrarsız dönemlerinde yaşamıştır.

2.2. Horasan ve Belh

Horasan; Müslüman illerinin doğu tarafından, Hindistan dağlarının sınırlarına kadar uzanan büyük eyaletlerden birisidir. Kuzey doğuda ise; Sicistân ve Kohistân hariç, Mâverâünnehir bölgesini de içine alır. Bir taraftan Çin’in Orta Asya çölüyle, Hindistan tarafından ise Hindikuş dağlarıyla sınırlandırılmıştır. Horasan daha sonra

⁷² et-Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, XI, s. 121-125; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV, s. 35-36.

⁷³ İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed, Veliyyüddîn Ebû Zeyd el-Hadremî el-İşbilî (ö. 808/1406), *Târîhu İbn Haldûn*, thk: Halil Şehâde, 2.Baskı, Beyrut: Dâru’l-Fikir, 1408/1988, II, s. 20.

⁷⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XV, s. 37-42.

⁷⁵ Mahmûd Makdis, *Nüzhetü’l-Enzâr fî ‘Acâibu’t-Tevârihi ve’l-Ahbâr*, thk: Ali ez-Züvârî, Muhammed Mahfûz, Beyrut/Lübnan: Dâru’l-Ğarbi’l-islâmî, 1988, I, s. 260.

⁷⁶ Bkz: İbnû’l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi’l-Ümem ve’l-Mülûk*, XIII, s. 33.

genişleyerek, ülkeyi çevreleyen büyük bir il olmuştur. Doğudan Sicistân ve Hindistan, batıdan ise Gazze ve Cürcan, kuzeyden Mâverâünnehir ve Türk topraklarının bir kısmı ile sınırlanırken, güneyden Fars ve Kum ile sınır olmuştur. Horasan şehirlerinin birçoğunun fethi, 31/652 senesinde Hz. Osman b. Affân zamanında, komutan Abdullah b. Âmir ibn Kerîz tarafından tamamlanmıştır.⁷⁷

Belh, Horasan eyaletinin kuzey bölgesinde yer alan bir şehirdir. Asya'da, Afganistan'ın kuzeyinde kalan en eski ve en meşhur şehirlerden birisi olarak kabul edilir.⁷⁸ Belh, stratejik ve ticarî bir konuma sahip zengin şehirlerden biridir. Hazineye büyük gelir sağlıyordu.⁷⁹

Horasan ve Belh, hilafet merkezi Bağdat'ta yaşanan siyasî olayların benzerlerinin yaşanmasına tanık olmuştur. Çünkü Horasan emirliği ile ilgili çatışmalar ordada devam ediyordu. Bu dalgalanmalar, Abbasi halifeliğinin yaşadığı siyasî olaylarla direkt olarak bağlantılıydı. Buradaki siyasî çalışmalarda emirlerin yazı işlerine bakan el-Ka'bî'nin de payı vardı.⁸⁰ el-Ka'bî, sosyal ve politik düzeyde sosyal ilişkilere verdiği

⁷⁷ el-Kerhî, **el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, s. 86-87; İbn Havkal, Muhammed b. Havkal el-Bağdâdî el-Mevsilî Ebû'l-Kasım (ö. 367/978), **Sûretü'l-Arz**, Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1938, II, s. 426-428, 431; Yâkut el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdullah Yâkut b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî (ö. 626/1229), **Mu'cemü'l-Buldân**, 2. Baskı, Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1995, II, s. 350.

⁷⁸ Nerşâhî, Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer (ö. 348/959), **Târîhu Buhârâ**, thk: Emîn Abdülmecîd Bedevî, Nasrullah Mübeşşir et-Trazî, 2.Baskı, Kahire: Dâru'l-Meârif, 1385/1965, s. 90.

⁷⁹ Yâkut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Buldân**, I, s. 479; el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Beşşârî (ö. 380/990), **Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm**, 2.Baskı, Kahire: Mektebetü'l-Medbulî, 1411/1991, s. 302.

⁸⁰ İbn Hazm el-Endülüsî, Ebû Muhammed Ali b. Saîd b. el-Kurtubî ez-Zâhirî (ö. 456/1063), **el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal**, Kahire: Mektebetü Hancî, IV, s. 154; el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s.

önem dolayısıyla ve özellikle Merzübânî⁸¹ ile olan dostluğuyla öne çıkmıştır. O Bağdat'a geldiğinde Merzübânî'yi ziyaret ediyor ve Belh'e döndüğünde de onunla ilişkisini (haberleşmeyi) kesmiyordu.⁸²

el-Ka'bî, Ebû Zeyd el-Belhî olarak bilinen edip ve filozof Ahmed b. Sehl'in arkadaşı idi. Siyasî işleri birlikte yürütüyorlardı.⁸³ O, bir taraftan siyasî ve sosyal işlerle ilgilenirken, diğer taraftan çeşitli ilim dallarında kitaplar yazdı ve birçok eser telif etti. Sâmanî emiri Ahmed b. Sehl b. Hâşim, Belh'i ele geçirdiğinde Ebû Zeyd el-Belhî'yi meclisine çağırdı ve ona ismini sordu. İsmim "Ebû Zeyd" deyince, emir onun cevabına şaşırdı. Çünkü ona ismini sormuş, o da ona kinâye olarak cevap vermişti. Emir "Ebû Zeyd" isminin kendi ismiyle aynı olduğunu bu yüzden isminden bahsetmediğini öğrendiğinde, çok hoşuna gitti ve ondan veziri olmasını istedi. Fakat Ebû Zeyd vezir olmayı reddetti ve bunun üzerine emir onu kâtip yaptı. Onun kâtipliğini yapan kişi el-Kâ'bî'ydî.⁸⁴ el-Ka'bî, Emir'in meclisinde vakûr ve dingin bir şekilde hazır bulunurdu. Cömertliği, yüksek kalite ve himmetiyle tanınırdı. Bazıları onun sebatını tecrübe etmek

1491; ez-Zehbî, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz (ö. 748/1347), **Siyerü 'Alâmi'n-Nübelâi**, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1427/2006, XI, s. 193.

⁸¹ Tam adı Muhammed b. 'Imrân b. Mûsâ Ebû Ubeydullah el-Kâtib el-Merzübânî'dir. Aslen Horasan'lı olup, 297/910 senesinde Bağdat'ta doğmuştur. Edebiyat ve tarih alanında rivayetler içeren birçok eseri vardır. el-Begavî, İbn Düreyd, Niftaveyh, İbn'ül-Enbârî ve diğerlerinden dersler almış ve rivayetlerde bulunmuştur. Ebû Abdullah es-Saymerî, Ebû'l-Kâsım et-Tenûhî, Ebû Muhammed el-Cevherî ve diğerleri de ondan rivayetlerde bulunmuştur. Şiiliğe yatkındı ve hadiste de sikaydı. (Bkz: İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'iz-Zamân**, IV, s. 354).

⁸² el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1492.

⁸³ Bkz: es-Safedî, Abdullah Salahaddîn Halil b. Aybek (ö. 764/1362) **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, thk: Ahmed el-Arnâvud ve Türkî Mustafa, Beyrut 1420/2000, VI, s. 251-254.

⁸⁴ İbn Hazm el-Endülûsî, **el-Fasl fi'l Mîlel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal**, IV, s. 154; el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1491; ez-Zehbî, **Siyerü 'Alâmi'n-Nübelâi**, XI, s. 193.

istiyordu.⁸⁵ el-Ka'bî, bu görev için bazı denemelerden geçti ve o bunların hepsinin üstesinden gelmeyi başardı. Emir dedi ki: "Benim vezirim ondan başkası olamaz".⁸⁶ el-Ka'bî onun veziri, Ebû Zeyd ise kâtibi oldu. el-Ka'bî'ye maaş olarak aylık bin dirhem, Ebû Zeyd el-Belhî'ye ise beş yüz dirhem maaş bağladı. el-Ka'bî kendi maaşından yüz dirhemi Ebû Zeyd'e verdi. el-Ka'bî; cömertliği yanı sıra ve zenginlik vasıtalarına isteksiz oluşuyla beraber, Ebû Zeyd'i seviyor ve onu kendi yerine koyuyordu. Günlerden bir gün emir el-Ka'bî'ye ve Ebû Zeyd'e Hindistan'dan gelen değerli incilerden onar tane vermişti. el-Ka'bî kendi elindeki incilerini Ebû Zeyd el-Belhî'ye verdi. Ebû Zeyd el-Belhî bu incileri çok pahalıya sattı ve onun parasıyla doğduğu köy olan Şâmistiyyân'da çiftlik satın aldı ve bu çiftlik Belh harap olana kadar torunlarının ve akrabalarının eline kaldı.⁸⁷ Bu hikâye bize el-Ka'bî'nin mal ve zenginlik karşısındaki zühdünü ortaya koymaktadır. Çünkü bu incilerin yaklaşık değeri otuz bin dirhemdi. Bu

⁸⁵ Ebû'l-Kâsım el-Belhî (ö. 319/931), el-Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1025) ve el-Hâkim el-Cüşemî (ö. 494/1101), **Fazlü'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, ed: Fuâd Seyyid, 2. Baskı, Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr-el-Müessestü'll-Vataniyye li'l-Kitab, 1406/1986, s. 297.

⁸⁶ Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (ö. 502/1362) **Muhâdarâtü'l-Üdebâ ve Muhâverâtü's-Şu'araâ ve'l-Büleğa**, Beyrut: Şirketü Dâru'l-Erkâm b. Ebî'l-Erkâm, 1420, I, s. 235. Bu olayın bir benzerinin de Ebû'l-Abbâs es-Seffâh ile Ebû Bekir el-Hüzelî arasında olduğu rivayet edilmiştir. (Bkz: el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb ö. 255/868), **et-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk**, thk: Ömer Tabbâ', Beyrut: Şirketü Dâru'l-Erkâm b. Ebî'l-Erkâm, ts., s. 142-143; el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin (ö. 346/957), **Murûcu'z-Zeheb ve Maâdini'l-Cevher**, thk: Kemâl Hüseyin Mer'î, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2005, III, s. 221; İbn İmâd el-Hanbelî, Abdü'l-Hayy b. Ahmed b. Muhammed Ebû'l-Fellâh (ö. 1089/1678), **Şeceretü'z-Zeheb fî Ahbâri min Zeheb**, thk: Mahmûd el-Arnâvûd, Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986, II, s. 164-165).

⁸⁷ es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, VI, s. 251-254.

meblağ, aldığı ve bir kısmından feragat ettiği aylık maaşının neredeyse iki buçuk senelik miktara tekabül ediyordu.⁸⁸

el-Ka'bî'nin arkadaşı Ebû Zeyd ateist olarak suçlanıyordu. el-Ka'bî dedi ki: Bu adam yani Ebû Zeyd mazlumdur. O muvahhittir. Biz birlikte büyüdü. Biz beraber mantık okuduk, Allah'a hamdolsun ki ateist olmadık (sapmadık).⁸⁹

el-Ka'bî'nin kaybolan kitaplarından nakledilen bazı siyasî açıklamaları vardı. Bunlar arasında Horasan'ın özelliklerini kaleme aldığı ve çok sayıda politik görüşlerden bahsettiği nakiller de vardı. Belh'in doğusunda, Taharistan kıyılarında bulunan küçük bir belde olan Râvân halkının görüşleri bunlardandır. O, Yahyâ b. Hâlid b. Bermekî'nin şehridir. el-Ka'bî şöyle demiştir: "Onlarla sınav olan bizdik fakat Allah onları kurtardı".⁹⁰

Ebû Zeyd Belh valisi için *Kitâbü's-Siyâset*'i yazdığında, Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî şöyle demiştir⁹¹: "Allah bütün siyaseti Kur'ân'ın bir ayetinde toplamıştır". Sonra hemen ardından Allah Teâlâ'nın şu sözünü okumuştur: *"Ey iman edenler! Herhangi bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki başarıya erişersiniz. Allah'a ve Peygamberine itaat edin; çekişmeyin, yoksa korkar başarısızlığa düşersiniz ve kuvvetiniz gider. Sabredin, doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir"*.⁹²

⁸⁸ el-Hayyûn, **Mu'teziletü'l-Basra ve Bağdâd**, s. 444.

⁸⁹ İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 170.

⁹⁰ Yâkut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Buldân**, III, s. 20.

⁹¹ el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1492; es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, XVII, s. 17-18.

⁹² 8. Enfâl, 45-46.

el-Ka'bî, Tâhirî devletinin hükümdarlarından biri olan Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Tâhir'in⁹³ şiirine hayran kalmıştır. O bir şiir söylediğinde, şöyle derdi: "Bu şiir edebî bir şiirdir ve şairi de onurlu bir şairdir."⁹⁴

el-Ka'bî'nin babası Abdullah b. Tâhir ile arkadaştı. Babası, Nebî (s.a.v.)'den hadis rivayet etmiş, el-Ka'bî de bu hadisi babasından rivayet etmiştir. Onun naklettiği bu hadis, Peygamber efendimizin şu sözüdür: "Bir yazı yazdığınız zaman, 'Bismillâhirrahmânirrahîm'deki 'Sîn' harfini güzelce yazın".⁹⁵

el-Ka'bî, Horasan'daki siyasî görevinin sonlarına doğru tutuklanarak bir müddet hapse atılmıştır. Emiri Ahmed b. Sehl b. Hişâm, iktidarı ele geçirme teşebbüsünde başarısız olunca, el-Ka'bî'yi hapse atmaktan başka çaresi kalmamıştı. Bağdat'ta halife Muktedir'in veziri Ali b. İsâ tarafından serbest bırakılana kadar hapiste kaldı.⁹⁶

⁹³ O, devletin 3. hükümdarı olan Horasan emiridir. Babası Tâhir b. el-Hüseyin halife Me'mûn'un müttefikiydi. Öyle ki; halife Me'mûn kardeşi el-Emîn ile çatıştığında, onun ordusunu Horasan ve Bağdâd'da hezimete uğratana ve onu m. 814 yılında kendi elleriyle öldürene kadar Me'mûn'un yanında durmuştur. Tâhir'in ölümünden sonra oğlu Talha b. Tâhir halife Me'mûn ile ittifak halinde kalmıştır. Talha m. 828 yılında vefat edinceye kadar, Mısır ve Arap Yarımadası vilayetleri halife Me'mûn tarafından Abdullah b. Tâhir'e emanet edilmiştir. (Bkz: el-Kindî, Ebû Ömer b. Yûsuf b. Ya'kûb el-Mısıfî (ö. 355/965), **Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l- Kudât**, thk: Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâ'il, Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003, s. 135-138; Abdülhamîd Hamûde, **Târîhu'd-Düveli'l-İslâmiyye el-Müstekilleh fi'l-Meşrik**, Kahire: Dâru's-Sekâfeti li'n-Neşr, 2010, s. 12-29.

⁹⁴ el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1492-1493.

⁹⁵ Hatip el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî (ö. 463/1070), **Târîhu Bağdâdî**, thk: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyyi, 1422/2002, XIV, s. 298; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, XIII, 652.

⁹⁶ İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 219.

el-Ka'bî, Bağdat'a giderek oraya yerleşti ve âlimlerle münazaralara başladı. Orada kitapları yayıldı ve âlimler arasında ünlendi. Tekrar Belh'e dönene kadar bu şekilde yaşadı. Sonra ölene kadar Belh'te kaldı.⁹⁷

el-Ka'bî, *Makâlât*'ında kendisinden önceki dönemde İslâm medeniyetinin karşılaştığı birçok siyasî olaya atıfta bulunmuştur. Allah Resulü (s.a.v.)'in ölümünden sonra, Müslümanlar arasında çıkan ilk ihtilaf bu yana, ihtilaf yayılınca ve fırkalara bölününceye kadar Müslümanlar birbirleriyle çekiştiler ve durum Haricilerle çatışmaya kadar vardı. el-Ka'bî, tüm detaylarına varıncaya kadar Haricilerin olayları ve savaşları ile onların fırkaları ve inançları hakkında bilgiler sunmaktadır. O, Nebî (s.a.v.)'in Ehl-i Beyt'inin ortaya çıkışını ve onların çıkışından sonra cereyan eden olayları zikrettiği gibi, yine diğer fırkalardan da Sultana karşı isyan edenler hakkında da bilgi verdi. Ayrıca Mu'tezile'nin isyanına ve Yezîd b. el-Velîd b. Abdülmelik ile beraber isyan eden Gaylâniyye'nin isyanına yer verdi.⁹⁸ Nitekim o, Mu'tezile'nin, İbrâhîm b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'in isyanına katıldıklarından bahseder.⁹⁹

3. el-Ka'bî Döneminde Dinî-Mezhebî Durum

O dönemde görülen siyasî ayrılıklar, dinî gruplaşmalara sebep olmuştur. Aslında siyasî söylem, dinî söylemi etkilemiştir. Politik farklılıklar, Usulü'd-Din ve Fırûu'd-Din konusunda farklı fırkaların ortaya çıkmasına sebep oldu. el-Ka'bî döneminde Mu'tezile, siyasî desteği yitirince zayıflamıştır.

el-Ka'bî, siyasî (itikadî) görüşlerindeki farklılıklara rağmen ümmeti bir araya getirmek için çabalamıştır. O, *Makâlât*'ında Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğinin

⁹⁷ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, IV, s. 1491; ez-Zehabî, *Siyerü 'Alâmi'n-Nübelâi*, XI, s. 193.

⁹⁸ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 196.

⁹⁹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 198.

İslâm ümmetinin birliği açısından merkezi bir yer işgal ettiğini söylemiştir.¹⁰⁰ Bu yüzden el-Ka'bî, inancı ve entelektüel yönelimi farklı olsa da, Muhammed (s.a.v.)'in nübüvvetini kabul eden herkesi, İslâm ümmetinin bir mensubu olarak görür. Bu sebeple el-Ka'bî, İslâm fırkalarını altı ana gruba ayırmıştır: *Şi'â*, *Havâric*, *Mu'tezile*, *Mürcie*, *Âmme* ve *Haşviyye*. Bu altı fırkaya, fikir ve inançlarıyla temâyüz eden dört fırka daha eklemiştir. Bunlar: *Haşeviyye*, *Cehmiyye*, *Dirâriyye* ve *Cebriyye*'dir. Bu fırkalar büyük fikrî miras bırakmıştır. Keşke bu fırkaların ürettiği miras, gelecek nesillerin inşasına katkıda bulunacak entelektüel diyaloglarla sınırlı kalsaydı. Aksine, kendilerini siyasî ve dinî olarak başkalarına kanıtlama konusundaki rekabetleri, bu fırkalar arasındaki tartışma, karşılıklı çatışma ve savaşa dönüşmüştür. Fırkaların fikirleri ve inançlarına dair bilgi verdiği kısımda, el-Ka'bî ana fırkalar arasında Amme (Halk) olarak adlandırılan bir grubu da yer vermiştir. Bu grup herhangi bir farklılığa girmez ve furû meselelere de dalmazdı. Onların tek bildiği Allah'ın tek olduğu ve hiçbir şeyin O'na benzemediğidir. el-Ka'bî, Âmme (Müslümanların çoğunluğu) sözüyle onları Mu'tezile'nin düşüncesine yakın olarak nitelendirmiştir. el-Ka'bî'nin görüşüne göre onlarla Mu'tezile'nin görüşü birbirine yakın olmasının yanında, neredeyse aynıdır. Daha sonra el-Ka'bî, bu genel grubun herhangi bir reislerinin olmasının caiz olmayacağını savunmuştur. Onlar kadınlar, esnaflar, tüccarlar, köylüler, dağlılar ve göçebelerden oluşan çok sayıda halk tabakasıdır. Onları ayırıcı özellikleri arasında onların ince anlayış ve nezaketten uzak olmalarını; ticaretle ve hayatlarını kazanmakla meşgul olmalarını sayar. el-Ka'bî, "Allah'ın selameti onların üzerine olsun" şeklinde onlar için dua etmiştir.¹⁰¹

¹⁰⁰ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 83.

¹⁰¹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 203.

Diğer fırkalara gelince; onlar itikadî ve siyasî ayrıntılara daldılar ve birbirleriyle entellektüel ve politik rekabete girdiler. Bu fırkalar kendi arasında pek çok fırkaya ayrıldı. el-Ka'bî *Makâlât*'ında bütün bu fırkaların isimlerini ve onların fakih, âlim ve liderlerini saymıştır. Onlardan her birinin ülkesini ve ülkelerde ve bölgeler arasındaki inanç ve köklerini, her grubun kendine özgü sözlerini, görüşlerini ve olaylarını dile getirmiştir. Daha sonra el-Ka'bî, fırkaların çeşitli meselelerde kendilerine özgü delillerine ayrıntılı bir şekilde yer verir.¹⁰² el-Ka'bî, bu çerçevede tevhîd ve nübüvve dair ihtilafı ve buna bağlantılı şeyleri inceler.¹⁰³ Bundan sonra el-Ka'bî, icmâ', ictihad ve haber-i vâhid meselesindeki farklı görüşlere bir bölüm ayırır.¹⁰⁴ Akabinde ictihad ve kıyasa;¹⁰⁵ istihsan ve haberlere dair mezheplerin görüşlerini tartışır.¹⁰⁶ Ayrıca el-Ka'bî, çirkin itham ve eleştirileri de zikreder.¹⁰⁷ Bazı kimselerin veya fırkaların savunduğu reenkarnasyonla ilgili tartışmaları bu bölümde inceler.¹⁰⁸ el-Ka'bî, kendi zamanındaki itham ve çirkin suçlamaları da bu tartışmalara dahil eder.¹⁰⁹ O, Muhammed b. Abdülvehhâb el-Cübbâî'nin iddialarının yanı sıra, en-Nâşiu'l-Ekber'in iddialarını, Ahmed b. el-Hüseyin İbn Bint Sehl el-Cerrâr'ın görüşlerini, bunun gibi Ebû Ali el-Cübbâî, es-Sâlihî, İbnü'r-Râvendî ve Abbâd'ın görüşlerini de kaydeder. Sonunda, *Cebriyye*'nin üzerinde ihtilaf ettiği görüşlere değinir.¹¹⁰

¹⁰² el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 237.

¹⁰³ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 241-488.

¹⁰⁴ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 489-492.

¹⁰⁵ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 492-508.

¹⁰⁶ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 509.

¹⁰⁷ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 512.

¹⁰⁸ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 512-514.

¹⁰⁹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 540.

¹¹⁰ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 540-545.

Sonuç olarak el-Ka'bî *Makâlât*'ında döneminin dinî ortamını; fıkıh ve akîde üzerine yaşanan tartışmaları ve mezheplerin konuyla ilgili fikirlerini ve doktrinlerini tanıtmaya çalışır.

4. el-Ka'bî'nin İlmî Şahsiyeti, Hocaları, Öğrencileri ve Eserleri

el-Ka'bî'nin ilmî şahsiyeti, doğup büyüdüğü şehir olan Belh'ten ziyade farklı şehirlerde şekillenmiştir. O, Hayyât'ın yetiştirdiği talebelerin en meşhurlarındandır. Elde ettiği ilimle mezhebini yaymış, aynı zamanda talebeler yetiştirmiş ve onlarca kitap yazmıştır. Araştırmamızın bu kısmında, onun ilmî şahsiyeti, hocaları ve öğrencilerine kısaca değindikten sonra, değişik kaynaklarda dağınık bir şekilde ve farklı isimlerle verilen eserlerini tespit etmeye çalışacağız.

4.1.İlmî Şahsiyeti

el-Ka'bî, kelâm ilminde seçkin zekâsı ve sezgisiyle akranları arasında öne geçmiştir. Kâdî Abdülcebbar; Ebû Ali el-Cübbâî'nin, el-Ka'bî'yi hocası Ebû'l-Hasan el-Hayyât'a tercih ettiğini belirtmiştir.¹¹¹ Daha önce belirttiğimiz gibi, el-Ka'bî dönemi farklı inanç ve mezheplerde âlimlerin katıldığı ilmî seviyesi son derece yüksek münazaralar ve tartışmalara tanık oluyordu. el-Ka'bî'nin münazara ve kelâm âlimleri arasında saygın bir yeri vardı. İşin tuhaf olan tarafı, meclisleri Yahudiler tarafından yasaklanmıştı ve aralarında aklî münazaralar yapılmıştı. Bir gün el-Ka'bî, üst düzey kelimcilerin da hazır bulunduğu Ebû Ahmed Yahyâ b. Ali'nin meclisine katıldı. el-Ka'bî onlara doğru geldiğinde, kabul ve teslimiyet hissiyle onu yücelttiler ve yüksek değer verdiler. Bir Yahudi oraya geldi. Tartışma el-Ka'bî'nin üstünlük kazanmasıyla sonuçlandı. Şöyleki aralarında “şer'î nesh” meselesi hakkında konuştular. Yahudiyle

¹¹¹ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlû'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 297.

konusurken el-Ka'bî dedi ki: "söz senin". Yahudi el-Ka'bî'nin kendisine söylediği sözün değerini düşürmek için "Bunun ne olduğunu biliyor musun?" dedi. el-Ka'bî ona şöyle cevap verdi: "Bir dakika bekle! Bu konuda Bağdat'ta bir kelâm meclisi olduğunu biliyor musunuz?". Adam: "Hayır" dedi. Bunun üzerine el-Ka'bî, "Bu meclise katılan kelimcilerden hiçbirisini tanımıyor musunuz?" diye sordu. Adam yine "hayır" diye cevap verince, el-Ka'bî şöyle cevap verdi: "Onlardan bana karşı duran ve beni yüceltmeyen birini görmedim. Onların böyle yaptığını gördüğün halde ben boş birisi miyim?".¹¹²

el-Ka'bî'nin, İsfahân'ın önde gelen reislerden birisinin faziletli insanlar için bir toplanma merkezi olan evine girmesi yasaklanmıştı. Buna rağmen Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî ve Ebû Bekir ez-Zübeyrî bu reisin evine katılmaktan ve onun huzuruna çıkmaktan çekinmediler.¹¹³

Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin Horasan'da çeşitli konularda tartışmaların yapıldığı bir meclisi vardı. Bir gün onun bu meclisi Ebû Ahmed el-Abdukî tarafından yasaklandı.¹¹⁴ el-Müstağfirî, el-Ka'bî'nin Ebû Osman Saîd b. İbrâhîm başkanlığında Nesef'e gittiğini, Ribâd el-Cevâlîk'e inerek onun için imlâ (dikte) meclisi düzenlediğini rivayet etmiştir.¹¹⁵ Bu rivayet bize açıkça göstermektedir ki; el-Ka'bî'nin talebelerine ilim rivayetinde bulunduğu bir meclisi vardı.

el-Ka'bî, özgür fikirli birisiydi. O, mezhep doktrinine ters düşse bile, görüşleri tartışmaktan çekinmezdi. Hocalarından sâdır olsa bile, ikna olmadığı meselelerde

¹¹² İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 219; el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1492.

¹¹³ Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ (ö. 840/1436), **Tabakâtü'l-Mu'tezile**, thk: Susanna Diwald Wilzer, 2. Baskı, Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Muntazar, 1409/1988, s. 103.

¹¹⁴ el-Murtazâ, **Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 109-110.

¹¹⁵ es-Sem'ânî, **el-Ensâb**, XI, s. 122.

onlardan gelen görüşlere muhalefet ederdi. Onun hocasına itiraz ederek karşılık verdiğini ve kendine eleştirilerde bulunduğu kaydedilmektedir. Örneğin Sufî âlimlerden biri olan Cüneyd el-Bağdâdî'yi övmüştür. Çünkü onun sözlerini hikmetli, fikirlerini doğru, kesin ve anlamlı buluyordu. O Sufî bir adama şöyle demiştir: “Bağdat'ta sana uygun bir şeyh gördüm, ona Cüneyd b. Muhammed deniliyor. Gözlerimin gördüğü şey şu ki; sanki kâtipler onun lafızlarını hazırlıyor, filozoflar da bu lafızların kesin manalarını veriyorlardı. Sanki kelamcılar onu ilmin önderi olmaya hazırlıyorlardı. Onun sözleri, anlayış ve bilgisinden açıkça anlaşılıyordu”.¹¹⁶

el-Ka'bî, karşılıklı konuşma ve tartışmalarında, karşısında bulunan hasımlarına karşı adaletiyle öne çıkmış bir şahsiyettir. Ebû Hişâm'ın bazı arkadaşlarından şu şekilde bir rivayet gelmiştir: “O tartışmaya girer ve bunun işe yaradığını gösterirdi”.¹¹⁷

el-Ka'bî, birçok âlimle çeşitli ilmî sahalarda tartışmalar yapmıştır. Nitekim bu sahalarda yazdığı kitapları bunun göstergesidir. Örneğin Felsefe'de onun Râzî'yle tartıştığını ve kitaplarına cevap verdiğini görüyoruz. Çünkü Râzî, el-Ka'bî'nin çağdaşıydı ve felsefî konularda birbirlerine cevap veriyorlardı. Bazı araştırmacılar, İbn Nedîm'in *el-Fihrist*'te Râzî hakkında bir hikâye aktardığını ve felsefeyi nasıl aldığını zikretmişlerdir. Burada İbn Nedîm, Râzî'nin el-Belhî'nin felsefe yazılarından nakil yaptığını belirtmiştir.¹¹⁸ Araştırmacılar, Râzî'nin kendisinden felsefe eğitimi aldığı el-Belhî'nin, Ebû'l-Kâsım el-Belhî el-Ka'bî olduğunu söylemişlerdir. Bu dikkate değer bir görüştür. Çünkü İbn Nedîm, el-Belhî'yi şu sözleriyle tarif etmektedir: “O Belh halkından

¹¹⁶ Hatip el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâdî*, VIII, s. 168.

¹¹⁷ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, *Fazlû'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 297.

¹¹⁸ İbn Nedim, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk (ö. 384/994), *el-Fihrist*, thk: İbrâhîm Ramazân, 2. Baskı, Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997, s. 360.

birisi olup, ülkeyi iyi bir felsefe ve eski ilimlerin bilgisiyle dolaşmıştır. Râzî'nin bu konuda onun kitaplarını talep ettiği söylenebilir. Çünkü ben el yazısında, birçok ilim alanında müsvedde ve taslakların insanlara tam bir kitap olarak çıkmadığını çok gördüm. Ve yine onun mevcut kitaplarını Horasan'da yazdığı ve bunun Râzî zamanında olduğu söylenirdi".¹¹⁹

Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî, Râzî zamanında yaşamasına rağmen, biz İbn Nedîm'in rivayetindeki el-Belhî'nin, bizzat Ebû'l-Kâsım el-Belhî el-Ka'bî el-Mu'tezilî olduğu hakkındaki deliller üzerinde durmuyoruz. Çünkü rivayetteki el-Belhî'nin, el-Ka'bî'den başka birisi olması ihtimali daha güçlüdür. Şöyle ki; şayet kastedilen el-Ka'bî olsaydı, İbn Nedîm el-Ka'bî'nin Belh'te meşhur olması ve siyasî bir pozisyona sahip olması sebebiyle, el-Ka'bî el-Mu'tezilî'yi ilan ederdi. Yoksa İbn Nedîm onu "Belh halkından biri olup ülkeyi ve dünyayı dolaşıyor" şeklinde tarif etmezdi. Hem sonra, İbn Nedîm'in haber verdiği gibi el-Belhî'nin birkaç müsveddesinin bir felsefe kitabı olması mümkün olabilir. İbn Nedîm'in bu açıklaması, birçok kitabı ve tasnifi bulunan el-Ka'bî'ye uymamaktadır. Bu durum bizi, İbn Nedîm'in bu rivayetinde sözü geçen el-Belhî'nin, mütekellim el-Belhî el-Ka'bî olmadığı ihtimalini güçlendiriyor.

Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî, kelâm ilminde sıkı bir münazaracıydı. Onunla İmam Mâturîdî arasında birbirine kitaplar yazarak cevap verdikleri meşhur birçok tartışma olmuştur. İlginç olan ve dikkatten kaçmayan şey ise; el-Ka'bî'nin *Makâlât* kitabında İmam Mâturîdî'nin ismini açıkça zikretmemiş olmasıdır. Bunun nedeni, el-Ka'bî'nin *Makâlât* kitabını, herhangi bir tartışma ve münakaşaya girmeksizin, farklı makaleleri

¹¹⁹ İbn Nedîm, **el-Fihrist**, thk: İbrâhîm Ramazân, s. 360.

nakletmek için yazılan bir kitap olarak telif ertmek istemesinden dolayı olabilir. Onun *Makâlât* kitabında işaret ettiği şey budur.¹²⁰

Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî, aynı zamanda modern ilimlerde ve hadiste uzman olup, bununla da yetinmemiştir. Birçok meselede, kendisinden ilim aldığı hocasına bakmıştır. Kitaplarında, Horasan'da kehanette bulunan bazı yoldan çıkmış insanlardan bahsetmiştir. Hakkında kitap yazmadığı her hangi bir ilim dalı bırakmamıştır. Akâid fırkaları ve mezheplerin ustası olup, onların meselelerdeki görüşlerini ve cevaplarını iyi biliyordu. Aynı zamanda fıkıh, hadis ve edebiyatta da uzmandı. Bu ilim dallarında kıymetli eserler te'lif etmiştir. Aynı zamanda arûz ilminde, o dönemin sanat üstadı olan Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'ye cevap veren bir kitap yazmıştır.¹²¹ Bu onun edebiyat ve dil bilimindeki mahareti ve gelişiminin bir kanıtıdır. Buna ek olarak, Kur'ân ilimlerine aşinaydı ve Kur'ân tefsirinde emsalsiz bir müfessirdi.¹²² Eşsiz zekâ ve aklıyla, felsefe sanatlarında uzman bir filozoftu.

el-Ka'bî'nin itibarı, ele aldığı argümanların gücü, te'lif ve tasnif ettiği eserlerin çokluğu sebebiyle, döneminde bütün İslâm bölgelerine ulaşmıştır. Hatta öğrencisi Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Haşşâi el-Belhî, Bağdad'a uğradığında, oranın halkı birbirine “el-Ka'bî'nin oğlu geldi, gelin ona bakalım.” dediler. Bunun üzerine halk ve ilim ehli onun etrafını sardı. Ona hayranlıkla bakıyorlar ve tazim gösteriyorlardı. Ona el-Ka'bî hakkında sorular sorarak, onun özelliklerini ve şemailini öğrenmek istediler. el-

¹²⁰ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 237.

¹²¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, IV, s. 429.

¹²² el-Kâ'bî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî (ö. 319/931), *Tefsîru Ebî'l-Kâsım el-Kâ'bî el-Belhî*, thk: Hıdır Muhammed Nebhâ, Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., s. 10.

Ka'bî'nin talebesi orada kaldığı süre zarfında, neredeyse bir peygamber gibi saygı görmüştü. O da gücü nisbetinde onları bilgilendirmiştir.¹²³

4.2.Hocaları

Âlimler, kendi aralarında hocalarının çokluğuyla övünürlerdi. Çünkü ne kadar fazla âlimden ders alırlarsa, o kadar derin ihtisas sahibi olarak görülüyorlardı. Belh, ilim elde edebilmek için âlimlerin bol olduğu bir ilim merkeziydi. el-Ka'bî bu ilim şehrinden yeterince nasibini almıştı.

Mevcut kaynaklar, el-Ka'bî'nin kendisinden kelâm ilmini aldığı hocasının Ebû'l-Hüseyin el-Hayyât olduğunu belirtmektedir.¹²⁴ Kanıtlar, el-Hayyât'ın erken yaşlarından itibaren el-Ka'bî'yi Mu'tezile metoduna yönlendirdiğini işaret etmektedir. 290/902 senesinde yazdığı *Makâlât* kitabının başında ve diğer bölümlerinde, bu gerçek kendisi tarafından da açıkça itiraf edilmiştir. Yani el-Ka'bî bu kitabını yazmaya başladığında henüz 17 yaşındadır.¹²⁵ Ancak bu, el-Ka'bî'nin diğer hocalardan da ders aldığı gerçeğini engellemez. Fakat kaynaklar bu konuda bize bilgi vermemektedir. Bunun nedeni el-Ka'bî'nin Mu'tezile'den ve Bağdat Mu'tezile okulundan olmuş olması olabilir. Bu yüzden onun Ebû'l-Hüseyin el-Hayyât ile olan ilişkisi sınırlı olmuştur. el-Hayyât bu konuda son derece hırslıydı ve el-Ka'bî'nin ilim metodunda başka birisine nispet edilmesini istememiştir. Çünkü Basra ve Bağdat okulları arasındaki Mu'tezile arasında büyük bir rekabet vardı.¹²⁶ Böylece el-Ka'bî, el-Hayyât'ın öğrencisi olmakla

¹²³ el-Hamevî, **Mu'cemû'l-Üdebâ**, IV, s. 1491.

¹²⁴ İbn Hazm el-Endülûsî, **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal**, IV, s. 154.

¹²⁵ el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 49.

¹²⁶ el-Murtazâ, **Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 87-88.

beraber kendisine ait bir kelami sistem geliştirmişti.¹²⁷ Bazı konularda hocasına itiraz etmesine bakılırsa, el-Ka'bî'nin her konuda hocasıyla aynı fikirde olmadığı ve kendine özgü birisi olduğu açıkça görülecektir. O, irade konusunda olduğu gibi, diğer Mu'tezile fırkalarıyla aynı görüşleri paylaşabilmiştir. Örneğin, irade konusunda Nazzâm'ın sözünü uygun bulmuş ve onun doktrinini benimsemiştir.¹²⁸

4.3. Öğrencileri

el-Ka'bî'nin birçok takipçisi ve talebesi vardı. el-Ka'bî'nin imlâ meclisinde notlar alan pek çok öğrencisi bulunmaktaydı.¹²⁹ Ayrıca diğer ilmi meclislerine katılan pek çok öğrenci de vardı. Ancak kaynaklar bu öğrencilerinden birkaç tanesi hariç, diğer öğrencilerinin isimlerini vermemiştir. Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin isimleri bilinen talebeleri şunlardır: Abdullah b. Muhammed Ebû'l-Hüseyin el-Bağdâdî,¹³⁰ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Belhî,¹³¹ el-Ka'bî'den kelam dersi alan el-Hâdî ile'l-Hakk Yahyâ b. Hüseyin¹³², İbn Şihâb el-Belhî Ebû Tayyib İbrâhîm b. Muhammed¹³³, Ebû'l-Hasan el-Ahdeb¹³⁴, Ca'fer b. Kıbbe¹³⁵ ve Muhammed b. Zekeriyâ b. el-Hüseyin en-Nesefî.¹³⁶

¹²⁷ eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim (ö. 548/1153), **el-Milel ve'n-Nihal**, Müessesetü'l-Halebî, I, s. 30.

¹²⁸ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s. 55.

¹²⁹ es-Sem'ânî, **el-Ensâb**, XI, s. 122.

¹³⁰ İbn Hacer el-Askalânî, **Lisânü'l-Mizân**, IV, s. 577.

¹³¹ el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1491.

¹³² Çelik, Taha, **Ebû'l-Kâsım El-Ka'bî Ve Kabûlü'l-Ahbâr ve Ma'rifetü'r-Ricâl**, Yüksek Lisans Tezi, SÜSBE, (Danışman: Prof. Dr. Bilal Saklan), Konya 2009, s. 17.

¹³³ Taha, **Ebû'l-Kâsım El-Ka'bî Ve Kabûlü'l-Ahbâr ve Ma'rifetü'r-Ricâl**, s. 17.

¹³⁴ Taha, **Ebû'l-Kâsım El-Ka'bî Ve Kabûlü'l-Ahbâr ve Ma'rifetü'r-Ricâl**, s. 17.

4.4. Eserleri

el-Ka'bî, 36 ila 56 yaş aralığındaki kısa ömrüne rağmen,¹³⁷ arkasında bize çok azı ulaşan birçok eser bırakmıştır. Ne yazık ki bu kitapların çoğu kayıp ve zâyî olmuştur. el-Ka'bî'nin hayatını ele alan araştırmacıların hepsi; onun kelâm, tefsîr, fıkıh, tabakât, hadîs ve diğer alanlarda önemli eserleri bulunduğundan bahsetmişlerdir.¹³⁸ Tarihçiler el-Ka'bî'nin kitaplarının sayısı ile ilgili farklı rakamlar verirken, el-Hamevî *Mu'cemü'l-Üdebâ* adlı eserinde onun 16 kitabını listelemiştir. Ayrıca onun daha önce benzeri görülmemiş 12 ciltlik Kur'ân Tefsiri'nden bahsetmiştir. Bunlar; *Kitâbü Mefâhiri Horasan ve Mehâsinü Âl-i Tâhîr*, *Kitâbü'l-Uyûni'l-Mesâil* (dokuz cilt), *Kitâbü Evâili'l-Edille*, *Kitâbü'l-Makâlât*, *Kitâbü Cevâbi'l-Müsterşidi fi'l-İmâme*, *Kitâbü'l-Âlâi ve'l-Ahkâm*, *Kitâbü Nakzi'n-Nakzi 'ale'l-Mücbira*, *Kitâbü'l-Cevâbât*, *Kitâbü Tahdîdi'l-Cedel*, *Kitâbü Nakzi Kitâbi Ebî Ali el-Cübbâi fi'l-İrâde*, *Kitâbü Edebi'l-Cedel*, *Kitâbü's-*

¹³⁵ İbn Ebî Hadîd (ö. 656/1258), *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Masâdiru'l-Hadîsi's-Seniyye, el-Kısmu'l-Âmm, 1378-1959, I, s. 206.

¹³⁶ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, XI, s. 122.

¹³⁷ el-Kâ'bî'nin 309, 319 veya 329 senelerinde vefat ettiğine dair rivayetler vardır. Bu rivayetlere göre 309 senesi kabul edildiğinde 36, 319 senesi kabul edildiğinde 46 ve 329 senesi kabul edildiğinde vefat tarihi 56 yaşına tekabül eder.

¹³⁸ Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î, Ali b. Enceb b. Osman b. Abdullah Ebû Talib (ö. 674/1275), *ed-Dürrü's-Semîn fi Esmâi'l-Musannifîn*, thk: Ahmed Şevkî, Muhammed Saîd, Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyyi, 1430/2009, s. 407; el-Hayyûn, *Mu'teziletü'l-Basra ve Bağdâd*, s. 445; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, s. 65-66; el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, IV, s. 1493; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl*, IV, s. 154; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XVII, s. 18; el-Bağdâdî, İsmâil b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm (ö. 1399/1978), *Hedyyetü'l-Ârifîn Esmâi'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1951; Beyrut/Lübnan: Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 1951, I, s. 444; ez-Zehebî, *Siyerü 'Alâmi'n-Nübelâi*, XI, s. 193.

*Sünneti ve'l-Cemâat, Kitâbü'l-Fetâvâ el-Vâridetü min Cürçân ve'l-'Irâk, Kitâbü İntikâdi'l-İlmi'l-Îlâhî 'alâ Muhammed b. Zekerıyyâ, Kitâbü Tuhfeti'l-Vüzerâ.*¹³⁹

es-Safedî ise, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* adlı eserinde, el-Ka'bî'nin *el-Makâmât* adlı bir eserinden bahsederek yine onun kitaplarının sayısını 16 olarak vermektedir. Ancak el-Hamevî ile karşılaştırdığımızda bu eserin adının *el-Makâmât* değil, *el-Makâlât* olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü es-Safedî, el-Ka'bî'nin eserlerini çok farklılıklarla sıralamıştır. Yine görüyoruz ki es-Safedî, el-Hamevî'nin *Kitâbü'l-Âlâi ve'l-Ahkâm* olarak isimlendirdiği el-Ka'bî'nin eserini, *el-Esmâü ve'l-Ahkâm* olarak zikretmiştir. Bu farklar her ikisini birbiriyle karşılaştırdığımız zaman belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁰

İbnü's-Sâ'î ise; *ed-Dürü's-Semîn fî Esmâi'l-Musannifîn* adlı eserinde, el-Ka'bî'nin eserlerinin sayısını 15 olarak vermiştir.¹⁴¹ ed-Dâvûdî ise; el-Ka'bî'nin 15 kitap tasnif ettiğini söyleyerek, bunların arasında es-Saymerî'yi nakzeden *en-Nihâye fî'l-Aslah* adlı başka bir kitaptan bahsetmiştir. Ayrıca *Kitâbü'l-Makâlât*'ı zikrettikten sonra, bu kitabın ismine *Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*'ı eklemiştir. Böylece eser, her ne kadar diğer âlimler *Kitâbü'l-Uyûni'l-Mesâil*'in tek başına dokuz cilt olduğunu belirtseler bile, *el-Makâlât ve Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât* olarak bilinmeye başlamıştır.¹⁴² Kâtip Çelebi ise, el-Ka'bî'nin eserlerinin sayısını 17 olarak vermiştir.¹⁴³

¹³⁹ el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493.

¹⁴⁰ es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, XVII, s. 18.

¹⁴¹ Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î, **ed-Dürü's-Semîn fî Esmâi'l-Musannifîn**, s. 407.

¹⁴² ed-Dâvûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed Şemsüddîn el-Mâlikî (ö. 945/1538), **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., I, s. 230.

¹⁴³ Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah el-Kostantinî Hâcî Halife (ö. 1067/1656), **Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl**, thk: Mahmûd Abdülkâdir el-Arnâvûdî, İstanbul/Türkiye: Mektebetü İrsikâ, 2010, II, s. 203.

Zirikî ise, Kâ'bî'nin 10 kitabı olduğunu söylemiştir. Eserin dipnotunda, el-Ka'bî'nin *Kitâbü's-Sünneti ve'l-Cemâat* adlı eserinin el yazmasının Dâru'l-Kütüb'de olduğu kaydedilmektedir.¹⁴⁴

Seyyid Fuâd'a gelince; o *Fazlü'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* kitabını tahkik ederken, eski el yazması ve basılı kitaplardan el-Ka'bî'nin 46 kitabını tespit etmiştir.¹⁴⁵ Bunların çok azı bize ulaşmıştır. Bunlar, *Makâlât*, *Kitâbü Kabûli'l-Ahbâr* ve *Ma'rifeti'r-Ricâl* ve Doktor Nebhâ'nın bir araya topladığı Ka'bî'ye ait tefsir metinlerinden oluşmaktadır.¹⁴⁶ *Kitâbü'l-Makâlât* içinde bulunan *Kitâbü'l-Mesâili ve'l-Cevâbât* için ise Seyyid Fuâd; "Bir elin parmaklarını aşmayan aded" tabirini kullanmıştır.¹⁴⁷ Ayrıca Seyyid Fuâd, *Târîhu Belh* kitabını, *Keşfü'z-Zünûn* kitabından nakille Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'ye atfetmiştir.¹⁴⁸ Ben kaynaklara müracaat ettim fakat *Keşfü'z-Zünûn* kitabında el-Ka'bî'ye bir atıf bulamadım. Aksine eser burada Muhammed b. Âkîl el-Belhî, el Hâfiz (ö. 316/928) ve Ebû'l-Kâsım Ali b. Mahmûd el-Ka'bî'ye atfedilmiştir.¹⁴⁹ Yani Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Ka'bî el-Mu'tezilî için atıf yoktur. Aynı durum *Târîhu Nisâbûr* içinde geçerlidir. Seyyid Fuâd, bu kitabı da

¹⁴⁴ ez-Zirikî, *el-A'lâm*, IV, s. 65-66.

¹⁴⁵ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlü'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 46-55. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime).

¹⁴⁶ el-Kâ'bî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî (ö.319/931), **Tefsîru Ebî'l-Kâsım el-Kâ'bî el-Belhî**, thk: Hıdır Muhammed Nebhâ, Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

¹⁴⁷ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlü'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 46. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime).

¹⁴⁸ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlü'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 50. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime).

¹⁴⁹ Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (ö. 1067/1656), **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941, I, s. 289.

Keşfü’z-Zünûn kitabından nakille Ebû’l-Kâsım el-Ka’bî’ye atfetmiştir.¹⁵⁰ Hâlbuki bu kitap da Ebû’l-Kâsım Ali b. Mahmûd el-Ka’bî’ye ait olup, el-Ka’bî el-Mu‘tezilî’ye ait değildir.¹⁵¹ Öyle ki; *Târîhu Beyhak* kitabının mütercimi de, *Târîhu Nisâbûr* eserini el-Ka’bî el-Mu‘tezilî’ye nispet etmiştir.¹⁵²

el-Ka’bî’nin kitaplarının sayısı ile ilgili farklılıklar, ya bazı kitaplarının kaybolması veya aynı kitapların farklı başlıklarla tekrarlanması ya da ona ait olmadığı halde bazı kitapların el-Ka’bî’ye atfedilmesinden kaynaklanmıştır. Biz el-Ka’bî’nin kitaplarını, tekrarlara düşmeden tespit etmeye çalışacağız:

1. *Kitâbü’l-İstidlâl bi’ş-Şâhidi ale’l-Ğaib*¹⁵³

el-Ka’bî’nin kayıp eserlerinden biri olup, bu kitaptan günümüze hiçbir şey ulaşmamıştır. Ancak el-Ka’bî, *Makâlât* kitabının üçüncü bölümünde, delilin vücubiyeti konusunda insanların ihtilaflarını ele alırken, *İstidlâl bi’ş-Şâhidi ale’l-Ğaib*’den bahsetmektedir.¹⁵⁴ Burada şu anda kayıp olan kitabında ayrıntısıyla anlatmış olduğunu zikreder ve *İstidlâl bi’ş-Şâhidi ale’l-Ğaib* delili hakkında fırkaların ve filozofların görüşlerini, bunlara verilen cevapları çeşitli örnekler vererek açıklar.

2. *Kitâbü’l-Esmâi ve’l-Ahkâm*¹⁵⁵

¹⁵⁰ Ebû’l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlû’l-‘İtizâl ve Tabakâtü’l-Mu‘tezile**, s. 50. (Fuâd Seyyid’in *Zikrû’l-Mu‘tezile min Makâlât li’l-Ka’bî*’ye yazdığı Mukaddime).

¹⁵¹ Kâtip Çelebi, **Keşfü’z-Zunûn an Esâmi’l-Kütübi ve’l-Fünûn**, I, s. 308.

¹⁵² el-Beyhakî, Ebû’l-Hasan Zahîruddîn Ali b. Zeyd Muhammed b. Hüseyin, İbn Fundame (ö. 565/1169), **Târîh-u Beyhak**, Dimeşk: Dâru Ikrag, 1425, VIII, s. 115.

¹⁵³ İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 219; ez-Zehebî, **Siyerü ‘Alâmi’n-Nübelâi**, XI, s. 193.

¹⁵⁴ el-Kâ’bî, **Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât**, s. 211-237.

¹⁵⁵ es-Safedî, **el-Vâfi bi’l-Vefeyât**, XVII, s. 18.

el-Hamevî bu eseri, *el-Âlâü ve'l-Ahkâm* ismiyle zikretmiştir.¹⁵⁶ Bunlar ya aynı kitabın farklı şekilde isimlendirilmesidir ya da bu iki âlimden birisi bir düzeltme yapmıştır.

3. *Kitâbü'l-İntikâd li'l-İlmi'l-İlâhî alâ Muhammed b. Zekerıyyâ*¹⁵⁷

İbn Nedîm bu eserden, *Kitâbü'n-Nakzi ale'r-Râzî fi'l-İlmi'l-İlâhî* ismiyle bahsetmiştir.¹⁵⁸ Aynı eser Zehebî tarafından, *Kitâbü'n fi'n-Nakzi ale'r-Râzî fi'l-Felsefeti'l-İlahiyyeti* adıyla zikredilmiştir.¹⁵⁹

Bu eser, onun kayıp eserlerinden biridir. el-Ka'bî bu eserinde, Râzî'nin *İlmü'l-İlâhî* adlı kitabının ikinci bölümüne cevap vermiştir. Ne yazık ki el-Ka'bî'nin cevap verdiği Râzî'nin bu kitabı da kaybolmuştur. el-Ka'bî'nin cevap verdiği ikinci bölüm birkaç kısma ayrılmıştı. el-Ka'bî, Râzî'nin çağdaşıydı ve ona cevap vermeyi bir görev sayarak onun *İlmü'l-İlâhî* adlı kitabına birkaç eleştiri yazmıştır. Râzî ise, el-Ka'bî'nin yazdıklarına *Kitâbü'n-Nakzi Nakzi'l-Belhî li'l-İlmi'l-İlâhî* olarak isimlendirdiği diğer bir kitabı ile cevap vermiştir. Râzî'nin el-Ka'bî'ye cevap olarak yazdığı bu kitabı, birçok değişik adla isimlendirilmiştir. Bu isimlerden birisi de, *Kitâbü'r-Reddi alâ Ebî'l-Kâsım el-Belhî fi Nakzihi'l-Makâleti's-Sâniyeti fi'l-İlmi'l-İlâhî* dir.

el-Kâğidî de¹⁶⁰ Râzî'nin te'lif ettiği esere *Kitâbü Nakzin Nakzi'l-Belhî li'l-İlmi'l-İlâhî* adıyla reddiye yazmıştır.¹⁶¹ el-Ka'bî Râzî'nin bu eserine münferiden bir

¹⁵⁶ el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493.

¹⁵⁷ el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493.

¹⁵⁸ İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 219.

¹⁵⁹ ez-Zehebî, **Siyerü 'Alâmi'n-Nübelâi**, XI, s. 193.

¹⁶⁰ Tam adı, Ebû Abdullah el-Hüseyin Ali b. İbrâhîm olup, el-Kâğidî olarak tanınmaktadır. O Basra'da doğmuş buranın halkından birisidir. Hocası Ebû Hâşim'in mezhebinden Kaşûr lakaplı Ebû'l-Kâsım b. Sehlûye'dir. O bölge ve ülkelerde yaygın olan mezhebin son derece faziletli bir fıkıhçısı, Yüce

reddiye yazmamıştır. Râzî'nin bu kitabı filozofların fikirlerini meşgul etmiş, birçoğu da bu kitaba cevap vermiştir. Verilen cevapların önemine rağmen, birkaç alıntı dışında bu kitap günümüze ulaşmamıştır.¹⁶²

4. *Evâilü'l-Edilleti fî Usûliddîn*¹⁶³

el-Hamevî¹⁶⁴ ve es-Safedî,¹⁶⁵ bu eseri *Evâilü'l-Edille* adıyla zikretmişlerdir. Bu kitap da el-Ka'bî'nin kayıp eserlerinden birisidir. Ancak İbn Fürekan, bu kitaba *Şerhu Evâilü'l-Edilleti li'l-Kâ'bî fî'l-Usûl* adında bir şerh yazmıştır.¹⁶⁶ Seyyid Fuâd, bu şerhin bir nüshasının Paris'te Mektebetü'l-Ehliyye'de 174 numaralı sayıyla saklı tutulduğunu söylemiştir.¹⁶⁷

Peygamberin yüce gönüllü kelimacıydı. O, 308/920 senesinde doğmuş ve h. 399/1008 senesinde Medine'de vefat etmiştir. (Bkz: İbn Nedim, **el-Fihrist**, thk: İbrâhîm Ramazân, s. 215).

¹⁶¹ İbn Nedim, **el-Fihrist**, thk: İbrâhîm Ramazân, s. 215.

¹⁶² Ebû Bekir er-Râzî, **Resâilu Felsefiyye**, Mea' Kitaun Bakıyyet min Kutubihî'l-Mefkude, thk ve nşr: Paul Kraus, Mısır: Câmîiatü Fuâdî'l-Evvel-Külliyeti'l-Âdâb, Rakamu Müellif:22, 1939, I, s. 166-168.

¹⁶³ Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, I, s. 200; el-Bâbânî el-Bağdâdî, **Hediyetü'l-Ârifin Esmâi'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin**, I, s. 444; Ömer Rızâ Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifin**, Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, ts., VI, s. 31.

¹⁶⁴ el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493.

¹⁶⁵ es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, XVII, s. 18.

¹⁶⁶ el-Bağdâdî, **Hediyetü'l-Ârifin Esmâi'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin**, II, s. 60.

¹⁶⁷ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlü'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 49. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime).

İmam Mâturîdî, bu kitaba *Reddû Evâilî'l-Edille li'l-Kâ'bî* başlığıyla bir cevap yazmıştır.¹⁶⁸ İbn Asâkir'e göre, el-Eş'arî de *Nakzü Te'vîlî'l-Edilleti* başlığıyla bu kitaptaki fikirleri çürütmüştür.¹⁶⁹

5. *Kitâbü Nakzi'n-Nakzi ale'l-Mücbirâ*¹⁷⁰

Bu kitabı es-Safedî, *Ba'zun-Nakzi ale'l-Mücbira* adıyla zikretmiştir.¹⁷¹ Muhakkik Seyyid Fuâd, *Kitâbü Uyûni't-Tevârih*'ten nakille kitabın bu son ismini doğrulamıştır.¹⁷² Bunlar ya aynı kitabın farklı şekilde isimlendirilmesidir ya da bu iki âlimden birisi bir düzeltme yapmıştır.

6. *Te'yîdü Makâlati Ebî'l-Hüzeyl*¹⁷³

Bu kitap da el-Ka'bî'nin kayıp eserlerinden birisidir. el-Hamevî bu eseri *Te'yîdü Makâlati Ebî'l-Hüzeyl fi'l-Cezâ* ismiyle zikretmiştir.¹⁷⁴

İbn Nedîm el-Ka'bî'nin bu kitabını *Te'yîdü Makâlati Ebî'l-Hüzeyl fi'l-Hurri* ismiyle zikretmiştir.¹⁷⁵ Zannediyoruz ki; “el-Hurr” kelimesi, ed-Dâvûdî'nin bu kitabı

¹⁶⁸ İbn Kutluboğa, Ebû'l-Fedâ Zeynüddîn Ebû'l-Adl Kâsım el-Cemâli'l-Hanefî (ö. 879/1474), **Tâcü't-Terâcim**, thk: Muhammed Hayri Ramazân Yûsuf, Dimaşk: Darû'l-Kalem, 1413/1992, s. 249.

¹⁶⁹ İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetüllah (ö. 571/1175), **Tebyînü Kizbi'l-Müfterî alâ Ebî'l-Haseni'l-Eş'ârî**, 3. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1404, s. 130.

¹⁷⁰ el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493.

¹⁷¹ es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, XVII, s. 18.

¹⁷² Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlü'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 50. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime).

¹⁷³ İbn Hacer el-Askalânî, **Lisânü'l-Mîzân**, IV, s. 429.

¹⁷⁴ el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493.

¹⁷⁵ İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 219.

Te'yîdü Makâlati Ebî'l-Hüzeyl fî'l-Cebri şeklindeki yazılışını düzeltmek için yapmış olabilir.¹⁷⁶

ez-Zirikli ise bu kitaptan *Te'yîdü Makâlati Ebî'l-Hüzeyl* ismiyle bahsetmiştir.¹⁷⁷ Muhakkik Seyyid Fuâd ise bu kitabı; *Te'yîdü Mesâili Ebî'l-Hüzeyl fî'l-Cebri* olarak nakletmiştir.¹⁷⁸ Bu kitabın son kelimesi kaynaklarda “Cezâ”, “Hurr” ve “Cebr” olarak farklı şekilde geçmektedir.

7. .Cedel Kitapları

ed-Dürrü's-Semîn kitabının yazarı¹⁷⁹ ve el-Hamevî,¹⁸⁰ el-Ka'bî'nin birincisi *Tahdîdü'l-Cedel*, ikincisi *Edebü'l-Cedel* olmak üzere iki tane Cedel kitabı olduğunu söylemişlerdir. es-Safedî ise, el-Hamevî'nin tertibini dikkate alarak el-Ka'bî için Cedel ilminde *Edebü'l-Cedel* kitabını zikretmekle yetinmiştir.¹⁸¹

Tahdîdü'l-Cedel kitabı, kaynaklarda üç farklı okuyuş biçimiyle geçmekle birlikte hepsi de aynı kitabı ifade eder. Bu üç kıraat; *Tahdîdü'l-Cedel*, *Tecdîdü'l-Cedel*¹⁸² ve *Tecrîdü'l-Cedel*¹⁸³dir.

¹⁷⁶ ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, s. 230.

¹⁷⁷ ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV, s. 65.

¹⁷⁸ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, *Fazlû'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 50. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime).

¹⁷⁹ Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î, *ed-Dürrü's-Semîn fî Esmâi'l-Musannifîn*, s. 407.

¹⁸⁰ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, IV, s. 1493.

¹⁸¹ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XVII, s. 18. Bu eser şu kaynaklarda da aynı isimle verilmiştir: Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, II, s. 203; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV, s. 66.

¹⁸² Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, II, s. 203.

¹⁸³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, I, s. 345; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâi'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, I, s. 444.

Muhakkik Seyyîd Fuâd, bu kitabın gerçek isminin *Tecrîdû'l-Cedel* olduğunu savunmuştur.¹⁸⁴ Aslında el-Ka'bî'nin bu kitabıyla ilgili geçen isimlerin hepsi Cedel ilminde büyük bir kitap olabilir. Bu yüzden Zehebî, el-Ka'bî'nin bu kitabını sadece *Cedel* ismiyle zikretmiştir.¹⁸⁵

İbn Nedîm¹⁸⁶ ve ed-Dâvûdî¹⁸⁷ de tıpkı Zehebî gibi, el-Ka'bî için *el-Cedel ve Âdâbü Ehlihi ve Tashihi I'lelihi* ismiyle tek bir kitap olarak zikretmişlerdir.

Bu kitabın farklı isimlendirilmesindeki ikinci olasılık ise; bu başlıkların iki kitap için verilmiş olmasıdır. Birinci kitap, el-Ka'bî'nin İmam Mâturîdî'nin *el-Cedel fî Usûli'l-Fıkıh* isimli kitabına cevap olarak yazdığı *et-Tehzîbü fî'l-Cedel*'dir.¹⁸⁸ Nitekim İmam Mâturîdî buna *Reddû Tehzîbi'l-Cedel li'l-Kâ'bi* isimli kitabıyla cevap vermiştir.¹⁸⁹ İkinci kitap ise; el-Ka'bî'nin Cedel ilminde İbn Râvendî'nin hatasını düzelttiği ve el-Eş'ârî'nin de nakzettiği kitaptır.¹⁹⁰ Dolayısıyla cedelde el-Ka'bî'nin kitaplarının ya bir ya da iki kitap olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Ancak farklı kaynaklardaki bu başlıkların lafızlarında belirgin bir düzeltme olması sebebiyle, bunların hepsinin cedelde müstakil bir kitap olması mümkün değildir. Maalesef, bu kitaplar kayıp olmuştur.

¹⁸⁴ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlû'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 50. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bi*'ye yazdığı Mukaddime).

¹⁸⁵ ez-Zehebî, **Siyerü 'Alâmi'n-Nübelâi**, XI, s. 193.

¹⁸⁶ İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 219.

¹⁸⁷ ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, I, s. 230.

¹⁸⁸ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlû'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 50. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bi*'ye yazdığı Mukaddime).

¹⁸⁹ İbn Kutluboğa, **Tâcû't-Terâcim**, s. 250; Kâtip Çelebi, **Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl**, III, s. 255.

¹⁹⁰ İbn Asâkir, **Tebyînü Kizbi'l-Müfterî alâ Ebi'l-Haseni'l-Eş'ârî**, s. 131.

8. *.Tuhfetü'l-Vüzarâi*¹⁹¹

İbnü's-Sâ'î *ed-Dürrü's-Semîn*'de, el-Ka'bî'nin bu eserini *Tuhafü'l-Vüzerâi* ünvanıyla vermektedir.¹⁹² Kâtip Çelebi ise, *Süllemü'l-Vusûl*'da bizzat aynı isimle bu kitabı zikretmektedir.¹⁹³

Muhakkik Seyyid Fuâd, İbnehü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed el-Belhî (ö. 319/931) te'lifli olan *Tuhfetü'l-Vüzarâi*'nin bir nüshasının, Ayasofya Fihristi'nin 72. sayfasında, 2855 numarada kayıtlı olduğundan bahseder.¹⁹⁴ Bu belki de zikredilen kitabın bir kopyasıdır. Zirikli ondan alıntı yapmış ve bir el yazması olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁵

9. *et-Tefsîru'l-Kebîr li'l-Kur'âni'l-Kerîm*¹⁹⁶

Kaynaklara göre el-Ka'bî, Kur'ân-ı Kerim'i tefsir eden 12 ciltlik önemli bir eser yazmıştır.¹⁹⁷ Ancak İbn Tâvûs, onun tefsirinin 32 cilt olduğunu kaydetmiştir. O, *Sea'dü's-Sü'ûd li'n-Nüfûs* adlı kitabında, el-Ka'bî'nin tefsirinin 32. cüzünden alıntılar yapmıştır.¹⁹⁸

¹⁹¹ el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493; es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, XVII, s. 18.

¹⁹² Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î, **ed-Dürrü's-Semîn fî Esmâi'l-Musannifin**, s. 407.

¹⁹³ Kâtip Çelebi, **Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl**, II, s. 203.

¹⁹⁴ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlü'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 50. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime).

¹⁹⁵ ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, IV, s. 66.

¹⁹⁶ İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 219.

¹⁹⁷ es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, XVII, s. 18.

¹⁹⁸ İbn Tâvûs, Razuyiddîn Ebî'l-Kâsım Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Muhammed el-Alevî el-Fâtımî (ö. 664/1266), **Sea'dü's-Sü'ûd li'n-Nüfûs**, thk: Fâris Tebrizyan Hassûn, İran: İntişârâtü Delîl, 1379, s. 33, 403, 373-405.

el-Ka'bî'nin bu tefsiri, doktor Muhammed Nebhâ tarafından derlenen metinler ve diğer âlimlerin el-Ka'bî hakkında aktardığı metinlerin de eklenmesiyle, er-Râzî'nin (ö. 606/1209) *et-Tefsîru'l-Kebîr* kitabından, et-Tâvûsî (ö. 460/1067)'nin *Tibyân* tefsirinden, et-Tabersî (ö. 548/1153)'nin *Mücmu'ul-Beyan* tefsirinden, İbn İdrîs el-Halî (h. 598)'nin *Tefsîru'l-Müntehab*'ından, Ebû Rüşd en-Nîsâbü'rî (ö. 440/1048)'nin temel olarak dayandığı *el-Mesâilü fi'l-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Bağdâdiyyîn* kitabından derlenmiştir. Nitekim en-Nîsâbü'rî, bu kitabı el-Ka'bî'ye cevap vermek için yazdığından dolayı, onun tefsirinden birçok alıntı yapmıştır. Doktor Nebhâ bu metinlerin tamamını toplamış ve Kur'ân ayetlerinin sırasına göre, el-Ka'bî'nin kayıp tefsirinden elde ettiğimiz metinleri tek bir kitap olacak şekilde düzenlemiştir.¹⁹⁹

Fuâd Seyyid, el-Ka'bî'nin eserlerini ele aldığı Mukaddimesinde onun tefsirinden bahseden kaynakları kaydetmektedir.²⁰⁰

10. Kitâbü ale'r-Râvendî fi'l-Mütevellidi ve Ef'âli't-Tıbâ²⁰¹

Eser isminden de anlaşılacağı üzere, İbn Râvendî'ye cevap olarak yazılmıştır.

11. Kitâbü's-Sünneti ve'l-Cemâat²⁰²

Ziriklî *el-A'lâm* adlı kitabında bu eserden *es-Sünnet* adıyla bahsetmiştir. Ayrıca bu kitabın el yazmasının Dâru'l-Kütüb el-Mısriyye'de mevcut olduğunu belirtmiştir.²⁰³

¹⁹⁹ Bkz: el-Kâ'bî, *Tefsîru Ebî'l-Kâsım el-Kâ'bî el-Belhî*, Mukaddime.

²⁰⁰ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, *Fazlû'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 50-51. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime).

²⁰¹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 362.

²⁰² İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 219; el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, IV, s. 1493; Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î, *ed-Dürrü's-Semîn fi Esmâi'l-Musannifin*, s. 407; ez-Zehebî, *Siyerü 'Alâmi'n-Nübelâi*, XI, s. 193; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XVII, s. 18; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, II, s. 203.

12. *el-Arûz*

Bu kitap da el-Ka'bî'nin kayıp eserlerinden birisidir. el-Müsteğfirî, onun bu kitabında Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî hakkında yazdıkları şeyleri tasnif ettiğini belirtmiştir.²⁰⁴

13. *Kitâbü'l-Ğurari ve'n-Nevâdir*²⁰⁵

Bu kitap da el-Ka'bî'nin kayıp eserlerinden birisi olup, Zehebî onu *Kitâbü'l-Ğurar* adıyla zikretmiştir.²⁰⁶

14. *el-Fetâvâ el-Vâridetü min Cürcân ve'l-'Irâk*²⁰⁷

15. *Kitâbü fî'r-Reddi alâ Mütenebbii Horasân*²⁰⁸

İbn Nedîm bu eseri *Füsûli'l-Hitâb fî'n-Nakzi alâ Racûlin Tenebbie bi Horasân* adıyla,²⁰⁹ ed-Dâvûdî ise *Füsûli'l-Hitâb fî'n-Nakzi alâ men Tenebbie bi Horasân* adıyla zikretmiştir.²¹⁰

16. *Kitâbü Kabûli'l-Ahbâr ve Ma'rifeti'r-Ricâl*²¹¹

²⁰³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, s. 66.

²⁰⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, IV, s. 429.

²⁰⁵ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 219; ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, s. 230.

²⁰⁶ ez-Zehebî, *Siyerü 'Alâmi'n-Nübelâi*, XI, s. 193.

²⁰⁷ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, IV, s. 1493; Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î, *ed-Dürrü's-Semîn fî Esmâi'l-Musannifîn*, s. 407; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XVII, s. 18; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, II, s. 203.

²⁰⁸ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, IV, s. 1493; ez-Zehebî, *Siyerü 'Alâmi'n-Nübelâi*, XI, s. 193.

²⁰⁹ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 219.

²¹⁰ ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, s. 230.

Bu eser, el-Ka'bi'nin basılmış ve yayınlanmış kitaplarından biridir.²¹² el-Kâ'bi, haberi vâhid konusunda hocasına karşı çıktıktan sonra bu kitabı yazmıştır. Bu eserini bablara ayırmış, bu başlıklarda başta haber-i vahid olmak üzere hadis ilminin çeşitli konularına yer vermiştir.²¹³

el-Kâ'bi'nin Hadis ilmine verdiği önem, onu diğer Mu'tezile âlimlerinden ayıran en önemli özelliğidir. O Kelâm ve Nazar ilmiyle meşgul olmasının yanında, Hadis ilmine de sanki hadislerden bir hadis rivayet ediyormuşçasına ilgi göstermiştir. Öyle ki o Nebî (s.a.v.)'den gelen şu hadisin senedinde bulunmuş ve Peygamber Efendimizin şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Bir yazı yazdığınız zaman, ‘Bismillâhirrahmânirrahîm’deki ‘Sîn’ harfini güzelce yazın”²¹⁴

el-Kâ'bi'nin bu eseriyle ilgili daha önce bir Yüksek Lisans Tezi hazırlanmıştır.

17. Kitâb: Fî İştibâhi'l-E'râz²¹⁵

el-Kâ'bi, bu eserinden *Fî İştibâhi'l-E'râz* başlığı altında *Makâlât*'ında bahsetmiştir. O bu konuda isim vermeden büyük bir kitap yazdığını söylemiştir. Biz kitabın adını bahsettiği konunun başlığından hareketle tespit ettik. Ancak Muhakkik Seyyîd Fuâd bu kitabı, *Kitâbü fî'l-Kavli fî't-Tâati ve Kalbi'l-E'râz* olarak

²¹¹ el-Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-Ârifîn Esmâi'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, I, s. 444; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, s. 65.

²¹² el-Kâ'bi, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî (ö. 319/931), *Kabûlü'l-Ahbâr ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, thk: Ebû Amr el-Huseynî b. Ömer b. Abdürrahîm, Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.

²¹³ el-Kâ'bi, *Kabûlü'l-Ahbâr ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, I, s. 17.

²¹⁴ Hatip el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâdî*, XIV, s. 298; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, s. 652.

²¹⁵ el-Kâ'bi, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 458.

isimlendirmiştir.²¹⁶ Çünkü o bu kitabın *el-Kavlü fi't-Tâati ve Kalbi'l-E'râz* başlığı altında bahsedildiğini düşünmüştür. Hâlbuki bu başlık, bu kitapta başında listelenen konuların içerisinde daha önce geçen bir başlıktır.

18. Kitâbü fî Hucceti Ahbâri'l-Âhâd

Bu kitap el-Kâ'bi'nin, Âhâd Haber hakkında delilin mevcudiyetini kabul etmediğinde hocası el-Hayyât'a yazdığı kayıp kitaplardan biridir.²¹⁷ el-Ka'bî, *Makâlât* kitabında, bu kitabının da konusu olan Âhâd Haber konusunu ayrıca tartışmıştır.²¹⁸

19. Kitâbü'l-Müsterşid fî'l-Îmâme²¹⁹

Bu kitap da el-Ka'bî'nin kayıp kitaplarından biridir. el-Hamevî ve es-Safedî bu kitabı *Cevâbü'l-Müsterşid fî'l-Îmâme* başlığıyla vermişlerdir.²²⁰

el-Ka'bî bu kitabı Îmâmet konusunda İbn Kıbbe'yi reddetmek için yazmıştır. İbn Kıbbe ise *el-Müstesbit fî'l-Îmâme* olarak isimlendirdiği diğer bir kitapla el-Ka'bî'ye cevap vermiştir. el-Ka'bî bu sefer *Nakzü'l-Müstesbit fî'l-Îmâme* başlıklı diğer bir kitabıyla onu nakzetmiştir.

²¹⁶ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlû'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 52. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime).

²¹⁷ Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Tahir b. Muhammed b. Abdullah et-Temîmî el-İsferâyînî (ö. 429/1037), **el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırkati'n-Nâciye**, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 2. Baskı, 1977, s. 165.

²¹⁸ el-Kâ'bi, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 164, 287, 489, 503, 506.

²¹⁹ Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î, **ed-Dürrü's-Semîn fî Esmâi'l-Musannifin**, s. 407; Kâtip Çelebi, **Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl**, II, s. 203; el-Bağdâdî, **Hediyetü'l-Ârifin Esmâi'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin**, I, s. 444.

²²⁰ el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493; es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, XVII, s. 18.

Necâşî, *Kitâbü Ricâli'n-Necâşî* adlı eserinde, Ebû'l-Hüseyin es-Süsencerdî'den rivayet ederek şöyle demiştir: “Selam üzerine olsun Rızâ'yı ziyaret ettikten sonra Belh'e, Ebû'l-Kâsım el-Belhî'ye gittim. Ona selam verdim ve beni tanıdı. Yanımda adaletiyle bilinen Ebû Ca'fer b. Kıbbe'nin *İmamet* kitabı vardı. Konu üzerinde durarak, elimdeki kitabı *el-Müsterşid fi'l-İmâme* ile reddetti. Bunun üzerine Rey'e geri döndüm ve kitabı İbn Kıbbe'ye verdim. O bu sefer el-Ka'bî'ye *el-Müstesbit fi'l-İmâme* ile cevap verdi. Bu kitabı alıp Ebû'l-Kâsım'a götürdüm. Ebû'l-Kâsım *Nakzü'l-Müstesbit* ile bu kitabı da reddetti. Tekrar Rey'e döndüm, gördüm ki Allah rahmet eylesin Ebû Ca'fer el-Kıbbe ölmüştü.²²¹

Muhakkik Seyyîd Fuâd ise, el-Ka'bî'nin kitabını İbn Nedîm ve ed-Dâvûdî'den,²²² *el-Kelâmü fi'l-Ümmeti alâ İbn Kıbbe* başlığıyla naklederek vermiştir.²²³ Ancak biz kitabın isminde “ümme” kelimesinin yanlış yazıldığını, aslında kelimenin “imâmet” olduğunu düşünüyoruz. Çünkü aralarındaki tartışma imâmet meselesi ile ilgilidir.

20. *Nakzü'l-Müstesbit fi'l-İmâme*²²⁴

21. *Kitâb el-Kitâbü's-Sânî alâ Ebî Ali fi'l-Cenne*²²⁵

Muhakkik Seyyîd Fuâd bu kitabı, *Kitâb: Kitâbü'l-Mesânî alâ Ebî Ali fi'l-Cenne* başlığıyla zikretmiştir.²²⁶

²²¹ en-Necâşî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Esedü'l-Kûfî (ö. 450/1058), *Ricâlü'n-Necâşî*, thk: Musâ ez-Zencânî, İran: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1418, s. 375-376.

²²² İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 219.

²²³ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, *Fazlü'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 52. (Fuâd Seyyid'in *Zikrü'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime).

²²⁴ en-Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, s. 375-376.

²²⁵ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 219.

22. *Kitâbü fîmâ hâlefe fîhi Ashâbühü fî'l-Cevher*²²⁷

23. *Müteşâbihü'l-Kur'ân*²²⁸

24. *el-Mecâlisü'l-Kebîr*²²⁹

25. *el-Mecâlisü's-Sağîr*²³⁰

26. *Mefâhiru Horasân*²³¹

İbn Nedîm'in *el-Fihrist*'te *Mehâsinü Horasan* başlığıyla naklettiği bu kitap, el-Ka'bî'nin kayıp eserlerinden biridir.²³² Ebû'l-Feth el-Abbâsî (ö. 963/1155), *Meâhidü't-Tensîs* isimli kitabında bu kitabı İbn Nedîm'den aynı şekilde nakletmiştir.²³³ Yine İbn Nedîm *el-Fihrist* eserinin bir başka yerinde el-Belhî'nin kitabından *Fedâilü Horasan*

²²⁶ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbâr ve el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlû'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 52. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime).

²²⁷ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbâr, el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlû'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 52. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime).

²²⁸ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbâr, el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlû'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 52. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime).

²²⁹ İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 219; el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493; ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, I, s. 230.

²³⁰ İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 219; el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493; ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, I, s. 230.

²³¹ el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493; Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î, **ed-Dürrü's-Semîn fî Esmâil-Musannifîn**, s. 407; es-Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, XVII, s. 18; ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, IV, s. 66; Kâtip Çelebi, **Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâtî'l-Fuhûl**, II, s. 203.

²³² İbn Nedim, **el-Fihrist**, thk: İbrâhîm Ramazân, s. 215.

²³³ Ebû'l-Feth el-Abbâsî, Adürrahîm b. Abdurrahmân b. Amed (ö. 963/1555), **Meâhidü't-Tensîs alâ Şevâhidi't-Telhîs**, thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts., I, s. 156.

başlığıyla bahsetmiştir.²³⁴ Kaynakların genelinde ise *Mefâhiru Horasân* olarak geçmektedir. İbn Fundame el-Beyhakî, *Târîhu Beyhak* isimli kitabında böyle nakletmiştir.²³⁵

27. Kitâbü Mehâsini Âl-i Tâhir²³⁶

28. Mesâilü'l-Hacendî fî mâ Hâlefe fîhi Ebâ Ali²³⁷

29. el-Mesâilü ve'l-Mecâlis²³⁸

30. Kitâbü'l-Mudâhâtî alâ Burğûs²³⁹

31. Nakzu's-Sircânî²⁴⁰

32. Nakzü Kitâbi Ebâ Ali el-Cübbâî fî'l-Îrâde²⁴¹

²³⁴ İbn Nedim, **el-Fihrist**, thk: İbrâhîm Ramazân, s. 75.

²³⁵ el-Beyhakî, **Târîh-u Beyhak**, VIII, s. 10, 271, 296, 299.

²³⁶ el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493; Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î, **ed-Dürrü's-Semîn fî Esmâi'l-Musannifîn**, s. 407; es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, XVII, s. 18; Kâtip Çelebi, **Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâtü'l-Fuhûl**, II, s. 203; Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, II, s. 1608; ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, IV, s. 66; el-Bağdâdî, **Hediyetü'l-Ârifîn Esmâi'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn**, I, s. 444.

²³⁷ İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 219; el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493; ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, I, s. 230.

²³⁸ el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 72.

²³⁹ İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 219; el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493; ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, I, s. 230.

²⁴⁰ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbâr, el-Hâkim el-Cüşemi, **Fazlü'l-Îtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 54. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime)

33. *Kitâbü Nakzi'l-Halîl alâ Burğûs*²⁴²

34. *en-Nihâyetü fi'l-Aslah alâ Ebî Ali*²⁴³

Ebû Ali el-Cübbâî'nin vefatından sonra liderlikleri sona eren Basra Mu'tezilesi'nden Ebû İshâk el-Vehbî es-Saymerî tarafından nakzedilmiştir.²⁴⁴

35. *et-Ta'nü ale'l-Muhaddisîn*²⁴⁵

İbn Hacer el-Askalânî, el-Ka'bî'nin tercümesinde, onun hadisçilere karşı yaptığı itirazda yüksek bilgi ve hoşgörüsüzlüğünü gösteren bir usluba sahip olduğunu belirtmiştir.²⁴⁶

36. *Kitâbü fi't-Tevellüdi ve Ef'âli't-Tıbâ'i*²⁴⁷

el-Ka'bî bu eserini İbn Râvendî'ye reddiye olarak yazmıştır.

37. *Vaîdü'l-Fussâk*

Vaîdü'l-Fussâk, İmam Mâturîdî'nin el-Ka'bî'ye *Redd Vaîdi'l-Fussâk li'l-Ka'bî* adlı eseriyle karşılık verdiği bir eserdir.²⁴⁸

²⁴¹ el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493; Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î, **ed-Dürrü's-Semîn fi Esmâi'l-Musannifîn**, s. 407; es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, XVII, s. 18; Kâtip Çelebi, **Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl**, II, s. 203.

²⁴² İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 219; el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493; ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, I, s. 230.

²⁴³ İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 219; ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, I, s. 230.

²⁴⁴ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlü'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 55. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime).

²⁴⁵ ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, IV, s. 66.

²⁴⁶ İbn Hacer el-Askalânî, **Lisânü'l-Mîzân**, IV, s. 429.

²⁴⁷ el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 362.

38. *Kitâbü'l-Cevâbât*²⁴⁹

39. *Kitâbü Uyûni'l-Mesâil*

el-Hamevî,²⁵⁰ Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î²⁵¹ ve es-Safedî,²⁵² *Kitâbü Uyûni'l-Mesâil*'in dokuz cilt olduğunu söylemişlerdir. Hacı Halîfe, bu eserden bahsetmektedir.²⁵³ Ancak İbn Nedîm²⁵⁴ ve ed-Dâvûdî,²⁵⁵ el-Ka'bî'nin *Makâlât* kitabı olduğunu ve ona *Uyûnü'l-Mesâil ve'l-Cevâbât*'ı eklediğini, böylece bu kitabın *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât* olarak tanındığını söylemişlerdir. el-Eş'ârî, el-Ka'bî'nin *Kitâbü Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*'ta söylediklerini nakzetmiştir.²⁵⁶ İbn Nedîm, el-Ka'bî'nin *Kitâbü Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât* eserinde, onların doktrinlerini, yeme-içmelerini, geleneklerini ve ibadetlerini araştırmıştır. İbn Nedîm şöyle demiştir: “Zaten bizim başkalarına sahip olduklarımız şeylerden bahsetmemize gerek yoktur”.²⁵⁷

²⁴⁸ en-Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed (ö. 508/1114), *Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, thk.: Hüseyin Atay, Ankara 2004, I, s. 470; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 250; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, III, s. 255; Metin Avcı, *İmam Mâturîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi*, AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2018, s. 59.

²⁴⁹ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, IV, s. 1493.

²⁵⁰ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, IV, s. 1493.

²⁵¹ Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î, *ed-Dürrü's-Semîn fî Esmâi'l-Musannifîn*, s. 407.

²⁵² es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XVII, s. 18.

²⁵³ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, II, s. 203.

²⁵⁴ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 219.

²⁵⁵ ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, s. 230.

²⁵⁶ İbn Asâkir, *Tebyînü Kizbi'l-Müfterî alâ Ebi'l-Haseni'l-Eş'ârî*, s. 130.

²⁵⁷ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, thk: İbrâhîm Ramazân, s. 416.

40. *Tabakâtü'l-Mu'tezile*²⁵⁸

Bu Tabakat, el-Ka'bî'nin *Makâlât*'ında Mu'tezile'den bahsettiği bölümdeki bildirilenlerle aynıdır.²⁵⁹

41. *Kitâbü'l-Makâlât*²⁶⁰

Bu kitap, Müslüman fırkalar hakkında bilgi veren ilk kitaplarından olup, bütün fırak ve milel-nihal türü eserler tarafından kullanılan bir kaynaktır. el-Ka'bî bu kitabının birinci kısmında İslâm fırkaları, onların isimleri, mensupları, isyanları, yayıldığı coğrafya, fikirleri, temsilcileri, âlimleri ve eserleri konularında detaylı bilgiler vermiştir. Ayrıca kitabın ikinci kısmında Kelâmın çeşitli meseleleri, mezheplerin bu konuda ortaya koydukları görüşleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Mukaddimesinde belirttiği gibi; fırkaların görüşlerini aktarırken tarafsız ve ilmi bir yöntem kullanmıştır. Bu yüzden o, görüşleri naklederken, birkaç istisnayı bir kenara bırakırsak fırka mensuplarını övmemiş ve yermemiştir. İbn Ebî'l-Hadîd, eserinde Kadilkudât Abdülcebâr'ın *Şerhu'l-Makâlât li'l-Ka'bî* adıyla bir şerhinin olduğundan bahsetmiştir.²⁶¹ Kitabının Mukaddimesinde işaret ettiği gibi, el-Ka'bî, bu eserini 290/902'li yıllarda te'lif etmeye başlamıştır.²⁶² Eserin tek bir yazma nüshasının Yemen'de bulunmaktaydı. Fuat Sezgin, Yemen'de tek bir yazma nüshası bulunan *el-*

²⁵⁸ Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebâr, el-Hâkim el-Cüşemi, **Fazlû'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 48. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime).

²⁵⁹ el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 157-199.

²⁶⁰ İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 219; el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, IV, s. 1493; Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î, **ed-Dürrü's-Semîn fî Esmâi'l-Musannifîn**, s. 407; es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, XVII, s. 18; Kâtip Çelebi, **Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl**, II, s. 203.

²⁶¹ İbn Ebî Hadîd, **Şerhu Nehci'l-Belâğa**, I, s. 8.

²⁶² el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 49.

Makâlât’ın, Mısır’a götürüldüğü ve şu anda Sharl Kuentz(öl. 1977)’in özel kütüphanesinde korunduğunu kaydetmektedir.²⁶³

Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhi (ö. 319/931)’nin günümüze ulaşan birkaç eserinden birisi olan *el-Makâlât*’ın Mu‘tezile mezhebiyle ilgili kısmı Fuad Seyyid tarafından neşredilmiştir.²⁶⁴ el-Ka’bî’nin *el-Makâlât*’ının tamamı Hüseyin Hansû, Râcih Kürdî ve Abdülhamid Kürdî tarafından *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât* adıyla neşredilmiştir.²⁶⁵ Eserin ilmi bir tahkiki, Fuâd Seyyid ve Sönmez Kutlu tarafından yapılmaktadır.

Bu eserin muhtevası ve Mâkâlât geleneği içerisindeki yeri hakkında daha geniş bilgi verilecektir.

5. Kâ'bî'nin Mu'tezile ve Şî'a İle İlişkisi

Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin itikadî konularda hangi görüşleri savunduğu; Mu'tezile ve Şîa ile olan ilişkisi, araştırmacılar arasında tartışılmaya devam etmektedir. Onun Bağdad Mu'tezilesi'nin önde gelen liderlerinden olduğu bilinmekle beraber, tartışmalar onun Mu'tezile ve Şîa ile ilişkisi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

el-Ka'bî, Mu'tezile doktrininin serbest fikirli bir savunucusuydu. Hanefî tabakat kitapları, onu Hanefî fakihler arasında sayar. Mu'tezile âlimler, fıkhıta Hanefî mezhebi üzerelerdi, hatta bazıları taassup derecesinde Hanefî idi. Buna rağmen el-Ka'bî, fıkıh mezhebinde hiçbir zaman taassup sahibi olmamıştır. Hatta onun bazı meselelerde

²⁶³ Fuat Sezgin, *Tarihü't-Türasi'l-Arabi [GAS]*, nakalehu ile'l-Arabiyye :Abdullah b. Abdullah el-Hicazi, Riyad : Câmiatü'l-Melik Suud, 1986, 4, 77.

²⁶⁴ **Fazlû'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile** içinde, Tunus 1393/1974, s. 63-119.

²⁶⁵ İstanbul: KURAMER (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Center for Quranic Studies) ; Amman: Darü'l-Feth, 1439/2018.

Hanefî mezhebine muhalefet ettiği görülmektedir. Örneğin nebîz içmenin caiz olduğunu söyleyen âlimlerden birisi, bir gün onu nebîz içmeye çağırmış, el-Ka'bî bir şiir inşad ederek nebîz içmekten kaçınmıştır.²⁶⁶

el-Ka'bî; yenilenme, entelektüel bağımsızlıktan yanaydı ve bağınazlığın karşısındaydı. O, Hz Muhammed'in nübüvvetini kabul eden herkesi İslâm ümmetinin çatısı altında birleşmeğe çağırmıştır.²⁶⁷ Tabakat âlimleri, el-Ka'bî'nin kitaplarında i'tizâl düşüncesini savunduğunu belirtir.²⁶⁸ Ancak i'tizâl fikrinin akla dayandığı dikkate alınırsa, onun başkasını taklit etmenin karşısında olduğu anlaşılır. Çünkü her bir konunun akla sunulması ve tartışılması gerekir.

el-Ka'bî; Ebû Hüseyin el-Hayyât'ın öğrencisiydi ve düşündüklerinin çoğunda onunla aynı fikirdeydi. Bununla birlikte el-Ka'bî, Allah Teâlâ'nın iradesi hakkındaki görüşünde olduğu gibi, daha birçok konuda hocasından ayrılmıştır.²⁶⁹ el-Ka'bî, hocalarını kutsallaştıran birisi değildi. Çünkü o, onlarla her zaman aynı fikirde değildi. Onların bazı görüşlerini eleştirirdi. el-Ka'bî, hocası tarafından "Ma'dûm bir cisimdir" sözü dolayısıyla eleştirilince, o şöyle dedi: "Şüphesiz ki Kaderiyye, ma'dûm hakkında onun bir şey, bir cevher, bir araz, siyah ve beyaz olduğunu söylese de onlar bununla ma'dumun bir cisim olduğunu söylemediler". Bunun gibi el-Ka'bî hocasına haber-i vâhid konusunda da itiraz etmiş, hatta bu konuda müstakil bir kitap yazarak onu

²⁶⁶ Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î, **ed-Dürrü's-Semîn fî Esmâi'l-Musannifîn**, s. 407; el-Hayyûn, **Mu'teziletü'l-Basra ve Bağdâd**, s. 445.

²⁶⁷ el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 83.

²⁶⁸ Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î, **ed-Dürrü's-Semîn fî Esmâi'l-Musannifîn**, s. 407; el-Kureşî, Abdülkâdir b. Muhammed b. Nasrullah Muhyiddîn el-Henefî (ö. 775/1373), **Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye**, İstanbul: Mîr Muhammed Kitap Hanı, ts., I, s. 271, II, s. 342.

²⁶⁹ es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, XVII, s. 18.

eleştirmiştir.²⁷⁰ Taklide karşı çıkması ve özgürlüğü savunması sebebiyle, hocası el-Hayyât'tan eğitimini tamamladıktan sonra Horasan'a gitmek istedi. Ebû Ali el-Cübbâî ile görüşmek için hocasından izin istedi. el-Hayyât ise buna izin vermedi. Çünkü el-Ka'bî'nin Ebû Ali'ye nispet edilmesinden korkuyordu.²⁷¹ Bu nedenle Ebû Ali el-Cübbâî, el-Ka'bî'yi hocası Ebû Hüseyin'e tercih etmiştir.²⁷²

Farklılıklar, genellikle lâfzî ve kavramsal farklılıktan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Mu'tezile arasındaki farklılığın çoğu da lafızların kullanımından doğmuştur. Nitekim ümmetin mezhep anlaşmazlığında yaşananların çoğu, lafızların delaletindeki farklılıklardan kaynaklanıyordu. Ebû Hasan el-Eş'arî de vefatından önce bu manaya işaret etmiştir: "Kible ehli olan hiçbir kimseyi tekfir etmediğime şahadet ederim. Çünkü hepsi de bir olan Ma'bûd'a inanıyorlar. Ancak hepsi farklı ibareler kullanıyor".²⁷³

el-Ka'bî, fıkhîta Hanefî mezhebine yakındır. 'İtikadî mezhep olarak ise Bağdat Mu'tezilesi'nden hocası el-Hayyât'a yakındır. Sonuç olarak el-Ka'bî, müstakil bir düşünür ve "*el-Kâ'biyye*" olarak bilinen bir fırkanın sahibi kabul edilir. Onun yaklaşımını izleyen takipçileri ve arkadaşları vardır. el-Ka'bî'nin arkadaşlarından, aynı zamanda iki münazaracısından biri olan el-Hıbâl bunlardandır.²⁷⁴ Arkadaşlarından bir kısmı, el-Ka'bî'nin mezhebine taassup derecesinde bağlıydı. Mesela zayıf doktrinler sergileyerek onları el-Ka'bî'ye ekleyen el-Ahdab Ebû'l-Hasan onlardandır.²⁷⁵ Bu

²⁷⁰ el-İsferâyînî, Ebû'l-Muzaffer İmâdüddîn Tâhir b. Muhammed (ö. 471/1078), **et-Tâbsîr fi'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırakati'n-Nâciye 'ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn**, thk: Yusûf el-Hût, Lübnan: Âlemi'l-Kütüb, 1403/1983, s. 84.

²⁷¹ el-Murtazâ, **Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 87-88.

²⁷² el-Murtazâ, **Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 85.

²⁷³ ez-Zehabî, **Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm**, VII, s. 494.

²⁷⁴ el-Murtazâ, **Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 102.

²⁷⁵ el-Murtazâ, **Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 114.

bağnazlık sebebiyle ve ifadelerin aktarılmasında, açıklanmasında ve oluşturulmasındaki yöntem eksikliği, yine el-Ka'bî'nin kitaplarının kaybedilmesi daha sonra onun görüşlerinin ihmal edilmesine yol açmıştır.

el-Ka'bî'nin Şîa ile olan ilişkisi de onunla ilgili kaynaklarda ve çağdaş araştırmalarda tartışılmıştır. Ancak bu tartışmaların arkasında onlar arasında Şîa ve teşeyyu' kavramları ile ilgili farklı tanımların yapılması bulunmaktadır. Ayrıca i'tizâl ile teşeyyü' arasında yakınlık da bu konudaki tartışmaların başka bir sebebini oluşturuyordu. Bazı âlimler, i'tizâl ve teşeyyu' arasında yakın bir ilişki görüyorlardı. Hatta Mu'tezile ve Şîa'nın aynı anlama geldiğini düşünenler vardı. Aslında Şîa ve Mu'tezile arasındaki ilişki Bağdad Mu'telizesi üzerinden kuruluyordu. Bu ilişkinin üç ayrı sebebi vardı. Birincisi siyasî; ikincisi Ehl-i Eser'in teşeyyu' anlayışı; üçüncüsü ise; Zeydî Şiilerin Mu'tezile mirasından beslenmeleri idi. Bunlar hakkında kısaca şu açıklamaları yapabiliriz:

1. Siyasî Sebep

Mu'tezile mezhebi, diğer mezheplerin aksine halife Me'mûn döneminde siyasî desteği arkasına almıştı. Böylece başkalarını takip ve koğuşturmaya tabi tuttular ve kendi görüşlerini zorla benimsetmeye çalıştılar. Özellikle Kur'ân'ın mahlûk olduğu meselesinde olduğu gibi mihne dayatmasıyla akîdede de diğer fırkalarla çatışmışlardır. İktidarın desteğini çektiği ve onlara karşı takibat başlattığı dönemde, Mu'tezile ikinci plana düşmüştür. Nitekim halife Mütevekkil, onları tartışmaktan menetmiş ve hilafet merkezinden onları uzaklaştırmıştır. Mütevekkil'in *Ashabu'l-Hadis*'e olan yakınlığı, Mu'tezile'nin gücünü ve etkisini kaybetmesine yol açmıştır. Bu süreçte el-Eş'arî de Mu'tezile ve i'tizâl düşüncesini terk etmişti. O, Mu'tezilî düşünceye savaş açmıştı. Ahmed b.Hanbel, el-Eş'arî ve diğerlerinin Mu'tezile eleştirileri, Mu'tezile'nin günden güne zayıflamasına yol açtı. Bu durum Mu'tezile'yi başka arayışlar içerisine itti.

Böylece siyasî etkilerini güçlendirmeye ve entelektüel güçlerini yeniden kazanmaya çalıştılar. Bu sebeple Şi‘â’ya yakınlaşarak onların desteğini kazanmaya çalıştılar. Şiilerle aralarında birlik kurmak ve iki öğretiyi birbirine yaklaştırmak için çalıştılar. Mu‘tezile’nin imamı Ebû Ali el-Cübbâî, Mu‘tezile-Şîa yakınlaşmasında önemli bir rol oynadı. O, Şîa ile olan ortak noktayı şu şekilde dile getirdi: “Tevhîd ve Adalet prensiplerinde birleşmekte muvafık olduk, aramızdaki ihtilaf sadece İmâmet meselesinde kaldı, birlik sağlanana kadar toplanıp konuşmaya ve tartışmaya devam edin.”²⁷⁶

2. Ehl-i Eser Arasında Teşeyyu‘ Anlayışı

Ehl-i Eser; teşeyyu‘ ve râfîzî kelimelerinin tanımında karışıklığa sebep olmuşlardır. Örneğin İbn Hacer el-Askalânî, teşeyyu‘ kavramını “Ali sevgisi ve Ali’yi diğer sahabeye takdim etmek (Yani Hz Ali’yi diğer sahabeden daha çok sevmek)” olarak tarif etmiştir. İbn Hacer el-Askalânî’ye göre bu takdim, Ebû Bekir ve Ömer’i kapsamaz. İbn Hacer el-Askalânî, Ebû Bekir ve Ömer’e sövmeksizin Ali’yi onlara takdim edenleri Râfîzîler olarak isimlendirmiştir ve şöyle tanımlamıştır: “Herkim ki Ali’yi Ebû Bekir ve Ömer’e takdim ederse, o kimse Şiilikte aşırı gitmiştir ve Râfîzî olarak isimlendirilir”. İbn Hacer el-Askalânî; Ali’yi, Ebû Bekir ve Ömer’e takdim etmekle birlikte, onlara sövenleri ve nefretle onlardan bahsedenleri “Râfîzîlik’te aşırı gidenler” olarak nitelendirmiştir.²⁷⁷

İbn Hacer el-Askalânî’ye göre, Ali’yi, Ebû Bekir ve Ömer hariç sahabeye takdim eden herkes Şiî’dir. Ancak Ali’yi, Ebû Bekir ve Ömer’e takdim edenler ise,

²⁷⁶ Bkz: Bedevî, **et-Târîhu’s-Siyâsî**, s. 83-84.

²⁷⁷ İbn Hacer el-Askalânî, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Alî b. Muhammed eş-Şâfiî‘(ö. 852/1449), **Fethu’l-Bâri Şerhu Sahîhi’l-Buhârî**, thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbuddîn el-Hatîb, Beyrut: Dârü’l-Ma‘rife, 1379, I, s. 459.

Râfızî'dir. Bu nedenle el-Ka'bî, Ali'yi Ebû Bekir'e tafdil edenlerden biriydi. (Yani Ali'yi Ebû Bekir'den üstün tutardı).²⁷⁸

Vâsıl b. Atâ, Ali'yi Osman'a takdim ettiğinden dolayı, Şiilikle suçlanmıştı. Hâlbuki görünüşe göre bu dönemde Ali'yi Osman'a takdim eden herkes Şii'ydî.²⁷⁹ Bu durum Mu'tezile'nin İmâmiyye Şi'â'sından veya Râfızîler'den olduğu anlamına gelmiyordu. Çünkü Mu'tezile, Şiiliğin imamet anlayışında, onlara muhalefet ediyordu. Nitekim Mu'tezile ilk üç halifenin sırasının doğruluğuna inanır. İmamiyye Şiâ'sı ise, bunun doğruluğuna inanmazlar. Bilakis onlar imametın nassla tayin edilmesi gerektiğini savunurlar. Onlar sadece Oniki İmam'a inanırlar, Mu'tezile ise bunu kabul etmez. Yine İmâmiyye, on ikinci imam Mehdi'nin hayatta olduğuna inanır, Mu'tezile ise bunu reddeder. Aynı zamanda Mu'tezile âlimlerinin çoğunluğu, Şii âlimlere reddiyelerde bulunmuştur. Özellikle i'tizâl fikrini terk eden İbnu'r-Râvendî'ye yapılan reddiyeler, bunlar arasındadır. el-Ka'bî, İbnu'r-Râvendî'ye birçok reddiye yazmış ve onu mürted olarak nitelemiştir.²⁸⁰

3. Zeydî Şiîlerin Mu'tezile Mirasından Beslenmeleri

Zeydiyye düşüncesi, Bağdat Mu'tezile düşüncesine daha yakındı. Gerçekten de Bağdat Zeydiyyesi, Mu'tezile i'tikadını benimsiyordu.²⁸¹ Yemen'deki Zeydî imam Abdullah b. Hamza b. Süleymân bile, Mu'tezile kitaplarını toplamıştı. Zeydiyye'nin şeyhi ve mütekellimi olan el-Kâdî Ca'fer b. Abdüsselâm, 554/1159 yılında Yemen'de

²⁷⁸ İbn Ebî Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, I, s. 7.

²⁷⁹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 435.

²⁸⁰ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 539-540.

²⁸¹ Zeydiyye Mutezile arasındaki ilişki hakkında geniş bilgi için bkz.: Mehmet Ümit, Zeydiyye-Mu'tezile etkileşimi : Zeyd b. Ali'den Kasım er-Ressi'nin ölümüne kadar, İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2010.

meydana gelen çatışmalardan sonra Irak'a gitmişti. Mu'tezile mezhebinin orada yayıldığını ve Zeydiyye'den geri kalanların Mu'tezile akâidi üzerine yaşadıklarını gördü. Mu'tezile kitaplarını okuduktan sonra, onları alıp Yemen'e dönmek istedi. Onun amacı Zeydiyye'nin *el-Hadeviyye* fırkasının *el-Mutarriyye* grubunun inandığı görüşleri bu eserler ile çürütmek istiyordu. Böylelikle o, Mu'tezile kitaplarını Irak'tan Yemen'e çıkaran ilk kişi oldu.²⁸²

6. el-Ka'bî'nin İ'tikadî Görüşlerine Genel Bir Bakış

el-Ka'bî, Rabb Teâlâ'nın iradesinin bizâtihi kendinden olmadığını savundu. Ona göre, Allah li-zatihî mürîd değildir. O'nun irâdesi hâdistir, fakat aynı zamanda bir mekânda olan veya bir mekânda olmayan hâdis bir irâde de değildir. Allah'ın fiillerinde mürîd olması ise, O'nun fiillerini ilmi gereği yaratmasıdır. İnsanın fiilleri konusunda mürîd olduğu söylendiği zaman bundan kast edilen, o fiilleri emretmesi ve onların yapılmasından razı olmasıdır.²⁸³ Allah Teâlâ'nın bir iradesi yoktur. O'nun bütün fiilleri O'nun iradesi ve meşîeti olmaksızın gerçekleşir.²⁸⁴ el-Ka'bî'ye göre bu sadece Allah'ın ilim sıfatından kaynaklanmaktadır. Buna bağlı olarak işitme ve görme sıfatları da yine Allah'ın ilim sıfatına dayanır. O, rü'yeti kabul etmez ve şöyle der: “Şayet biz O'nun görülenleri gördüğünü söylersek, bu önceden bilmesine ve onları var olmadan önce ayırt etmesine (ilmine) dayanır”.²⁸⁵ Onun, Allah Teâlâ'nın bizzat kendisini ve başkalarını görmediğini ve Allah'ın işitmediğini söylediği sanılmıştır. Hâlbuki el-Ka'bî,

²⁸² Ebû'l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbar ve el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlû'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 8-9. (Fuâd Seyyid'in *Zikrû'l-Mu'tezile min Makâlât li'l-Ka'bî*'ye yazdığı Mukaddime).

²⁸³ es-Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, XVII, s. 18.

²⁸⁴ ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, IV, s. 65-66.

²⁸⁵ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s. 77-78; el-Makrîzî, Ebû'l-Abbâs Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir (ö. 845/1441), **el-Mevâizu ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr**, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418, IV, s. 174.

“Allah işitendir” denildiği zaman (herhangi bir antropomorfik yola ihtiyaç duymaksızın) duyulacakları bilir, “Allah görendir” denildiği zaman ise, görülecekleri bilir şeklinde anlaşılması gerektiği kanaatindedir.²⁸⁶

el-Ka’bî, Allah Teâlâ’nın fiillerinin kendi seçimi ve iradesi olmadan gerçekleştiğini iddia etmiştir.²⁸⁷ el-Kâdî Abdülcebbâr, el-Ka’bî’nin en doğru fikre ulaştığını söylemiştir.²⁸⁸ Onun bir kul için Allah Teâlâ’nın rızasına en uygun olanı söylediği zikredilmiştir.²⁸⁹ Ayrıca el-Ka’bî, maktûlün kendi eceliyle ölmediğini de iddia etmiştir.²⁹⁰ O, mübah olanın emredildiğini söylemiştir. Bu konuda Şevkânî, el-Ka’bî’nin mübahın emredildiği konusundaki görüşünü dışlayanları reddetmek için “*Raf‘ul-cünâh ‘an-Nâfi’l-Mübâh*” başlıklı bir risale yazdığını kaydeder.²⁹¹

el-Ka’bî’nin kelamî ve felsefî görüşleri, Nîsâbü’rî’nin kitabında toplanmıştır. Hıdır Muhammed Nebhâ, Nîsâbü’rî’nin bu çalışmasını el-Ka’bî’nin tefsir kitabının sonuna ek bölüm olarak ilave etmiştir. Ayrıca bu eserde el-Ka’bî’nin Kur’ân tefsirindeki beyan üslûbu da ortaya konulmuştur.²⁹²

²⁸⁶ el-İsferâyînî, **et-Tâbsîr fi’l-Dîn ve Temyîzi’l-Fırkati’n-Nâciye ‘ani’l-Fıraki’l-Hâlikîn**, s. 84.

²⁸⁷ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, XV, s. 47.

²⁸⁸ Ebû’l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbâr ve el-Hâkim el-Cüşemî, **Fazlû’l-‘İtizâl ve Tabakâtü’l-Mu’tezile**, s. 297. (Fuâd Seyyid’in *Zikrû’l-Mutezile min Makâlât li’l-Ka’bî*’ye yazdığı Mukaddime).

²⁸⁹ el-İsferâyînî, **et-Tâbsîr fi’l-Dîn ve Temyîzi’l-Fırkati’n-Nâciye ‘ani’l-Fıraki’l-Hâlikîn**, s. 84.

²⁹⁰ Abdülkâhir el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne’l-Fırak ve Beyânü’l-Fırkati’n-Nâciye**, s. 167. Geniş bilgi için bkz: Metin Avcı, “**Ecel Anlayışı Üzerinden İmam Maturidi’nin Mu’tezile Eleştirisi**”, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi, Sayı: 26, 2019, ss. 39-54.

²⁹¹ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah (ö. 1250/1834), **el-Fethu’r-Rabbânî**, thk: Ebû Mus’âb Muhammed Suphî b. Hasan Hallâk, Yemen: Mektebetü’l-Celîl el-Cedîd, ts., V, s. 2393-2413.

²⁹² el-Kâ’bî, Ebû’l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî (ö. 319/931), **Tefsîru Ebî’l-Kâsım el-Kâ’bî el-Belhî**, thk: Hıdır Muhammed Nebhâ, Beyrut/Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.

Adil Bebek, onun görüşlerini Ebû Reşid en-Nisabûrî'nin²⁹³ ve Abdülkahir el-Bağdadî²⁹⁴ eserlerinden hareketle genel hatlarıyla şu şekilde özetlemiştir: “Bilgi bir şeyin mahiyetine uygun olan inançtır. Mütevâtir haber aklî bilgi içinde mütalaa edilebildiği gibi zihnin kavrayamadığı bilgiler de bulunabilir. Cevherler, renk dışındaki bütün arazlardan soyutlanıp benzerlik veya farklılık arzedebilir. Âlemde boşluk yoktur. Dünya yuvarlaktır, ancak feleğin merkezinde bulunduğu için sükûn halindedir. Ma‘dûm cevher veya araz değildir. Ruh mekân işgal etmeyen bir cevherdir.²⁹⁵ Tevhid, Allah’ın bir olduğunu kabul etmekten ziyade nesne ve olayların yaratıcısı olduğuna inanmayı gerektirir. Varlığı kendinden, zaman ve mekân bakımından birbirinin aynı, birini diğerinden ayıran özel bir mahiyeti bulunmayan iki ilâh tasavvur etmenin aklen mümkün bulunmaması Allah’ın birliğini kanıtlar. O’nun irade sahibi olması ise bir şeyi bilen, emreden ve yaratmaya güç yetiren anlamına gelir. Allah’ı görmek O’nu bilip idrak etmek demektir. Allah görülemez olduğundan Hz. Mûsâ, Allah’ı değil O’na delâlet eden bir alâmeti kendisine göstermesini istemiştir. İlâhî sıfatlar sadece insanların yaptığı isimlendirmelerden ibarettir. Allah zâtıyla yani zâtından dolayı âlim ve kâdirdir. Mekânları bilmesi ve koruması anlamında Allah’ın her yerde bulunduğunu söylemek mümkündür. Kulların fiillerini dilemesi onlardan razı olması demektir, Allah bu mânada mürid değildir. İlâhî isimler sadece vahiyle bilinir. Kur’an levh-i mahfûzda yaratılmıştır. İnsanların okuyup dinlediği ve yazdığı lafızlar Kur’an’ın kullara indirilenin bir benzeridir. Peygamberler nübüvvetten önce de mûcize gösterebilirler.

²⁹³ Ebû Reşid en-Nisabûrî, **el-Mesâilü fi’l-Hilâf beyne’l-Basriyyîn ve’l-Bağdâdiyyîn**, thk: Rıdvân es-Seyyîd, Beyrut, 1979, s. 29, 38, 47, 100, 192.

²⁹⁴ Abdülkâhir el-Bağdadî, Ebû Mansûr Tâhir b. Muhammed b. Abdullah et-Temîmî el-İsferâyînî (429/1037), **Usûlü’l-Dîn**, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1401/1981, s. 5.

²⁹⁵ Ebû Reşid en-Nisabûrî, **el-Mesâilü fi’l-Hilâf beyne’l-Basriyyîn ve’l-Bağdâdiyyîn**, thk: Rıdvân es-Seyyîd, Beyrut, 1979, s. 29, 38, 47, 100, 192.

Cennet ve cehennem yaratılmış olabilir, böyle ise kıyamet kopunca yeniden yaratılırlar. Her taat imandan olup terkedilmesi halinde fâsık diye adlandırılmayı gerektiren fiiller buna dâhildir. Fâsık ise mümin diye isimlendirilemez.”²⁹⁶

7. Vefatı

el-Ka’bî, Belh’te vefat etmiştir.²⁹⁷ Şaban ayının başında, 319/931 senesinde orada defnedilmiştir.²⁹⁸ Tarihçilerin çoğunluğuna göre bu tarih daha olasıdır. Ancak bazı tarihçiler ise, onun 317/929 senesinde vefat ettiğini söylemişlerdir.²⁹⁹ Ancak İbn Nedîm, onun Şaban ayının ilk gününde, 209/824 senesinde vefat ettiğini söylemiştir.³⁰⁰ Zehebî ise, İbn Nedîm’in söylediği bu tarihe itiraz ederek, el-Ka’bî’nin ölüm tarihinin doğrusunun 329/940-941 senesi olduğunu söylemiştir.³⁰¹ Ebû’l-Fidâ onun vefat tarihini 327/938 senesi olarak vermiştir.³⁰² Görüldüğü gibi tarihçiler onun vefat tarihiyle ilgili olarak, 309/921 ile 329/940-941 seneleri arasında değişen farklı tarihler vermektedirler. Ancak kaynakların genelinde verilen vefat tarihi, 319/931 senesidir. Bize göre de bu tarih daha doğrudur.

²⁹⁶ Adil Bebek, “Kâ’bî”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 27.

²⁹⁷ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, IV, s. 65-66.

²⁹⁸ İbn Hazm, *el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehvâ ve’n-Nihâl*, IV, s. 154.

²⁹⁹ el-Gazzî, Şemseddîn Ebû’l-Muâlî Muhammed b. Abdurrahmân (1167/1753), *Dîvânü’l-İslâm*, thk: Seyyid Kesrevî Hasan, Beyrut/Lübnan: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1411/1990, IV, s. 71; el-Bağdâdî, *Hediyetü’l-Ârifîn Esmâ’i’l-Müellifîn ve Âsârü’l-Musannifîn*, I, s. 444.

³⁰⁰ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 219.

³⁰¹ ez-Zehebî, *Siyerü ‘Alâmi’n-Nübelâi*, XI, s. 193.

³⁰² Ebû’l-Fidâ, ‘Imâdüddîn İsmâil b. Ali b. Mahmûd b. Muhammed İbn Ömer Şâhinşâh b. Eyyûb, *el-Muhtasar fi Ahbâri’l-Beşer*, El-Melikü’l-Müeyyed, Sâhibu Hamât (h.732), Mısır: el-Matbaatü’l-Huseyniyye, ts., II, 86.

8. Makâlât İlminin Ortaya Çıkışı Ve *Kitâbü'l-Makâlat*'ta el-Ka'bî'nin

Metodolojisi

Makâle, sözlükte, “yazı, görüş, düşünce ve inanç” gibi anlamlara gelmektedir. Makâlenin çoğulu Makâlât’dır. Hasan Onat ve Sönmez Kutlu Mezhepler Tarihi’nde, bir terim olarak bu kavramı şu şekilde tanımlamaktadır: “Makâle, Ehl-i Sünnet dışındaki fırkalara mensup şahısların, İslâm toplumunda Hz. Peygamber sonrasında meydana gelen siyasî ve itikadî tartışmalar veya kendi dönemlerinde ortaya çıkan meselelerden biri veya bir kaç hakkında kendi (veya fırkalarının) görüşlerini açıklamak, mezhebini savunmak ya da başkalarının (veya fırkaların) görüşlerini reddetmek, kötülemek ve eleştirmek amacıyla kaleme aldıkları küçük eserler için kullanılır”.³⁰³

el-Ka'bî, diğer mezheplerin itikadî ve siyasî görüşlerini kayda geçirmek için yazdıkları makale veya makaleleri, *Makâlât* adı altında bir araya toplamıştır. Ehl-i Sünnet çevrelerinde de, “siyasî ve itikadî fırkaların bütün görüşlerini bir araya getiren kapsamlı *Makâlât*, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* veya başka adlarla bilinen eserler vücuda getirilmiştir. İslâm düşünce ekollerinin tarihini ve görüşlerini inceleyen ilme; *Makâlât*, *İlmü'l-Makâlât*, *İlmü Makâlâti'l-Fırak*, *Milel-Nihal*, *el-Ehvâ'* ve *'l-Bid'â* denir. Bu işle uğraşanlar ise; Mezhepler Tarihçileri veya günümüzdeki kullanıldığı şekliyle İslâm Düşünce Ekolleri Tarihçileri (Ashabu'l-Makalat) olarak isimlendirilmektedir”.³⁰⁴

Mezhepler tarihi yazıcılığı olarak isimlendirebileceğimiz Makâlât geleneği, uzun sürede belli dönemlerden geçerek bir disiplin hüviyetine kavuşmuştur. el-Ka'bî'ye kadar, bu gelenek Başlangıç Dönemi, Tedvîn ve Tasnif Dönemi ve Olgunluk

³⁰³ Onat-Kutlu, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, s. 43.

³⁰⁴ Ethem Ruhi Fırlalı, (Abdülkahir Bağdâdî) **Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Fırak)**, Çev: E. Ruhi Fırlalı, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991. (Çevirenin Önsözü) ss. VIII-XVII.

Dönemi'nden geçmekteydi. Kutlu'nun tespitlerine göre; “Genel olarak başlangıç dönemi, bir fırka lideri veya mensubunun, fırkanın veya kendisinin her hangi bir konudaki görüşünü ya da görüşlerini, müstakil bir veya birkaç sayfada incelemekten ibaretti. Yazılan ilk *makâleler* veya *risâleler*, aslında Peygamber sonrası dönemde Hz. Ali ve ona muhalif olanlar arasında yaşanan Cemel ve Sıffin olayının sebebiyet verdiği siyasî ve toplumsal sorunlarla ilgiliydi. Bunlar; iman, küfür, büyük günah, mü'min, fasık, kader ve siyasî liderlikle ilgili problemlerden oluşuyordu. Ortaya çıkan bu sorunları çözmek üzere Hariciler, Mürcie, Şîa, Mu'tezile veya Kaderiye adıyla bir takım ekoller oluştu. Böylece başlangıçta her mezhep mensubu, çeşitli konularda *Kitâbü'l-İrcâ'*, *Makâle fi'l-Hurûc*, *Risâle fi'l-İmâme*, *Risâle fi'l-Kader*, *Risâle ila Fulân*, *Kitâbu el-Usûl el-Hamse*, *er-Red ala'l-Kaderiyye* veya *Makâle fi* adıyla kendi görüşlerini savunduğu eserler yazdı. Dolayısıyla Mezhepler Tarihi biliminin ilk nüveleri, Müslüman mezheplerin tek taraflı veya karşılıklı tartışmalarını içeren bu metinlerle atılmış oldu. İslâm düşünce tarihinde bir mezhep mensubunun, mezhebinin her hangi bir konudaki bir görüşünü veya bütün görüşlerini ele almak veya diğer mezheplerin görüşlerini eleştirmek amacıyla yazılan eserlere genel olarak *Makâle* veya *Makâlât* adı verildi. Bu tür eserlerin ilk örnekleri, genel dini akımdan ayrılan ve fırka olarak görülen Haricî, Mu'tezilî, Mürcî ve Şîî müelliflerce yazıldı.”³⁰⁵

Başlangıç dönemini, Tedvîn ve Tasnif dönemi veya Oluşum dönemi takip etti. IV./X. asrın başlarına kadar süren Oluşum dönemi ve bu dönemde yazılan eserler hakkında ise Kutlu şu bilgileri vermektedir: “Fırkalar ve görüşlerini inceleyen Makâlât çalışmaları, bir ikisi müstesna, daha çok Şîî ve Mu'tezilî âlimlerce yapılmıştır. Ancak bu döneme ait Makâlât eserleri bize ulaşmamıştır. Makâle/Makâlât türünden yazılan, ancak günümüze ulaşmayan çok sayıda eserin varlığını, onlardan alıntı yapan

³⁰⁵ Sönmez Kutlu, **Mezhepler Tarihine Giriş**, 4.Baskı, İstanbul: DEM Yayınları, 2016, s. 70-71.

elimizdeki diğer Makâlât türü eserlerden veya biyo-bibliyografik kaynaklardan öğreniyoruz. (Geniş bir listesi için bkz.: Kutlu, 2005: 505-508) Bunlardan en önemlileri şunlardır:

1. Ebû Ca'fer Muhammed b. Nu'mân el-Becelî el-Ahvel Mu'minu't-Tâk (160/777), *Kitâbü'l-Makâlât*. Şîî-İmâmiyye'nin ilk kelamcılarındandır. Daha çok Şîa ile ilgili kitaplar yazmıştır. Ancak Şehristânî'nin verdiği bilgiye göre, yazdığı kitaplarda fırkaları dörtlü bir tasnife tabi tutarak, onlar hakkında bilgi vermiştir.³⁰⁶

2. Ebû Ali el-Hüseyin b. Ali b. Yezîd el-Kerâbisî (245/859), *Makâlât*. Kerâbisî, Hadis ve Fıkıh ilminde uzman birisi idi. Kerâbisî'nin *Makâlât*'ından alıntı yapanlar, bu eserin yalnızca Havâric değil, diğer Ehl-i Ehvâ mezhepleri hakkında da bilgiler verdiğini ve onun *Makâlât*'ının mütekellimlerin Havâric ve diğer fırkaları tanımada başvuru kaynağı olduğunu kaydetmektedir.

3. Muhammed b. Şeddâd Zurkân (247/861), *Kitabü'l-Makâlât*. Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden Nazzâm'ın fikirlerini benimsemiştir. Sadece Müslüman fırkalar konusunda değil, diğer dinler ve alt gruplarla da ilgilenmiştir. Makâlât ve Milel-Nihal eserleri, zaman zaman bu konuda ondan alıntıda bulunur.

4. Ebû Alî el-Cübbâî Muhammed b. Abdülvehhâb (303/915-916), *el-Makâlât*. Mu'tezile'nin önde gelen bilgin ve yazarlarındandır. Ahmet b. Yahya el-Murtazâ, bu eserden uzun uzun alıntılar yapmıştır.

5. Ebû Îsâ el-Verrâk Muhammed b. Hârûn el-Bağdâdî (247/861), *Makâlât*. Şîî olarak bilinir. Ebû'l-Hasan el-Eş'ârî, Ebû'r-Reyhân el-Birûnî, es-Seyyid el-Murtazâ,

³⁰⁶ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s. 219.

Şehristânî, Abdulkâhir el-Bağdâdî ve İbn Ebî'l-Hadîd, mezhepler ve dinler konusunda ondan önemli ölçüde yararlanmıştır.

Oluşum Dönemi'nden bize ulaşan en önemli eserlerin başında, Nâşî el-Ekber'in *Mesâilü'l-İmâme'si*, Nevbahtî'nin *Fıraku's-Şîa'sı*, el-Ka'bi'nin *Makâlât'ı* ve el-Eş'ârî'nin *Makâlât'ı* bulunmaktadır."³⁰⁷

Genellikle fırka mensuplarının görüşlerini biraraya toplayan eserler için Makale veya Makâlât ismi kullanılması, Makâlât yazarları, kelamcılar ve diğer âlimler arasında yaygın bir gelenektir. Yazar hakkında benzersiz söz sahibi olduğunu söyleyen herkes, bu makale filana aittir demişlerdir. Böylece fırkalar ve onların makaleleriyle ilgilenen âlimler, *Makâle* veya *Makâlât* olarak isimlendirilen malzemeyi bir araya toplayıp *Makâlât* adıyla kitaplaştırmışlardır. Şüphesiz ki; fırkalardan her bir fırka ve mezheplerden her bir mezhebin kendine özgü bir makâlât geleneği veya diğer makâlât gelenekleriyle ortak bir yazım geleneği vardır. Bu eserlerde her bir fırka kendi görüşlerini methederken, karşıtlarını eleştirmekte veya onların eleştirilerine cevap vermeye çalışmaktadır. Klasik mezhepler tarihçileri, genelde dinler, mezhepler ve fırkalar hakkında doğru ve bilimsel bilgi üretmek için, bu konuda yazılan eserlerden hareketle, ilmî ve tarafsız bir yol izleyerek, fırkaların görüşlerini biraraya getirmişlerdir. Bu yüzden el-Eş'ârî, fırkaları tanımak ve aralarındaki görüş ayrılıklarını bilmek isteyenlerin, onların kendi makâlâtlarına başvurması gerektiğini söylemiştir.³⁰⁸

Gerçeği ortaya çıkarmak için duygusal, ırkî ve mezhebî taassuba düşmeden ve siyasî ön yargılardan uzak kalarak, güvenilir Makâlât türü eserlere başvurmak gerekir.

³⁰⁷ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 75-76.

³⁰⁸ el-Eş'ârî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail b. İshâk b. Sâlim b. İsmâil b. Abdullah b. Mûsâ (ö. 324/935), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, thk: Naîm Zerzûr, El-Mektebetü'l-Asriyye, 1426/2005, I, s. 21.

el-Ka’bî ve diğerlerinin *Makâlât* adlı eserleri, ya mezhep mensupları tarafından veya muhalifleri tarafından ortaya konulan görüşleri bir araya toplamışlardır. Aynı zamanda muhaliflerin kasıtlı iftira, yalan ve abartıları konusunda dikkatli olmaya çalışmışlardır.³⁰⁹ Bu yüzden el-Eş‘arî *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn* kitabının Mukaddimesinde, zikri geçen fırkaların görüşlerini uzatmadan, uzunları da kısaltarak sahiplerinden geldiği gibi aktaracağını söylemiştir.³¹⁰ el-Eş‘arî’nin eserinin bazı özelliklerini Kutlu şöyle açıklamaktadır: “el-Eş‘arî, eserinde kendinden önceki mezhepler tarihçilerini, muhaliflerini tarafsız ve dürüst bir şekilde incelememekle eleştirir. Çünkü onlar fırkalardan bahsederken muğalataya düşmüş; görüşlerini kısaltarak veya atlayarak aktarmış; onları karalamak amacıyla yalan haberler isnad etmiş; rivayetleri incelemeden ve karşılaştırmadan alıp kabul etmiş; aleyhlerine olabilecek görüşleri kendilerine ait olmadığı halde onların görüşleriymiş gibi göstermiştir. el-Eş‘arî, muhaliflerin görüşlerini eleştirmekten uzak durarak ve onların fikirlerini aynen naklederek dönemine göre ilmî denebilecek bir yöntemle eserini kaleme almıştır. *Makâlât*’ın yazımı için kendinden önceki pek çok eserden veya canlı tanıklardan yararlanmıştır.”³¹¹

el-Eş‘arî’nin izlediği bu yaklaşım, el-Ka’bî’nin *Makâlât*’ındaki yaklaşıma çok benzemektedir. Bununla birlikte el-Ka’bî, el-Eş‘arî’nin kısaltarak verdiği bazı konuları ayrıntılarıyla birlikte zikreder. el-Ka’bî, *Makâlât*’ının dördüncü bölümünde, milletlerin ve diğerlerinin makâlâtından bahsetmiş ve Mu‘tezile’nin görüşlerini ve bazen isimlerini vererek onların kitaplarından alıntılar yapmıştır. Makalat yazarları, bu görüşleri aldıkları kaynakları, canlı veya yazılı olsun belirtmekle yükümlüdür. O muhaliflerin görüşlerini ele alırken uygulayacağı yöntemi hakkında şu bilgileri vermiştir: “Onların makâlâtını

³⁰⁹ el-Eş‘arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü’l-Musallîn*, I, s. 21.

³¹⁰ Bkz: el-Eş‘arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü’l-Musallîn*.

³¹¹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 112-113.

hikâye ederken övmeyeceğiz ve anlattıkları herhangi bir hikâyeyi de görmezden gelmeyeceğiz.”³¹²

el-Ka’bî, kitabında taassup ve mezhepçilikten uzak bir tavırla, Mu‘tezile’nin görüşleri bile olsa, sözleri ve görüşleri aktarırken ilmi ve tarafsız olmaktan taviz vermemiştir. O, bu konudaki hassasiyetini şöyle açıklamıştır: “Arkadaşlarımız ya da başkalarının eksiklerini gördüğümüzde, bunu yüzüne söyledik. Onların fikirleri neyse o şekilde kaydettik”.³¹³

el-Ka’bî, *Makâlât*’ında hocası el-Hayyât’ın eserlerini ve sözlü olarak anlattıklarını kaynak olarak kullandığını söylemektedir: “Hocamız Ebû’l-Hüseyin Abdürrahîm b. Muhammed b. Osmân el-Hayyât’ın yazdıklarına, onun makâlelerine güvendim ve ona şifahi olarak sorduğum sorulara verdiği cevaplardan yararlandım”. Nitekim el-Ka’bî’nin *Makâlât*’ında “Ebû’l-Hüseyin dedi ki” diyerek aktardığı tüm rivayetlerdeki kasdı hocası el-Hayyât’tır.³¹⁴

el-Ka’bî, kitabında Kelâmî meseleleri, fırkaları onların görüşlerini ele almış ve bazı konularda tekrara düşmüştür. Bunu bazen konunun kalıcı hale gelmesi, bazen de yanlış bilinen ve yaygın olan hatalara dikkat çekmek için yapmıştır.³¹⁵

Genelde Mu‘tezile’nin özelde el-Ka’bî’nin kendine özgü bir mezhepler tarihi yazıcılığı vardır. Mu‘tezilî makalat geleneği ve el-Ka’bî’nin eserinin muhtevassından hareketle Kutlu, Mu‘tezile ve onun yöntemi hakkında *Mezhepler Tarihine Giriş* adlı eserinde şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

³¹² el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 50.

³¹³ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 50.

³¹⁴ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 50.

³¹⁵ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 50.

“İslâm mezhepleri ve dinler üzerine, sistemli ve kapsamlı araştırmalar Mu‘tezile bilginlerince başlatılmıştır. Onların bu konuda yaptığı araştırmaların pek azı bize ulaşabilmiştir. Mu‘tezilî yazım geleneği, Zûrkân’la başlayıp Hayyât ve el-Ka’bî’yle zirvesine ulaşmıştır. Mu‘tezile’nin mahkûm edilmesi ve tarih sahnesinden çekilmesinden sonra bu geleneğe sahip çıkan Zeydîler olmuştur. Mu‘tezilî gelenekle ilgili en önemli eser, Ebû’l-Kâsım el-Ka’bî’nin eseridir. el-Ka’bî’nin *Makâlât*’ı, Mezhepler Tarihi konusunda temel kaynak özelliği taşımaktadır. Çünkü el-Ka’bî’nin eseri, fırkalar hakkında yazılan eserlerin en sistemlisi ve kapsamlısıdır. O, önceki eserleri yetersiz görmesi, yazılanların çok gereksiz ayrıntılara girmesi ve önemli hatalar içermesi sebebiyle, bir arkadaşı veya öğrencisinin isteği üzerine konuyu tarafsız ve geniş bir şekilde ele alacak bir eser yazmaya karar vermiştir. Eserin yazılış yıllarını, 290/902’li yıllar olarak kaydetmiştir. Kaynaklar, içerik ve yöntem sorununun incelendiği *Mukaddime* kısmı, Mezhepler Tarihi bilimine yeni bir açılım getirmiştir. Çünkü burada bu bilimin kaynakları ve yöntemi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yararlandığı kaynaklar arasında Buręus, Gassân, Hayyât, Zûrkan ve Ebû İsâ el-Varrâk’ın eserleri zikredilir. el-Ka’bî, Zûrkân’ın konuyla ilgili yazdığı asıl nüshayı görüp incelememiştir. Ancak Ğassan’ın üzerinde düzeltme adı altında yaptığı ilaveli nüshayı ve Buręus’un şifahi olarak Zûrkan’dan duyduklarını eklediği nüshayı inceleyebilmiştir. Onun en güvenilir kaynağı, Ebû’l-Hüseyin el-Hayyât idi. el-Ka’bî, ondan aldığı bilgileri, ya doğrudan onun kitabından, ya canlı tanıklarla şifahi görüşmelerinden, ya da yazışma yoluyla aldığı cevaplar olmak üzere üç ayrı yolla vermiştir. Bununla da yetinmeyerek adını vermediği başka mezhep mensuplarının *Makâlât*’larından, tarihçilerin veya diğer bilginlerin eserlerinden de yararlanmıştır. el-Ka’bî, gerek Mu‘tezile’nin, gerekse diğer mezhep mensuplarının kitaplarından aldığı bilgileri, mezheplerin görüşlerini olduğu şekliyle aktarabilmek amacıyla, onların kendi görüşlerini aktarma biçimlerini ve aktardıklarını çirkin göstermeksizin ve de

açıklamalarının doğruluğunu sorgulamaksızın aynen vermeyi ilke olarak benimsemiştir. Ancak bununla yetinmeyerek, eserin daha faydalı olabilmesi için, gerekli ilaveler ve düzeltmeler yapmıştır. Fakat bazı konularda tekrarlardan kurtulamamıştır. Zaman zaman da görüş sahiplerinin görüşlerinin eksikliklerini tamamlayan açıklamalar vermiştir. el-Ka'bî, mezhepleri kendine özgü bir yöntemle, ikinci bölümde görüşleriyle birlikte genişçe incelemiştir. Eserinde mezhep merkezli ve konu merkezli yöntemi ayrı ayrı kullanmıştır. Daha sonra konu merkezli bir yöntem izleyerek, belli konularla ilgili özel başlıklar altında mezheplerin görüşlerini ele almıştır. Bu bölümde, sırasıyla *Şîa*, *Havâric*, *Mu'tezile*, *Mürchie*, *Âmme* ve *Haşviyye*'ye yer vermiştir. Daha sonra İslâm fırkaları arasına dâhil etmediği *Cehmiyye*, *Dirâriyye* ve *Mücebbire* hakkında bilgiler vermiştir. Onun bu eserinde 73 fırka hadisi geçmemiş ve buna göre bir tasnif yapılmamıştır. Fırkaları ele alırken izlediği yöntemin bütün ayrıntılarını, *Mu'tezile* kısmında görmek mümkündür. Mezhepleri incelerken, mezhep mensuplarının ittifak ettiği ve ayrılığa düştüğü görüşler, mezhep isimlerinin veriliş sebepleri, mezhep mensubu âlim, fakih, muhaddis ve müellifleri konularına ayrı ayrı yer vermiştir. Daha sonra Mezhep mensuplarının sınıflandırılması veya alt fırkaları üzerinde durmuştur. *Mu'tezile*'yi incelerken diğerlerinden farklı olarak daha ayrıntılı sınıflamalar yapmıştır. Onları fırka esasına göre değil, bölgesel veya şehir merkezli bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Bu arada mezhepler arasındaki fikri birliktelikleri ve geçişlilikleri de gündeme getirmiştir. Ayrıca mezheplerin yayıldığı bölgeleri belirlemeye büyük önem vermiştir. Mezhepleri inceledikten sonra, o mezhebin hangi bölgelerde ve hangi şehirlerde benimsendiğini kaydetmiştir. Mezheplerin siyasi iktidarla ilişkileri ve isyanlarını özel başlık altında analiz etmiştir. el-Ka'bî'nin *Makâlât*'ı Mezhepler Tarihi yazıcılığında bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu eser daha sonraki Mezhepler Tarihçileri için, pek çok mezhep hakkında temel kaynaktır. Ancak *Mu'tezilî* gelenekte ve diğer geleneklerde, Şehristânî'nin eseri hariç, bu eser yöntem ve muhteva açısından

aşılammıştır. el-Ka'bî'nin eseri, sadece Şîî ve Mu'tezilî yazarları değil, Sünnî *Makâlât* yazarlarını da etkilemiştir. Zaten el-Eş'arî'nin *Makâlât*'ı, muhtemelen Sünniliğe geçmeden önce Mu'tezilî olmasından dolayı, büyük ölçüde el-Ka'bî'nin eserinin bir kopyası durumundadır. Ancak el-Eş'arî, bu bilgileri doğrudan ondan aldığına dair hiçbir bilgi vermemiştir. Bağdâdî ise, mezhepler hakkında ondan pek çok alıntı yapmasına rağmen, onu nadiren kaynak göstermiştir. İmam Mâtûrîdî'ye gelince; o, el-Ka'bî'nin mezheplerle ilgili bilgilerine değil kelâmî görüşlerine yer vermiş, ancak köklü eleştiriler yöneltmiştir. Bu sebeple el-Ka'bî'nin Mezheplerle ilgili görüşleri, Eş'arî gelenekte olduğu kadar revaç bulmamıştır".³¹⁶

9. el-Ka'bî Hakkında Âlimlerin Olumlu Veya Olumsuz Görüşleri

Yâkût el-Hamavî, itibarını ve değerini öven bir şekilde el-Ka'bî'yi tercüme etmiş, ilimdeki lütfunu ve ilerlemesini işaret ederek, döneminde Mu'tezile'nin şeyhi ve reisi olduğunu söylemiştir. Ayrıca bütün dünyanın onun Kelâm ve Felsefe kitaplarını iyi yazdığı hususunda hemfikir olmuş, Horasan bölgesinden daha ziyade Irak bölgesinde meşhur olduğunu, dünya imamlarının ona düşkün olup faydalarından hoşlandıklarını sözlerine eklemiştir.³¹⁷ Bu ifadeler aynı şekilde es-Safedî tarafından da, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât* kitabında nakledilmiştir.³¹⁸

Kâdî İbn Hallikân şöyle demiştir: "Büyük bir kelimciydi ve Kelâm ilminde seçimleri vardı".³¹⁹ Kâdî Abdülcebbar, onun Mu'tezile'nin sekizinci tabakasından

³¹⁶ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 95-98.

³¹⁷ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, IV, s. 1491.

³¹⁸ es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, XVII, s. 17.

³¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV, s. 47.

olduğunu, Kur’ân-ı Kerim tefsirinde en iyisi olduğunu ve Kelâm, Fıkıh ve Edebiyat ilimlerinde son derece yetkin olduğunu söylemiştir.³²⁰

El-Makrîzî ise kitabında, kötü fırkalar olarak vasıflandırdığı on fırka ve tarikattan bahsetmiştir. Bu fırka, Mu‘tezile fırkaları olarak sınıflandırdığı ve sayılarını yirmi olarak taksim ettiği fırkaların ilkidir. Bu Mu‘tezile fırkalarından Ebû’l-Kâsım el-Ka’bî’ye uyan Bağdat Mu‘tezilesinden *el-Kâ’biyye* fırkası ise, kötü Mu‘tezile fırkalarından on yedincisi olarak tarif edilmiştir.³²¹

İmam-ı Zehebî ise, el-Ka’bî’den “Allâme”, “Mu‘tezile’nin şeyhi” ve “Tasniflerin yazarı” olarak söz etmiştir. Onun, ilmin yüksek konumuna atıfta bulunan Ali el-Cübbâî’nin meslektaşlarından olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Zehebî son söz olarak, ondan rivayetin uygun olmadığını, çünkü onun Mu‘tezile’ye davet ettiğini söylemiştir.³²²

el-Ensâb yazarı el-Mervezî ise, Ebû’l-Abbas el-Müstağfirî’nin, Nesef tarihinde el-Ka’bî’nin tercemesinden bahsettiğini söylemiştir. El-Mervezî şöyle demiştir: “Şayet o - yani el-Müstağfirî - kaşlarını çatma ve Mu‘tezile oluşu hakkında ondan bahetmeseydi, benim kitabımda da adı geçmezdi. Çünkü o sapıklığa davet eden birisiydi. O kendisi ve benzerleri hakkında rivayetten nefret ettiğini söylemiştir”.³²³

Bütün bunlarla birlike, el-Ka’bî’nin yaşadığı zamandaki ortama bakarak, tarihin akışını değiştiren pek çok olayı bildiği söylenebilir. O işlerin yürütülmesi ve iktidarın

³²⁰ Ebû’l-Kâsım el-Belhî, el-Kâdî Abdülcebbâr, el-Hâkim el-Cüşemi, **Fazlû’l-İtizâl ve Tabakâtü’l-Mu‘tezile**, s. 297.

³²¹ el-Makrîzî, **el-Mevâizu ve’l-İ’tibâr bi Zikri’l-Hıtat ve’l-Âsâr**, IV, s. 174.

³²² ez-Zehebî, **Siyerü ‘Alâmi’n-Nübelâi**, XI, s. 193, 477.

³²³ es-Sem‘ânî, **el-Ensâb**, XI, s. 122-123.

empoze edilmesi için sultan tarafından bir kılıf olarak itikadî meselelerle bağlantılı birçok siyasî krize tanık olmuştur.

Her halifenin kendi fikri, mezhebini seçme ve yönetim siyasetinde kullanma hakkı vardır. Aslında inançla ilgili olan ve farklılaşmaya götüren meseleler ve halifenin emrine itaatsizlik ederek buna karşı çıkmak, yönetim politikasına aykırıydı. Halife Me'mûn döneminde, Mu'tezile mezhebini kabul etmek ve onu siyasetinin resmi doktrini haline getirmek, meydana gelen en ciddi eğilimlerden biriydi. Akılları hayrete düşüren ve koşulları değiştiren Kur'ân'ın yaratıldığı meselesi ve diğer taraftan mihne hareketi böyleydi. Olaylar daha da kötüleşti ve hapse sokanlar hapse girdi, azap edenlere azap edildi ve öldürenler öldürüldü. Kur'ân'ın yaratıldığı meselesindeki mihne hareketiyle, Mu'tezile ve muhaliflerinin buna eşlik eden karşılıklı tepkileri ve siyasî tasfiyelerin inanç bahanesi altında gerçekleştirilmesinden kaynaklanan tepkilerle birlikte, İslâm ümmetinin geçirdiği bütün bu zor siyasî olaylardan sonra, Ehl-i Eser olan Müslüman âlimlerden, Mu'tezile ve i'tizâl düşüncesine karşı çok güçlü bir tepki vardı. Ayrıca Mu'tezile tarafından özellikle Allah'ın zâtı ve sıfatlarıyla ilgili olarak yayınlanan cesur tefsir ve makâleler, Ehl-i Eser olan âlimler ve diğerlerinin bu sıfatları inkâr eden Mu'tezile ve i'tizâl düşüncesiyle vasıflananlara karşı yaptığı hücum ve verdiği tepkinin başka bir nedeni olmuştur.

Buna rağmen Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî, Mu'tezile'yi seçiyor ve bunu gizlemiyor, kitaplarında i'tizâl düşüncesine izin veriyordu.³²⁴ Argümanlarında ve sözlerinde i'tizâl düşüncesine izin veriyor olması sebebiyle, Belh halkının salihleri ve Ehl-i Eser'den olan

³²⁴ Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î, **ed-Dürrü's-Semîn fî Esmâ'î'l-Musannifîn**, s. 407.

âlimler ona ulaşıyor ve onun dinine, inancına hakaret ediyor ve onu zındık olarak nitelendiriyorlardı.³²⁵

Ca‘fer el-Müstağfirî’nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Ondan rivayeti uygun görmüyorum. O Nesefî’ye girdiğinde, ailesinden Hafız Abdülmü’men b. Halef³²⁶ hariç, ona ikram etmiştir. Fakat o el-Ka’bî’yi kabul etmemiş, şehre girdiğinde ona hoşgeldin dememiştir. Bunun üzerine el-Ka’bî şöyle demiştir: ‘Biz ona gideriz’. el-Ka’bî ona gitmiş, onu mihrabında bulmuş ve selam vermiştir, fakat o el-Ka’bî’ye iltifat etmemiştir. el-Ka’bî onun selamını almadığını görünce, uzaktan (olduğu yerden) yemin etmiştir: “Ey Şeyh, Vallahi kalkman gerekmez”. Ayakta veda edip, kendinden utanarak oradan ayrılmıştır.”³²⁷

Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Ka’bî’nin makalelerine çok tepki göstermiş ve el-Ka’bî’nin makâlelerinde değindiği bazı konuları ele almış, mümkün olan en güçlü şekilde cevap vermiştir. Nitekim Bağdâdî’nin verdiği cevaptaki üslûbu, el-Ka’bî ve onun fikirlerine karşı taşıdığı nefretin miktarını ortaya koymaktadır.³²⁸

Zikrettiğimiz bu şeylere ilaveten, Ehl-i Eser’in el-Ka’bî’ye buğz etmelerinin ve ondan rivayeti yasaklamalarının sebeplerinden birisi de, onun hadisçilere meydan okuyarak yazdıkları şeylerdir. Bu yüzdendir ki İbn Hacer el-Askalânî, el-Ka’bî

³²⁵ el-Hamevî, **Mu‘cemü’l-Üdebâ**, IV, s. 1492; es-Safedî, **el-Vâfi bi’l-Vefeyât**, XVII, s. 17-18.

³²⁶ Tam adı, Ebû Ya‘lâ Abdülmü’men b. Halef en-Nesefî’dir. Ehl-i Eser’den olup, Zâhiri mezhebi üzerine fetva veriyordu. Fetvalarında Ebû Bekir b. Dâvud ez-Zâhirî’ye dayanıyordu. Zâhid bir kuldu ve Ehl-i Rey düşmanıydı. 346/957 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: ez-Zehebî, **el-İber fî Haberi men Gaber (et-Târîhu’l-Evsat)**, II, s. 72-73).

³²⁷ ez-Zehebî, **Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhiri ve’l-A‘lâm**, VII, s. 355; İbn Hacer el-Askalânî, **Lisânü’l-Mîzân**, IV, s. 429.

³²⁸ Bkz: Abdülkâhir el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne’l-Fırak ve Beyânü’l-Fırakati’n-Nâciye**, s. 55-56, 94-96.

hakkında şunları söylemiştir: “Mu‘tezile’nin önde gelen büyüklerinden olup, muhaddislere karşı meydan okuyan eserleri vardır ki, bu onun kesin bilgisiyle birlikte taassubunu göstermektedir”. İbn Hacer el-Askalânî’ye göre el-Ka’bî’nin bu kitabı, doğru olsun veya olmasın, hadisçilerin kusurlarının izini sürmeyi içeriyordu. Nitekim onun el-Kerâbîsî’nin *Esmâü’l-Müdellesîn* kitabını serdetmesinden dolayı, İbn Hacer el-Askalânî’nin, el-Ka’bî’ye güçlü bir şekilde cevap verdiğini ve söylediklerinin yanlış anlaşıldığını anlattığını görüyoruz.³²⁹

Bu yüzden olmalıdır ki; Ebû Hayyân et-Tevhîdî’nin, el-Ka’bî’nin iyi biyografisinden ve ilminin gücünden bahsetmesinden dolayı, âlimler tarafından zemmedilerek hücumu uğradığını görüyoruz. O, el-Ka’bî için şöyle demiştir: “İlmen yeterli, dirayet ve rivayet ehli, güvenilir ve emanet sahibidir”.³³⁰ El-Ka’bî hakkında, et-Tevhîdî’nin naklettiği övgü dolu şeylerden başka, âlimlerden bir şey gelmemiştir.³³¹

İbn Nedim demiştir ki: “Belhiyye taifesi ona nispet edilir”. İbn Hazm ise şöyle demiştir: “Mu‘tezile’nin başkanlığı onunla sona ermiştir”. Hatip el-Bağdâdî ise; “Onun on iki ciltlik *Tefsîru’l-Kur’ân’il-Mecîd* kitabını gördüm ki; daha önce onu üslup olarak geçen başka bir kitap yoktur” demiştir.³³² İbn Ebî Hadîd’e gelince; o onun zamanında yaşamamasına rağmen, onu hocası olarak tanımlamıştır. Nitekim o, el-Ka’bî ismini zikretmek isterse; “Hocamız Ebû’l-Kâsım el-Belhî...” derdi.³³³

³²⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü’l-Mîzân*, IV, s. 429.

³³⁰ Ebû Hayyân et-Tevhîdî, Ali b. Muhammed b. el-Abbâs (ö. 414/1023), *el-Basâir ve’z-Zehâir*, thk: Vedâd el-Kâdî, Beyrut: Dâru Sâdır, 1408/1988, I, s. 147, II, s. 103.

³³¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü’l-Mîzân*, IV, s. 429.

³³² İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 219; İbn Hazm, *el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehvâ ve’n-Nihâl*, IV, s. 154; ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, IV, s. 65-66.

³³³ İbn Ebî Hadîd, *Şerhu Nehci’l-Belâğa*, I, s. 10, 14, 82.

Hatîb el-Bağdâdî ise; Ebû Saîd el-İstahrî'den şu şekilde aktarmıştır: “Ben el-Ka'bî'den daha cedelci birini görmedim”. Hatîb şöyle demiştir: “O Mu‘tezile'nin kelamcısı olup, uzun süre Bağdat'ta yaşamıştır. Kelâm ilminde Bağdat'ta neşredilen birçok kitap tasnif etmiş, kitapları burada meşhur olmuştur. Sonra Belh'e dönmüş ve vefat edinceye kadar orada ikamet etmiştir.”³³⁴

³³⁴ Hatip el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâdî**, XI, s. 25; ed-Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, I, s. 229.

İKİNCİ BÖLÜM

EL-K'A'BÎ'NİN MAKÂLÂT'INDA ŞİÎ FIRKALAR VE TASNİFİ

el-Ka'bî'nin *Kitâbü'l-Makâlât*'nda Şîa'nın isimlendirme sorunu, ortak görüşleri, fırkaları, Şîa ricali, yayıldığı bölgeler ve Şîi isyanlarını ayrıntılı bir şekilde ele alır. Ancak onun Şîi fırkaların ortaya çıkışı, alt gruplara ayrılmaları ve onların sınıflandırılması tezimiz açısından üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Bu konunun aydınlatılabilmesi için el-Ka'bî'den önceki Makâlât yazarlarının ve ondan sonrakilerin mukayeseli bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir. Bu bölümde el-Ka'bî'nin Şîa ile ilgili verdiği bilgilerin kaynakları, el-Ka'bî'nin eserinde ve sonrakilerde Şîi fırkaların tasnifi, Şîi ricâl ve Şîa'nın yayıldığı bölgeleri ayrıntılı olarak inceleyeceğiz

1. Şîa Bahsinde el-Ka'bî'nin Kaynakları

el-Ka'bî *Makâlât*'ın yazımında pek çok kaynak kullanmakla beraber, daha çok hocası Hayyât'tan faydalanmıştır. O, hocası tarafından çeşitli konularda yazdırılan bilgileri kitabında toplamıştır. Bununla birlikte el-Ka'bî, kendi döneminde kadar bu konuda yazılmış ancak bugün bize ulaşmamış pek çok Şîi, Mutezili, Mürciî ve Haricî kaynaktan da yararlanmıştır. Bunların başında onun yararlandığını söylediği Ebû İsa el-Verrâk'ın *Makâlât*'ı, Zürkân'ın *Makâlât*'ı ve Gassân'ın eseri gelmektedir. Yine o bunların yanında Burğus lakaplı Muhammed b. İsa'nın kitabından da alıntılar yapmaktadır.³³⁵ el-Ka'bî'nin kitabı için kaynak olarak dayandığı tüm bu kitaplar, maalesef kaybolmuş, sadece el-Ka'bî'nin kitabında iktibas edilen kısımlar bize ulaşabilmiştir.

³³⁵ el-Kâebî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 49.

el-Ka'bî, her bir fırkanın görüşünü ele alırken varsa kendi Makâlât eserlerini incelemiştir. Mesela; Hariciler ve İbazileri, onların yazarlarından Yeman b. Rebab ve benzerlerinin kitaplarına başvurmuştur. Ayrıca bir mezhebin bir başka mezhep hakkında eserleri veya bir eserde o mezheple ilgili bilgileri kullanmıştır. Örneğin Mürcie hakkında Yemân b. Rebâb'a ait olduğuna inandığı bir kitaptan bahsetmiş ve ondan yararlanmıştır. Bu kitaptan; onların cumhuru, Cehm ve Ebû Hanîfe hariç, Mürcie'nin diğer fırkalarını nakletmiştir. Bahsi geçen bu diğer fırkaların çeşitli sözlerine ve garip görüşlerine yer vermiştir.³³⁶

el-Ka'bî, eseri *Kitâbü'l-Makâlât*'nda sadece kendinden önceki Makâlât ve fırak literatürünün aynen aktarmamıştır. Bu eserlerdeki bilgileri, bir mezhep hakkında muhaliflerin verdiği bilgileri ve önyagıları tespit ederek eleştirmiştir. Hatta bu konu da telif yapan "Ehl-i Nazar"'ın ön yargılı tutumlarından bahsetmiştir.³³⁷ Bu yüzden o, diğerlerinin aksine Ehl-i kible olan bütün fırkaların görüşlerini ve onlar hakkındaki bilgileri önyargısız ve tam bir adaletle yazmayı hedeflemiştir.³³⁸ Öyle ki o, doğru olduğundan emin olunmayan bir hikâyeyi naklettiğinde bile, çok dikkatli olduğunu ortaya koymuştur.³³⁹

el-Ka'bî'nin kitabının çeşitli yerlerinde yaptığı alıntıları mota mot aktarmış, tek kaynakla yetinmemiş "başkalarından şöyle hikaye edildi." kalıbıyla konuyla ilgili diğer rivayetleri de dikkate almıştır.³⁴⁰ O, *Makâlât*'nda bir nakilde veya iktibasta

³³⁶ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 202.

³³⁷ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 49.

³³⁸ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 50.

³³⁹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 138.

³⁴⁰ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 169, 244, 257, 278, 370, 398, 421, 462, 463, 473, 484.

bulunduğunda, “intehet hikâye” veya “mâ hakâhü” vb. diğer ifadeleri kullanarak aktarmıştır. Eğer kullandığı kaynaklarda aktarılan hikâyenin çürüklüğü (zayıf) konusunda, Mutezie’den eleştiri varsa, onu zikretmekten de geri durmamıştır.³⁴¹

el-Ka’bî’nin *el-Makâlât*’ında “Şîa Bahsi”’nde dayandığı kaynaklara gelince; Ebû İsâ el-Varrâk’ı zikredebiliriz. O, Şîa ve fırkalarının görüşlerini³⁴², Beyân b. Ziyât’tan; Beyân b. Sem’ân, Abdullah b. Ömer b. Harb, Muğîre b. Saîd, Abdullah b. Muâviye ve Câbir el-Ca’fî gibi *Ğulâtü’ş-Şîa* hakkındaki bilgileri, büyük ölçüde onun İmamiyye’den aktardıklarına dayandırmıştır.³⁴³ Ayrıca *İmâmiyye* fırkaları ilgili bazı bilgileri de Süleyman b. Cerîr’den³⁴⁴, diğer bazı Şîî fırkaları incelerken de Câbir el-Cu’fî’den gelen rivayetleri kullanmıştır.³⁴⁵

el-Kabî’nin, başka eserlerden de yararlandığını görmekteyiz. en-Nevbahtî ve el-Kummî’nin Şîa fırkaları hakkında verdiği bilgilerle el-Ka’bî’nin Şîa bahsinde zikrettikleri karşılaştırıldığında bunun hangi düzeyde olduğu anlaşılacaktır. Bu konuda gerekli mukayseleri ilgili yerde yapacağız.

2. el-Ka’bî’den Önce Şîî Fırkalar Ve Tasnifi

el-Ka’bî’den önce Şîî fırkalar, onların görüşleri ve alt fırkaları konusunda önemli eserler yazılmıştır. Ancak bunların tamamı bize maalesef ulaşmamıştır. Bu sebeple el-Ka’bî öncesinde Şîî fırkalar ve onların alt fırkalarını, bize ulaşanlar üzerinden incelenebilir. Çünkü el-Ka’bî’den önceki Makâlât yazarları ve kelimciler, Şîî fırkalarına

³⁴¹ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 348.

³⁴² el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 97.

³⁴³ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 97-99.

³⁴⁴ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 104.

³⁴⁵ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 99.

ve onların temel görüşlerinin doğru bir şekilde ortaya konulmasına büyük önem veriyorlardı. Ancak çok azı hariç, çoğunluğu günümüze ulaşmamıştır. Hatta el-Ka'bî'nin Şîa fırkaları hakkında dayandığı kaynakların hemen hemen hepsi kaybolmuştur.

el-Ka'bî'den önce Şîi fırkaların inceleyen büyük ve küçük çaplı müstakil eserler yazan pek çok alimin bulunduğu bilinmektedir. Bu konuda yazdıkları eserleri biz ulaşanların başında el-Câhız, Nâşî el-Ekber, en-Nevbahtî, el-Kummî ve el-Hayyât bulunmaktadır.

Câhız (255/869), birisi Benî Hâşim'in faziletini inceleyen, diğer Hz. Peygamberden sonra imamet kimin hakkı olduğu konusundaki tartışmaları ele alan olmak üzere iki risale³⁴⁶; Şîa ve fırkaları bir başka risale yazmıştır.

el-Câhız'ın Şîa'yı ve fırkalarını incelediği eseri "*Fî Beyâni Mezâhibi's-Şîa*" adlı eseridir. O, bu eserde Ali (r.a.) taraftarlarını birincisi *Zeydiyye*, ikinci *Râfiziyye* olmak üzere iki fırkaya ayırmıştır. Câhız'a göre, bu ikisi düzenli ve kendi içinde insicamlı görüşlere sahiptir. Bu sebeple o, geriye kalan Şii fırkalara bu eserinde yer vermemiştir.³⁴⁷

Câhız Şîa'yı iki kısma ayırmış olmasına rağmen, bu risalesinde *Zeydiyye*'nin imamet konusundaki görüşlerini özetlemiş fakat *Râfiziyye*'nin görüşlerini

³⁴⁶ Bkz.: el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî (ö. 255/868), "Risâle fî Ali b. Ebî Tâlib ve Âlihi min Benî Hâşim", **Mecmû'u Resâili'l-Câhız**, thk: Muhammed Tâhâ el-Hâcirî, Beyrut: Dâru'n-Nühzati'l-Arabiyyeti li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1983, ss. 47-59; el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî (ö. 255/868), "Risâle fî't-Tercih ve't-Tafdîl", **Mecmû'u Resâili'l-Câhız**, thk: Muhammed Tâhâ el-Hâcirî, Beyrut: Dâru'n-Nühzati'l-Arabiyyeti li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1983, ss. 61-67.

³⁴⁷ el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî (ö. 255/868), "Risâle fî Beyân Mezâhibi's-Şî'a", **Mecmûatu'r-Resâil**, Kahire, 1324, s. 178.

zikretmemiştir. Muhtemelen el-Câhız, *Kitâbü'r-Râfıza* isimli bir başka kitabında *Râfızîler*'in görüşlerini zikrettiği için bu risalede tekrarlamaktan kaçınmıştır.³⁴⁸

Nâşî el-Ekber (293/906), Şîa'yı ele alan özel bir eser yazmamıştı; ancak imamet konusunda fırkaların görüşlerini topladığı *Mesâilü'l-İmâme* adlı eserinde Şîa ve alt fırkaların görüşlerine de yer vermiştir. Onun bu kitabının *Ehl-i Salât*'ın ihtilafları ile ilgili Usûl en-Nihal bölümü maalesef bize ulaşmamıştır.³⁴⁹ Nâşî el-Ekber, Nebî (s.a.v.)'in vefatından sonra ortaya çıkan dört fırkadan ikincisini Ali'yle beraber i'tizâl edenler ve yalnızca Ali'ye biat eden fırka olarak³⁵⁰; Osman ve onun öldürülmesi sonrasında ortaya çıkan dört fırkadan birincisini *el-Aleviyye* olarak zikreder.³⁵¹

Nâşî el-Ekber, tahkimden sonra ümmetin altı fırkaya ayırır ve birincisini Ali taraftarları olan *el-Aleviyye* fırkası³⁵²; Ali'den sonra yedi fırkaya ayrılan ümmetin ilkini *Şîa* olarak isimlendirir.³⁵³ Ona göre, Şîa, Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra üç fırkaya bölünmüştür. İmametın nas ve tayinle Hz. Ali'nin oğlu Hasan b. Ali'ye geçtiğini savunan *Ashâbü'n-Nesak*; Ali'nin ölmediğini iddia eden *es-Sebe'iyye* ve ise *Ashâbü'l-İhtiyâr* olmak üzere üç fırkaya ayrılmıştır.³⁵⁴ Kerbelâ sonrasında ise, Şiiler “Kıyamete kadar Fatıma'nın soyundan Hüseyin'in oğlu Ali b. Hüseyin'e aittir” diyen *el-Fâtımiyye* ve ondan sonra imamın Muhammed b. el-Hanefiyye geçtiğini savunan *el-Keysâniyye*

³⁴⁸ el-Câhız, “Risâle fî Beyân Mezâhibi's-Şî'â”, s. 181.

³⁴⁹ Nâşî el-Ekber, Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî (ö. 293/905), **Mesâilü'l-İmâme**, thk: Josef van Ess, Beyrut 1971, s. 9.

³⁵⁰ Nâşî el-Ekber, **Mesâilü'l-İmâme**, s. 10-12.

³⁵¹ Nâşî el-Ekber, **Mesâilü'l-İmâme**, s. 15-18.

³⁵² Nâşî el-Ekber, **Mesâilü'l-İmâme**, s. 19.

³⁵³ Nâşî el-Ekber, **Mesâilü'l-İmâme**, s. 20.

³⁵⁴ Nâşî el-Ekber, **Mesâilü'l-İmâme**, s. 22-23.

teşekkül etmiştir.³⁵⁵ Keysaniyye, kendi içinde Harbiyye ve isimsiz diğer fırkalara bölünmüştür.³⁵⁶ Ayrıca *el-Bekîriyye*, *el-Hüreyriyye (er-Râvendiyye)*³⁵⁷, *el-Hurramiyye* olarak da isimlendirilen *el-Müslimiyye*³⁵⁸, *el-Hidâşiyye*³⁵⁹ ve *er-Rizâmiyye*³⁶⁰ adıyla fırkalar ortaya çıkmıştır. Nâşî el-Ekber, Şîa'nın ğulat fırkaları arasında *el-Mansûriyye*, *el-Beyâniyye*, *el-Muğîriyye*, *el-Beşîriyye* ve *el-Hattâbiyye* gibi fırkalardan bahseder.³⁶¹ O, *el-Cârûdiyye*, *el-Betriyye* ve *es-Süleymâniyye*'yi Zeydiyye'nin fırkalarından sayar ve onların görüşlerini açıklar.³⁶² Nâşî el-Ekber, Şiiler arasında *el-Kümeilyiyye* olarak bilinen Kümeyl b. Ziyâd taraftarlarından oluşan bir firkadan sözeder. Nâşî el-Ekber, İmametin Hz. Ali'den sonra kesintisiz olarak onun evlatlarının hakkı olduğunu iddia edenleri, *el-Muğîriyye* ve *el-Ca'feriyye* olmak üzere iki fıraya ayırır. Ardından Ca'fer b. Muhammed'in vefatından sonra *el-Ca'feriyye*'nin altı firkaya, sonrasında on fırka ayrıldığından bahsetmiş ve şu şekilde saymıştır: *el-Muğîriyye*, *el-Ca'feriyye*, *en-Nâvûsiyye*, *el-Fetahiyye*, *el-Hattâbiyye*, *es-Semtîyye*, *el-Mûsâiyye*, *el-Kat'îyye*, *el-Vâkıfâ* ve *eş-Şekâkiyye*.³⁶³

Nevbahtî (310/922)'nin *Fıraku's-Şîa* adlı eseri günümüze ulaşmış tek eseridir. Öncelikle Şîa içerisinde ortaya çıkan fırkalar hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Aslında İmâmiyye Şîa'sını savunmak için yazılmıştır. Onun Şiî fırkaları tasnifi kendine

³⁵⁵ Nâşî el-Ekber, **Mesâilü'l-İmâme**, s. 24-25.

³⁵⁶ Nâşî el-Ekber, **Mesâilü'l-İmâme**, s. 30-31.

³⁵⁷ Nâşî el-Ekber, **Mesâilü'l-İmâme**, s. 31.

³⁵⁸ Nâşî el-Ekber, **Mesâilü'l-İmâme**, s. 32.

³⁵⁹ Nâşî el-Ekber, **Mesâilü'l-İmâme**, s. 32-35.

³⁶⁰ Nâşî el-Ekber, **Mesâilü'l-İmâme**, s. 35-36.

³⁶¹ Nâşî el-Ekber, **Mesâilü'l-İmâme**, s. 36-41.

³⁶² Nâşî el-Ekber, **Mesâilü'l-İmâme**, s. 42-45.

³⁶³ Nâşî el-Ekber, **Mesâilü'l-İmâme**, s. 46-48.

özgüdür. Kummî de onun yöntemini izlemiştir. Her ikisi de, fırkaları tarihsel ve siyasî çerçevesiyle ele alır.³⁶⁴

Nevbahtî, Nebî (s.a.v.)’in vefatından sonra ortaya çıkan üç fırkanın birincisinin *Şîa*³⁶⁵ Hz. Ali’nin vefatından sonra onun imametini savunan üç fırkadan birincisini “Şüphesiz Ali öldürülmemiş ve ölmemiştir” diyen *es-Sebe’iyye*³⁶⁶, ikincisini *el-Keysâniyye*³⁶⁷ ve üçüncüsünü isimsiz olarak kaydetmektedir.³⁶⁸ Nevbahtî, Hüseyin’in öldürülmesinden sonra Şîa’yı üç fırkaya ayırır, bunlardan sadece üçüncüsünü *el-Muhtâriyye* ve *el-Keysâniyye* ismiyle zikreder.³⁶⁹

Nevbahtî, her imamdan Şîa’nın kendi içinde bölünmeler yaşadığını belirtir. 12. İmam Mehdi Muntazar dönemine kadar ortaya çıkan Şîî fırkalardan belli bir isimle

³⁶⁴ “Kutlu Nevbahtî’nin bu eserde Şîî fırkaları ele alış biçimini şöyle açıklamaktadır: “Hz. Ali’den başlayarak 12. İmam Mehdi Muntazara kadar her imamın ölümünün ardından, önceki imamlar veya bir sonraki imamın tayini ile ilgili sorunlar dolayısıyla Şîî bünyeden kopan grupları, liderlerini ve görüşlerini ayrı ayrı inceler. Şîa, ilk imam Ali döneminde Sebeiyye, Keysaniyye ve Hasan’ın imametini benimseyenler olmak üzere üç ayrı grupta ele alınır. Her imamın ardından bu bölünmeler yaşanmaya devam eder. 12. imamlar birlikte Şîa, 14 farklı fırkaya ayrılır. Bunlardan birisi Onikiimamiyyeci Şîa’dır. Böylece fırkalar, Şîa’nın imamlar etrafında kurguladıkları tarih anlayışı çerçevesinde bir yere oturtulur. Nevbahtî, genelde mezheplerin imamet konusundaki görüşleriyle ilgilenmiş, onlara daha büyük önem vermiş, onun dışındaki kelimî görüşlere ya hiç değinmemiş veya kısaca işaret edip geçmiştir.” Bkz.: **Mezhepler Tarihine Giriş**, s. 99.

³⁶⁵ en-Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ (ö. 310/922), **Kitâbü Fırakî’ş-Şî’â**, thk: Helmut Ritter, İstanbul: Almanya Devleti Müsteşrikler Cemiyeti Matbaası, 1931, s. 2-3.

³⁶⁶ en-Nevbahtî, **Kitâbü Fırakî’ş-Şî’â**, s. 19.

³⁶⁷ en-Nevbahtî, **Kitâbü Fırakî’ş-Şî’â**, s. 20.

³⁶⁸ en-Nevbahtî, **Kitâbü Fırakî’ş-Şî’â**, s. 21-23.

³⁶⁹ en-Nevbahtî, **Kitâbü Fırakî’ş-Şî’â**, s. 23-24.

zikrettiklerini şöyle sıralayabiliriz: *el-Kerbiyye*,³⁷⁰ *el-Hâşimiyye*³⁷¹, *el-Hârisiyye*³⁷², *Ğulat-u er-Râvendîyye*,³⁷³ *el-Beyânîyye*³⁷⁴ ve *el-Hurremdîniyye*³⁷⁵, *el-Mansûriyye*³⁷⁶, eş-Şîatü'l-Abbâsiyye (er-Râvendîyye): *el-Ebâmüslimiyye*³⁷⁷, *er-Rizâmiyye*³⁷⁸ ve *Hüreyriyye*³⁷⁹: *Abbâsiyye*: *Hâşimiyye* ve *Râvendîyye*³⁸⁰; *Zeydiyye*³⁸¹: “*Du‘afâü’z-Zeydiyye*”³⁸² ve “*Eğviâü’z-Zeydiyye*”³⁸³: *el-Muğîriyye*³⁸⁴, *en-Nâvûsiyye*³⁸⁵ *el-İsmâ‘iliyye*³⁸⁶ (*Hattabiyye’nin devamı*)³⁸⁷, *el-Mübârekiyye*³⁸⁸, *es-Sümeiyiyye*³⁸⁹, *el-Fethiyye (Eftahiyye)*³⁹⁰; *el-Kat‘iyye*³⁹¹, *el-Vâkıfîyye*³⁹² (*el-Memtûre*) ve *el-Beşîriyye*³⁹³.

³⁷⁰ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 24-26.

³⁷¹ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 27.

³⁷² en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 29.

³⁷³ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 30.

³⁷⁴ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 30.

³⁷⁵ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 32.

³⁷⁶ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 34.

³⁷⁷ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 41-42.

³⁷⁸ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 42.

³⁷⁹ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 42-46.

³⁸⁰ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 46-47.

³⁸¹ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 47-52.

³⁸² en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 50-51.

³⁸³ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 51.

³⁸⁴ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 52.

³⁸⁵ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 57.

³⁸⁶ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 58-64.

³⁸⁷ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 58-59.

³⁸⁸ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 58.

³⁸⁹ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 64-65.

³⁹⁰ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî’s-Şî‘â*, s. 65-66.

Nevbahtî, Ali er-Rıza'dan sonraki imamlar ve onların taraftarları arasındaki görüş ayrılıklarına sırasıyla yer verir.³⁹⁴ Hasan b. Ali'nin vefatından sonra, onun taraftarlarından oluşan Şîî fırkaları ise, on dört fırkaya ayırır³⁹⁵ ve İmâmiyye fırkasını on ikinci fırka olarak sayar.³⁹⁶ Ancak metinlerde bir fırka düşmüş ve on üç fırka zikredilmiştir.³⁹⁷

Kummî (301/913)'nin *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak*'ı Nevbahtî'nin *Kitâbü Fıraki's-Şîa* adlı eseriyle hemen hemen aynıdır.³⁹⁸ Bununla birlikte Kummî, Nevbahtî de olmayan *el-Kâmiyye* ve benzeri fırkalara³⁹⁹, *es-Sabbâhiyye* ve *el-Ya 'kûbiyye* gibi⁴⁰⁰ veya Ebû Umre etrafında toplanan bir fırkaya⁴⁰¹ da yer verir. Ayrıca Kummî, Hasan el-Askerî'nin vefatından sonra, Şii fırkaları on beş fırka olarak sınıflandırmıştır.⁴⁰² Kummî'nin Nevbahtî'nin kitabından büyük ölçüde istifade ettiği ve ona bazı yeni

³⁹¹ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fıraki's-Şî'a*, s. 67.

³⁹² en-Nevbahtî, *Kitâbü Fıraki's-Şî'a*, s. 67-68.

³⁹³ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fıraki's-Şî'a*, s. 70-71.

³⁹⁴ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fıraki's-Şî'a*, s. 78-79.

³⁹⁵ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fıraki's-Şî'a*, s. 79-94.

³⁹⁶ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fıraki's-Şî'a*, s. 90-93.

³⁹⁷ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fıraki's-Şî'a*, s. 79.

³⁹⁸ el-Kummî, Sa'd b. Abdullah Ebî Halef el-Eş'ârî (ö. 301/913), *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak*, thk: Muhammed Cevâd Meşkûr, Tahran: Matbaatü Haydarî, 1341. Eseri tahkik eden Cevad Meşkur, Mukaddime kısmında bu iki eserin farklılıkları hakkında bilgi vermektedir.

³⁹⁹ el-Kummî, *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak*, s. 14.

⁴⁰⁰ el-Kummî, *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak*, s. 71.

⁴⁰¹ el-Kummî, *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak*, s. 22.

⁴⁰² el-Kummî, *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak*, s. 102.

bilgiler ilave ettiği anlaşılmaktadır. Sadece Kummî'nin, Nevbahtî'nin bahsetmediği *el-Harbiyye*⁴⁰³ ve *el-Muhammise*⁴⁰⁴ fırkalarından bahsettiğini belirtmekte yarar görüyoruz.

Ebû'l-Hüseyn el-Hayyât(300/913[?]), Şîa ve Şîî fırkalar hakkındaki görüşlerini günümüze ulaşmış tek eseri *Kitâbü'l-İntisâr*'dır. O, eserinde Şîî fırkaları daha önce incelediğimiz eserler gibi tek tek zikretmemiş ve onlar arasındaki farklılıklar üzerinde durmamıştır. Hayyât; “rec’at” fikrine karşı çıkan Müslümanlar olarak *Hâricîler*, *Mürchie*, *Mu'tezile*, *Haşeviyye*, *Zeydiyye* ve *Cârûdiyye*’den bahseder ve sadece İmâmiyye fırkasının bu görüşü benimsediğinden sözeder.⁴⁰⁵ el-Ka'bî öncesinde Makâlât sahiplerinin tespit ettiği Şîî fırkaların el-Ka'bî’de geçenlerle karşılaştırmasına imkan sağlayacak bir tabloyu daha sonra vereceğiz.

el-Ka'bî öncesinde Makâlât sahiplerinin tespit ettiği Şîî fırkaların el-Ka'bî’de geçenlerle karşılaştırmasına imkan sağlayacak bir tabloyu “el-Ka'bî'nin Şîî Fırkaları Tasnifi'nin Kendinden Sonraki Makâlât Yazarlarına Etkisi” başlığında daha sonra vereceğiz.

3. el-Ka'bî’de Şii Fırkalar ve Tasnifi

el-Ka'bî; Ali b. Ebî Tâlib döneminde Şiilerin mevcudiyeti noktasında Nevbahtî ve Kummî ile aynı fikirde olmasına rağmen, onun Şii fırkaları tasnifi kendinden önceki âlimlerden farklıydı. Nitekim o; sınıflandırmasında *Şîa*’yı iki kısma ayırmıştır. O birinci kısımda, Hz. Ali zamanında varlığını kabul ettiği bir firkadan; ikinci kısımda Hz. Ali’nin şehit edildikten sonra ortaya çıkan fırkalardan bahsetmiştir.

3.1. Ali (40/661) Döneminde Şîa

⁴⁰³ el-Kummî, *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak*, s. 26.

⁴⁰⁴ el-Kummî, *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak*, s. 56-59.

⁴⁰⁵ el-Hayyât, *Kitâbü'l-İntisâr*, s. 132.

el-Ka'bî, Şîa'nın Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) döneminde ortaya çıktığı kanaatindedir. Ancak Şîa mezhebinin bir mezhep olarak ne zaman teşekkül ettiği, Ali taraftarlığının daha sonra itikadî bir mezhep hüviyetini nasıl kazandığı ve Şîa ile ilişkisi geçmişte ve günümüzde konunun uzmanları tarafından tartışılmaya devam etmektedir. Bu konuyu daha sonra tartışacağımız için el-Ka'bî'nin Şîa ve alt fırkaları hakkındaki görüşlerini tavsifî bir yöntemle ele almakla yetineceğiz.

el-Ka'bî, Hz. Ali hayatta iken Şiileri üç fırkaya ayırır.⁴⁰⁶ Ona göre, Ali ve Muâviye arasındaki çekişme ve tahkim hadisesinin ardından Şiiler ve Hâricîler ortaya çıkmıştır.⁴⁰⁷ Onlar Hz. Ali döneminde ortaya çıkan ilk Şîî fırkadır.⁴⁰⁸ el-Ka'bî'nin Hz. Ali'nin çağdaşı olduğunu söylediği ikinci fırka ise; Hz. Osman zamanında ortaya çıkmıştır. Ona göre, bu fırka Hz. Osman'ın aleyhinde faaliyetlere girişmiş ve onu öldürmüştür. Bu fırka Ebû Bekir ve Ömer'e (Şeyhayn) meyilliydi.⁴⁰⁹ Üçüncü fırka ise, İbn Sebe' taraftarlarıdır. Bu fırka, katı aşırılıklara yönelmiş ve alışılmadık fikirler ileri sürmüştür. Hz. Ali, onu ve taraftarlarını cezalandırmıştır.⁴¹⁰ el-Ka'bî, *es-Sebe'iyye*'nin Ali'nin ölmediğini ve öldürülmediğini iddia ettiğini söylemiştir. Onlara göre Ali, Arapları sopasıyla sürececek, yeryüzü tıpkı zulüm ve zorbalıkla dolduğu gibi, Ali yeryüzünü adaletle dolduracaktır.⁴¹¹ Bu fırka, bütün Makâlât ve fırak kaynaklarında

⁴⁰⁶ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 84.

⁴⁰⁷ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 84.

⁴⁰⁸ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 84.

⁴⁰⁹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 84.

⁴¹⁰ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 84.

⁴¹¹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 87.

zikredilmiştir. Sonraki kaynaklar *es-Sebe'îyye*'nin sapıklığından, Ali'nin ilahlığı iddasında bulunduğu ve dah pek çok aşırı fikirlerinden bahsetmektedir.⁴¹²

3.2. Ali'nin Şahadetinden Sonra Şîa

el-Ka'bî, Ali (r.a.)'nin vefatından sonra Şîa'yı Zeydiyye ve İmâmiyye olmak üzere iki fırkaya ayırır. Rasûlüllah (s.a.v.)'dan sonra sahabelerin hepsinin ve bütün insanların Ali (r.a.)'nin üstünlüğünde birleştikleri gibi, bu iki fırkanın da birleştiğini belirtmiştir. Ayrıca bu iki fırka; insanların imamete en layık olanının Ali olduğunu ve imametın onun evlatlarından başkasına gitmesinin caiz olmadığı hususunda da birleşmiştir. Bundan sonra onlar farklılaşmıştır.⁴¹³

el-Ka'bî, Zeydiyye'nin temel görüşleri arasında şunları kaydeder:⁴¹⁴

1. Hz. Ali, bütün sahabeye olan üstünlüğünden dolayı, imamete en layık olandır.
2. İmkânlar dâhilinde zorba imamlara karşı ayaklanmak zorunludur.
3. İmamet; üstünlük, taleb, kıyâm, ka'de ve bîat ile hak edilir. İmamet, veraset ve nasla değil.⁴¹⁵

İmâmiyye'ye gelince, el-Ka'bî onların teşekkül süreçleri hakkında bilgi vermez ve Zeydiyye'nin görüşlerini verdikten sonra İmâmiyye'nin temel görüşlerini ele alır. Bu görüşlerin belli başlıları şunlardır:⁴¹⁶

⁴¹² Örneğin bkz.: el-Makdisî, **El-Bed' ve't-Târîh**, V, s. 125.

⁴¹³ el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 84-85.

⁴¹⁴ el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 85.

⁴¹⁵ Ebû'l-Cârûd; Ziyâd b. Münzir el-Hemedânî el-Horasânî el-Abdî'l-E'mâ el-Kûfî el-Mukalleb Serhûb olup, lakabı Bâkır'dır. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadıl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed (ö. 852/1448), **Tehzîbü't-Tehzîb**, Hindistan: Matbaatü Dairati'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1326, III, s. 386.)

1. Şüphesiz Nebî (s.a.v.) yerine Ali'nin geçeceğini nasla tayin etmiş, bunu göstermiş ve ilan etmiştir.
2. Altı kişi hariç, sahabenin çoğu, hatta hemen hemen hepsi inatları sebebiyle irtidat etmiştir.
3. İmametın bi kişiden öbürüne geçişi, veraset yoluyla olur.
4. İmam, bütün ümmetin dininde neye ihtiyacı olduğunu bilir.
5. Her halükarda imama itaati vacibtir.
6. İmamın emredilen bütün erdemlere sahip olması gerekir.
7. İmam, Resul'ün nassıyla tayin edilir.
8. Sonraki imamlar da bir öncekinin bir sonrakini tayiniyle imam olurlar.
9. Hz. Ali'nin bütün fiillerinde isabetlidir. Dinin her hangibir emrinde ve hüknünde asla hata etmemiştir.⁴¹⁷

3.3. Zeydiyye Fırkaları

el-Ka'bî, Zeydiyye'yi çeşitli fırkalara ayırmıştır. Onlar; *el-Cârûdiyye*, *Süleyman b. Cerîr Taraftarları*, *el-Betriyye*, *İbnü'l-Yemân Taraftarları*, *Müzenî Taraftarları* ve *Ya'kûb b. Adiyy Taraftarları*'dır.

1. *el-Cârûdiyye*

⁴¹⁶ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 85.

⁴¹⁷ Ebû Kâmil; sahabeyi Ali'ye yardım etmediği için, Ali'yi de hakkını istemekten vazgeçtiği için tekfir eden kişidir. *el-Kâmilîyye*; sapık *Râfîzîler*'den bir fırkadır. (Bkz: ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Hüseynî, Ebû'l-Feyz, el-Mukalleb bi-Mürteza (ö. 1205/1790), *Tâcü'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk: Mecmûatün mine'l-muhakkıkîn, Dâru'l-Hidâye, XXX, s. 355). *Şerhu's-Şifâ*'da ise, Kâmil isminin Kümîl şeklindeki tasğiriyle *el-Kümeilyyye* şeklinde geçmektedir. Kıyasın tersine ona nispet etmişlerdir. (Bkz: Molla el-Herevî el-Kârî, Ali b. Muhammed Ebî'l-Hasan Nûreddîn (ö. 1014/1605), *Şerhu's-Şifâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421, II, s. 517).

Bunlar Ebû'l-Cârûd taraftarlarıdır. Resulüllah (s.a.v.)'ın dilinden, ismiyle değil bilakis Ali'yi vasfederek kendisinden sonra imam olduğuna dair nas bulunduğunu iddia etmişlerdir. Ali'den sonra ise Hasan ve Hüseyin hakkında nas olduğunu savunmuşlar, bu üç imamdans sonra imam olacak kişi için nas bulunmadığını fakat imamın bu ikisinin, yani Hasan ve Hüseyin'in çocuklarının olacağını iddia etmişlerdir. Onların soyundan her kim, kılıcını çekip Rabbinin yoluna çağırırsa ve o erdemli ve âlim bir kişi ise, o kişi imam olur. el-Ka'bî'ye göre, *el-Cârûdiyye* imamın nasla tayini ve benzeri sorunlar dolayısıyla iki fırkaya bölünmüştür: Bunlardan birisi, Nebî (s.a.v.)'nin Hz. Ali'den sonra Hasan ve sonra Hüseyin olmak üzere, biri diğerinin yerine geçmesi için nas bıraktığını iddia etmiştir. İkinci fırka ise, Nebî (s.a.v.)'nin Hz. Ali için nas bıraktığını, Ali'nin de Hasan için, Hasan'ın da Hüseyin için nas bıraktığını iddia etmiştir.

el-Ka'bî, *el-Cârûdiyye*'nin ayrılığa düştüğü ikinci bir anlaşmazlıktan bahseder. Onlar, tabi oldukları imamları hakkındaki anlaşmazlıklarından dolayı üç fırkaya ayrılmışlardır. Bunlardan birincisi, İmam Muhammed b. Abdullah b. Hasan'ın ölmediğini ve çıkıp hüküm süreceğini iddia etmiştir. İkinci fırka ise; bunun gibi Sâhibu Tâlikân olan Muhammed b. el-Kâsım'ın⁴¹⁸ ölmediğini, çıkıp hüküm süreceğini iddia etmiştir. Üçüncü fırka ise, Kûfe'li Yahyâ b. Ömer⁴¹⁹ için aynı şeyleri iddia etmiştir.⁴²⁰

⁴¹⁸ O, Ebû Ca'fer'di ve halk ona sufi lakabını takmıştı. Çünkü o yünlü ve beyaz giysiler giymeyi tercih ediyordu. O, ilim ehli olup; dinde fâkih ve zâhid bir kişiydi. Sözünde adalet ve tevhidle hükmederdi. Halife Mu'tasım döneminde *Zeydiyye-Cârûdiyye* görüşleriyle Tâlikân'da huruc etmiştir. Abdullah b. Tâhir onu yakalayıp ve 219/834 senesinde kendisiyle aralarında meydana gelen olaylardan sonra Mu'tasım'a teslim etmiştir. Mu'tasım onun tutuklanmasını emretmiş ve Musa'yla evindeki bostanda bulunan bir kubbeye kilitlenmiştir. Hapisten kaçmış ve Mu'tasım ve Vâsık döneminde ortadan kaybolmuştur. Mütevekkil döneminde yakalanıp tekrar hapsedilmiştir. Bundan sonra ölünceye kadar hapiste kalmıştır. (Bkz: Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, **Mukâtilu't-Tâlibiyyîn**, thk: Seyyid Ahmet Sakar, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1946, s. 376).

2. Süleymân b. Cerîr Taraftarları

Bazı kaynaklarda bunların ismi *el-Cerîriyye* olarak geçmektedir. Yine Süleymân b. Cerîr taraftarı olduklarından dolayı, *es-Süleymâniyye* ismiyle de anılmaktadırlar. el-Ka'bî'ye göre, Süleymân imametini şûrâyla olduğunu savunuyordu. Ona göre, Müslümanların hayırlılarından iki adamın akdiyle/beyatiyle imam olunabilir. Daha az faziletli (el-Mefdûl), daha faziletli her hâlde faziletli olmakla birlikte, imam olabilir. O, Ebû Bekir ve Ömer'in imametini doğruluyor. Olaylar dolayısıyla Ali'yi Osman'ı takdim ediyor ve Osman'ı tekfir ediyordu.⁴²¹

3. el-Betriyye

el-Betriyye, Kesîr en-Nevvâ⁴²² ve Hasan b. Salih b. Hayy⁴²³ taraftarlarıdır. el-Ka'bî'ye göre, *el-Betriyye*'nin görüşleri Süleymân b. Cerîr'in görüşlerine yakındı. Aralarında büyük bir anlaşmazlık yoktu. *el-Betriyye* Osman hakkında susmayı tercih

⁴¹⁹ O, Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Ömer b. Yahyâ b. el-Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin es-Sebt, Ebû'l-Hüseyin et-Tâlibî'dir. O, Mütevekkil döneminde ortaya çıkmış ve Abdullah b. Tâhir ona cevap vermiştir. Mütevekkil onu hapsedmiş, sonra Kûfe'de ortaya çıkmış ve bu kez Muhammed (s.a.v.) ailesinden İmam Rıza için davette bulunmuştur. 250/864 senesinde öldürülünceye kadar adaletiyle ve güzel davranışıyla tanınmıştır. (Bkz: Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, **Mukâtilu't-Tâlibiyyîn**, s. 506; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fî't-Târih**, VI, s. 298).

⁴²⁰ el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 86, 103.

⁴²¹ Geniş bilgi için bkz.: el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 86-87.

⁴²² O, Kesîr b. İsmâ'il'dir. Ona İbn Nâfi' en-Nevvâ Ebû İsmâ'il de denirdi. O, aşırı Şiiilerdendi. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VIII, s. 411).

⁴²³ Hasan b. Salih b. Hayy; h. 100 senesinde doğmuş ve h. 168 senesinde gizlenirken vefat etmiştir. O, Şii Zeydilerin ileri gelen büyüklerinden ve âlimlerinden biriydi. Fakih ve mütekellimdi. Hasan'ın iki erkek kardeşi vardı. Bunlardan birisi Ali b. Salih, diğeri de Salih b. Salih'ti. (Bkz: İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 253; İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, II, s. 285).

ediyor; Süleymân ise Osman'ı tekfir ediyordu. Hasan b. Salih ve taraftarlarının, olaylar sonrasında Osman'dan teberri ettikleri aktarılır.⁴²⁴

Kesîr en-Nevvâ taraftarları, Ebû Bekir ve Ömer'e tevellî ediyorlar, bu ikisinden teberri edenlerden de teberri ediyorlardı. *Rec'ât*'ı kabul etmiyorlar ve bunu iddia edenlerden teberri ediyorlardı. Ali'nin imametini beyat ettikten sonrası için kabu ediyorlardı.⁴²⁵ Bunlar *el-Betriyye* olarak isimlendirilmiştir. İsimdeki bu değişiklik, Kesîr en-Nevvâ'nın lakabının Ebâ'l-Ebter olmasından dolayıdır.⁴²⁶

4. İbnü'l-Yemân Taraftarları

el-Ka'bî, İbnü'l-Yemân taraftarlarının *el-Betriyye* ve Süleymân taraftarlarına yakın olduklarını söyler. Ancak ona göre, bunlar arasında en önemli fark Osman'dan teberri etmenin vacip olması ve bu sebeple ondan teberri etmeleridir.⁴²⁷

5. el-Müzenî Taraftarları

el-Müzenî taraftarları, Ebû Bekir ve Ömer'den teberri eden bir fırkadır. Kıyamet gününden önce ölülerin dönüşünü (*Rec'ât*) inkâr etmezler.⁴²⁸

6. Ya'kûb b. Adiyy Taraftarları

Bu fırka, Ebû Bekir ve Ömer'i dost edinirler. Bu ikisinden teberri edenlerden teberri edenlerden uzak durular. Kıyamet öncesinde *Rec'ât*'ı kabul etmezler ve ona inananlardan uzak durular.⁴²⁹

⁴²⁴ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 87.

⁴²⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, s. 411.

⁴²⁶ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 103.

⁴²⁷ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 87.

⁴²⁸ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 103.

3.4. İmâmiyye Fırkaları

el-Ka'bî, İmâmiyye fırkalarını zikretmeye başlamazdan önce *es-Sebe'îyye* ve *el-Kâmilîyye* ile ilgili bazı bilgiler verir. Şîa bahsinde *es-Sebe'îyye* hakkında verilen bilgileri değerlendirmiştik.

1. *el-Kat'îyye*

İmâmiyye'nin öne çıkanlarıdır. İmâmiyye içerisinde sayıları en çok olan, fakat sesleri en az çıkan kimselerdir. Mûsâ b. Ca'fer'in vefatını kesin kabul ettikleri için, bunlara *el-Kat'îyye* denilmiştir.⁴³⁰

2. *el-Keysânîyye*

Bu fırka Keysân'a nispet edilmiştir. Ancak bu adam hakkında şüpheyeye düşülmüştür. Bir görüşe göre, Keysân Hz. Ali'nin kölesidir. Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî'den başka biridir.⁴³¹ Onu Hz. Ali'nin bu şekilde isimlendirdiği de iddia edilmiştir. Keysân'ın imam olduğu görüşünü Muhtâr ondan almıştır. *es-Sebe'îyye*'nin

⁴²⁹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 103.

⁴³⁰ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 87-88.

⁴³¹ O, Muhtâr b. Ebî Ubeyd b. Mes'ûd b. Amr es-Sekafî'dir. Hüseyin b. Ali'nin hesabını sormak için yola çıkmıştır. O, Ubeydullah b. Ziyâd'la savaşmak için İbrahim b. el-Eşter en-Nehaî komutasında bir ordu hazırlatan kişidir. Aralarında büyük bir savaş olmuş ve orada Abdullah b. Ziyad'ın oğlu İbn Mercâne öldürülmüştür. Bu hadise 67/686 senesinde, Abdülmelik b. Mervân döneminde olmuştur. Sonra Mus'âb b. Zübeyr, Muhtar es-Sekafî'nin üzerine yürümüş, Hârûrâ da aralarında meydana gelen savaşta 67/686 senesinde Muhtar'ı öldürmüştür. (Bkz: Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, I, 380-381; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, VIII, s. 12-13).

el-Keysâniyye'ye katıldığı ve onunla birlikte hareket ettiği ve Muhammed b. el-Hanefî'nin imametinde ısrar ettiği söylenir.⁴³²

el-Ka'bî, *el-Keysâniyye* fırkalarını kendi aralarında şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Hz. Ali'den sonraki imamın, Muhammed b. el-Hanefî⁴³³ olduğunu kabul eden fırka. Hz. Ali'nin bayrağı Basra'da ona vermiş olması bunu göstermektedir.
2. Hüseyin b. Ali'den sonra imamın Muhammed b. el-Hanefî olduğunu iddia eden fırka.
3. Ebû Kerb ed-Darîr taraftarı olan *el-Kerbiyye* fırkasıdır. Onlar, Muhammed b. el-Hanefî'nin ölmediğini, onun Radvâ dağında aslan ve kaplan arasında mukîm olduğunu, ortaya çıkış vaktine kadar akşam sabah yiyeceğini ona getirdiğini iddia ederler. *el-Kerbiyye*, onun Radvâ dağındaki durumu hakkında ihtilafa düşmüş ve iki gruba ayrılmıştır. Bir grup, dağların bu hale gelmesinin sebebinin Allah'ın yaratıklardan onu gizlemesik, aslanı ve kaplanı onun bekçileri yapmasıdır. Bunlar Allah'tan başka kimsenin bilmediği tedbirlerdir. *el-Kerbiyye*'den ikinci grup ise, onun Abdülmelik b. Mervân'a gitmesi ve ona bîat etmesinin cezası olark görüldü.⁴³⁴

⁴³² el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 88.

⁴³³ O, Ebû'l-Kâsım -Ebû Abdullah da denilir- Muhammed b. Ali b. Ebî Talib'dir. Annesi; Benî Hanefiyye'den Havle binti Ca'fer b. Kays b. Seleme'dir. Muhammed; fâdıl ve cesur bir âlimdi. O, 81/700 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd (ö. 230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990, V, s. 68; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), *Meşâhîri 'Ulemâ'il-Emsâr*, tsh: M. Fleischhammer, Kahire: Mektebetü İbni'l-Cevzî, 1379/1959, s. 62).

⁴³⁴ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 88-89.

4. Muhammed b. el-Hanefî'nin öldüğünü iddia eden fırka. Ondan sonraki imamın kim olduğu hakkında ihtilaf edip iki gruba ayrılır. Bunlardan ilk grup; Muhammed b. el-Hanefî'den sonraki imamın Ali b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib olduğunu savundu. İkinci grup ise; Muhammed b. el-Hanefî'den sonraki imamın oğlu Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefî olduğunu iddia etti.⁴³⁵

el-Ka'bî, Ebû Hâşim taraftarlarının kendi aralarında ihtilaf düştükleri ve Ebû Hâşim'in vefatından sonra beş fırkaya yırıldıkları hakkında şu bilgileri verir:⁴³⁶

1. Ebû Hâşim'den sonraki imamın Muhammed b. Ali b. Abdullah b. el-Abbâs olduğunu savunan fırka. Onlar Ebû Hâşim'in Şam'dan dönerken Arzu's-Sürât'da öldüğüne inanırlar. Ebû Hâşim, orada Muhammed b. Ali b. Abdullah b. el-Abbâs'ı vasiyet etmiş, sonra Muhammed oğlu İbrahim'i vasiyet etmiş, böylece halifelik ilk Abbasi halifesi Ebû'l-Abbâs es-Seffâh'a geçene kadar birinin diğerine vasiyeti şeklinde devam etmiştir. Sonra bu fırka; Mehdî b. Ebî Ca'fer el-Mansûr'un vefatını müteakiben iki gruba bölünmüştür. Bunlardan birincisi; *el-Hüreyriyye* veya Ebû Hüreyre er-Râvendî taraftarları olan *er-Râvendîyye* olarak isimlendirilmiştir. Bunlar Nebî (s.a.v.)'den sonraki imamın, amcası Abbâs b. Abdülmuttalib olduğunu iddia ederler. *er-Rizâmîyye*'ye olarak isimlendirilen Rizâm taraftarları ise, Ebû Müslim'in diri olduğu kabul etmezler ve onun öldüğüne inanırlar. *el-Müslimiyye* olarak bilinen fırka ise, Ebû Müslim'in sağ olup ölmediğini iddia etmiştir. Onlardan bir grup, Hudnebâd ve Belcânî adıyla bilinen iki köyde yaşamaktadır. Onlar, haramları helal kılmaları sebebiyle *el-Hurremdîniyye* olarak isimlendirmiştir.⁴³⁷

⁴³⁵ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 89.

⁴³⁶ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 89-92.

⁴³⁷ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 89-90.

2. Ebû Hâşimden sonraki imamın kardeşinin oğlu Hasan b. Ali b. Muhammed b. el-Haneî olduğuna inanan fırka. Ebû Hâşim'in Hasan'a vasiyet etti, sonra Hasan da oğlu Ali b. Hasan'a vasiyet etti. Sonra Ali ölmüş ve ondan sonra takip eden çıkmamıştır. Bu sefer onlar Muhammed b. el-Haneî'nin rec'ât'ını beklemeye başlamışlar ve onun geri döneceği fikrini benimsemişlerdir. Onlara göre, imam kayıp olduğundan Muhammed b. el-Haneî dönünceye kadar yeni bir imam olmayacaktır.⁴³⁸
3. *el-Harbiyye* fırkası. Bunlar Ebû Hâşim'in imametini vasiyetle Abdullah b. Amr b. Harb'a bıraktığını, imametini Benî Hâşim'den Ubeydullah'a geçtiğini ve Ebû Hâşim'in ruhunun ona hülul ettiğini iddia etmişlerdir. Sonra Abdullah b. Amr'ın yalanlarını öğrenmişler ve ondan ayrılarak Medine'de kendilerine imam aramaya başlamışlardır. Sonra orada Abdullah b. Muâviye b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'le karşılaşmışlar, onun imam olmasını istemişler ve onun imametini kabul etmişler. İmametini ona vasiyetle geçtiğini iddia etmişlerdir. Neticede Şîa'ya mensup küçük bir grup onun etrafında toplanmıştır. Abdullah b. Muâviye öldüğü zaman taraftarları üçe ayrılmıştır. Bunlardan bir grup, onun İsfahan dağlarında yaşadığını ve ölmediğini, görevi Benî Hâşim'den bir adama götürene kadar ölmeyeceğini iddia etmiştir. İkinci grup, birinci grupta aynı görüşte olmakla birlikte, onun Nebî (s.a.v.)'in müjdelediği mehdî olduğunu söylemiştir. Üçüncü grup ise onun öldüğünü söylemiş fakat belirli bir imam olmaksızın kararsız kalmışlardır.⁴³⁹
4. Ebû Hâşim fırkalarından dördüncüsü, Ebû Hâşim'in imametini Beyân b. Sem'ân et-Temîmî'ye vasiyet ettiğini iddia eden fırkadır. Onlara göre, "kendinden sonra vasiyet edeceği bir kimsesi olmadığı için, imamet artık aslına dönmüştür,".

⁴³⁸ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûnî'l-Mesâil ve'l-Cevâbât*, s. 90-91.

⁴³⁹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûnî'l-Mesâil ve'l-Cevâbât*, s. 91.

5. Benî Hâşim taraftarlarından beşinci fırka; Benî Hâşim'den sonra imameti devredecek kimsesi kalmadığı için imametini Ali b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'e geçtiğini idda edenlerdir.⁴⁴⁰ Bu fırka, Ali b. Hasan'dan sonraki imamın Muhammed b. Ali b. Hasan Ebû Ca'fer olduğu üzerinde *el-Kat'ıyye* ile birleşmiştir.⁴⁴¹ Ancak Muhammed b. Ali'nin vefatından sonra ihtilaf ettiler ve üç fırkaya ayrıldılar. Birinci fırka *el-Ca'feriyye* olarak isimlendirilmiştir. Onlara göre babasından sonra imam, Ca'fer b. Muhammed'dir. İkinci fırka, *el-Muğîriyye* olarak isimlendirilmiştir. Onlar, Muğîre b. Saîd'in taraftarlarıdır. Onlardan bir grup Ebû Ca'fer'in imameti bu şekilde ona vasiyet ettiğini iddia etmiştir. Mehdî çıkıncaya kadar onu imam edindiler ve Mehdî'nin Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan olduğunu iddia ettiler. Onlara göre, o sağdır, ölmemiş ve öldürülmüştür. Hâcer civarında Tamya denilen bir dağda yaşamaktadır. O çıkış vaktine kadar orada kalacaktır. *el-Muğîriyye*'den diğer bir grup ise şuna inanır: Ebû Ca'fer'den sonraki imam Medine dışında yaşayan Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan'dır. O, mehdîdir. *el-Ka'bi'ye* göre, bu fikir Muhammed'in hurûcundan önce savunulmaktaydı. *el-Muğîre*, bu fikrini açığa vurunca, *el-Ca'feriyye* ondan ayrıldı ve onu *Râfıza* olarak isimlendirdi. Onlar bugüne kadar o isimle anılmıştır. Üçüncü fırkaya gelince; bunlara *el-Mansûriyye* denilmektedir. Onlar, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali'nin imameti Ebû Mansûr'a vasiyet ettiğini iddia etmiştir. Ebû Mansûr'un vefatından sonra ihtilaf ederek iki gruba ayrılmışlardır. Bunlardan birinci grup; Hüseyin b. Ebî Mansûr taraftarları olup, *el-Hüseyniyye* olarak isimlendirilmiştir. Ebû Mansûr'dan sonra imamın oğlu Hüseyin b. Ebî Mansûr olduğunu söylemişler ve onu babasının makamına oturtmuşlardır. İkinci grup ise *el-Muhammediyye* olarak isimlendirilmiştir. Bunlar imametini Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan'a ait olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre, Ebû Ca'fer, Benî Hâşim arada olmaksızın, doğrudan Ebû Mansûr'a vasiyet etmiştir. Bu tıpkı Mûsâ (a.s.)'ın, kendi çocuğuna veya Hârûn (a.s.)'un çocuğuna vasiyet etmeksizin Yûşâ' b. Nûn'a vasiyet etmesi gibidir. Sonra bu iş, tıpkı Yûşâ' b. Nûn'dan sonra

⁴⁴⁰ el-Kâ'bi, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 91-92.

⁴⁴¹ O, Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeyne'l-Âbidîn b. el-Huseyin el-Besd b. Ali b. Ebî Tâlib'tir. H. 56 senesinde doğmuştur. Medine fakihlerinden olup, h. 114 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hibbân, *Meşâhîri 'Ulemâ'il-Emsâr*, s. 62).

Hârûn'un oğluna dönmesi gibi, Ebû Mansûr'un vefatından sonra Ali b. Ebî Tâlib'in oğluna dönmüştür. Yine onlar, Mûsâ (a.s.)'ın kendi çocuğuna veya Hârûn'un çocuğuna vasiyet etmeksizin Yûşâ' b. Nûn'a vasiyet etmesinin iki karın arasında bir fark olmaması sebebiyle olduğunu söylemişlerdir. Böylece Yûşâ', bu işin sahibini gösteren kişidir. Bunun gibi Ebû Ca'fer, Ebû Mansûr'a vasiyet etmiştir. Onlar Ebû Mansûr'un "Ben emanetçiyim, benim onu başkasına vermeye hakkım yok, ama onu teslim alacak (kâim) Muhammed b. Abdullah'tır" dediğini iddia etmişlerdir. Bazı kimseler, *el-Mansûriyye*'nin *el-Muğîriyye*'den bir sınıf olduğunu, Ebû Mansûr'un *el-Muğîre*'yi veli edindiğini (tevellî), arkadaşlarına da böyle yapmalarını ve onu kabul etmelerini iddia etti. Böylece bu fırkaya *el-Caferiyye* yerine *er-Râfizîyye* lakabı kullanılmıştır.⁴⁴²

Ca'fer'in vefatından sonra, *el-Ca'feriyye* altı fırkaya ayrılmıştır:

1. *en-Nâvûsiyye* fırkası. Bu fırkanın reisi, Basralı Aclân b. Nâvûs'tur. Bu fırka Ca'fer'in sağ olup ölmediğini, onun kaim mehdi olduğunu izhar edinceye kadar ölmeyeceğini iddia etmiştir.⁴⁴³
2. Ca'fer'den sonra imamın, oğlu İsmâîl b. Ca'fer olduğunu savunan fırka. Bunlar İsmâîl'in babası hayatta iken öldüğünü inkâr etmişlerdir. Onlara göre, İsmâîl bu görevi üstlenmeden ölmeyecektir, çünkü babası onu kendisinden sonra vâsî ve imam tayin etmiştir.⁴⁴⁴
3. *el-Mübârekiyye* fırkası. "Mübârek" isminde bir reise nispet edilirler. Bu fırka, Ca'fer'den sonra imamın Muhammed b. İsmâîl b. Ca'fer olduğunu iddia eder. Çünkü onlara göre, Ca'fer İsmâîl'i vasiyet etmiştir. Fakat İsmâîl babası hayatta iken vefat edince, iş onun oğlu Muhammed b. İsmâîl'e dönmüştür. el-Ka'bî'ye göre, Ebû'l-Hattâb taraftarlarından bir grup Muhammed b. İsmâîl'e katılmıştır.

⁴⁴² el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 91-92.

⁴⁴³ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 93; el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, s. 25.

⁴⁴⁴ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 93.

Ancak *el-Mübârekiyye*, Muhammed b. İsmâîl'in vefatından sonra dağılmış ve onlardan bir grup, onun sağ olup ölmediğine ve onun mehdî olduğuna inanmayı sürdürmüştür. Diğer bir grup ise, Muhammed b. İsmâîl'in öldüğünü, ancak ondan sonra imametinin onun çocuğunda kaldığını savunmuştur.⁴⁴⁵

4. *es-Sumtiyye* fırkası. Onlar, Yahyâ b. Ebî Sumt'e nispetle bu ismi almıştır.⁴⁴⁶ Bu fırkaya göre, Ca'fer'den sonra imam, oğlu Muhammed b. Ca'fer'dir.⁴⁴⁷

5. *el-Ammâriyye* fırkası. Bu ismi, Ammâr b. Mûsâ es-Sâbâtî'ye nispetle almıştır.

Ayrıca *el-Fethiyye* ismiyle de anılırlar. Bunlar Ca'fer'den sonraki imamın, oğlu Abdullah b. Ca'fer olduğuna inanmışlardır. el-Ka'bî'ye göre, *ez-Zürâriyye* olarak bilinen Şîa fırkası, günümüze kadar *el-Ammâriyye* ile aynı görüştedir. Bunlar Zûrâre b. A'yan taraftarları olarak bilinir.⁴⁴⁸ *ez-Zürâriyye*'ye gelince, *el-Ammâriyye*'den bir grubun, Zûrâre'nin görüşlerinde kaldığını ve ondan dönmediğini savunmuştur. Onların bazısı Abdullah b. Ca'fer'e konu hakkında soru sorduktan sonra bu görüşünden vazgeçmiştir. Çünkü o sorularına istediği cevapları ondan alamamıştır. Bunun üzerine Musa b. Ca'fer imam olduğu fikrini benimsemiştir.⁴⁴⁹ Onlardan birisi, Zûrâre'nin Mûsâ'yı imam olarak tanımadığını,

⁴⁴⁵ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûnî'l-Mesâilî ve'l-Cevâbât*, s. 93-94.

⁴⁴⁶ Bazı kaynaklarda *Şumtiyye* ismiyle gelmiştir.

⁴⁴⁷ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûnî'l-Mesâilî ve'l-Cevâbât*, s. 94.

⁴⁴⁸ O, sapık Şii fırkalarından kendisine nispet edilen *ez-Zürâriyye* fırkasının reisi, Zûrâre b. A'yan eş-Şeybânî'dir. Edebiyat'ta yeri olan bir şâir ve kelamcıdır. Kufe'li olup, isminin Abdü Rabbih olduğu, Zûrâre'nin ise onun lakabı olduğu söylenmiştir. *el-İstîtâ'ât ve'l-Cebr* onun kitaplarından biridir. (Bkz: ez-Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz (ö. 748/134), *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk: Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife li't-Tıbbâti ve'n-Neşr, 1382/1963, II, s. 69; Abdullah es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XIV, s. 130; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, III, s. 496).

⁴⁴⁹ O, Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî el-Alevî Ebû'l-Hüseyin el-Medenî el-Kâzim'dir. 183/799 senesinde vefat etmiş olup, Bağdat'ta bilinen anıt türbesi

fakat Mushaf'a işaret ederek benim imamım bu dediğini söylenmiştir. el-Ka'bî'ye göre, Şii rical arasında fıkıh ve hadis alanında tanınmışların çoğu, kelimî ve teşeyyü fikrini en iyi bilenlerin çoğunluğu *ez-Zürâriyye* fırkası mensupları arasından çıkmıştır. *el-Ammâriyye*, *el-Fethiyye* olarak da bilinir. Bunlar *el-Caferiyye*'nin en kalabalık, teşeyyü fikrine en fazla bağlı olan taifesidir. *el-Fethiyye* ismi, Abdullah b. Cafer'e düz tabanlı olması veya başka sebeplerle verilmiştir.

6. *el-Mufaddaliyye* fırkası. Bu isim, onlara Mufaddal b. Ömer es-Sayrafi'ye nispetle verilmiştir. Onlar, Ca'fer'den sonra imametin oğlu Mûsâ b. Ca'fer'e geçtiğini savunurlar.⁴⁵⁰

el-Ammâriyye, Abdullah b. Ca'fer'in vefatından sonra onun kardeşi Mûsâ b. Ca'fer'i imam edinmiştir. Ancak ikinci kez hapse atıldıktan sonra, Mûsâ b. Ca'fer'in takipçileri ihtilaf etmişler ve üç firkaya ayrılmışlardır:

1. *el-Kat'ıyye* fırkası. İsmi, Mûsâ b. Ca'fer'in hapiste vefat ettiğine ve ondan sonra, imamın Ali b. Mûsâ er-Rıza olduğuna kesin olarak inanmaları dolayısıyla verilmiştir. *el-Ammâriyye*'den Musa'nın imametine inananlar, Ali'nin imameti konusunda bu firkaya katılmışlardır.
2. *el-Vâkıfa* fırkası. Onlara bu isim, Mûsâ b. Ca'fer'in imametini benimsedikleri ve ondan sonra imametin başka birine geçmeyeceğini söylemeleri dolayısıyla verilmiştir. Onlara gör, Mûsâ b. Ca'fer'in diridir, ölmemiştir. O, bütün doğu ve batıya hâkim oluncaya kadar ve yeryüzü adalet ve doğrulukla dolduruncaya

vardır. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, s. 399; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâi'z-Zamân*, V, s. 308).

⁴⁵⁰ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 94-95.

kadar ölmeyecektir. Çünkü o kâim olan mehdîdir. Muhalifleri bu fırkaya *el-Memtûre* lakabını takmışlardır.

3. Üçüncü fırka. Onlar, “Mûsâ öldü mü yoksa sağ mı bilmiyoruz, ancak durumu ortaya çıkıncaya kadar onu imametine bağlı kalacağız.” diyenlerdir.⁴⁵¹

el-Ka’bî, Bu Ebû Îsâ el-Varrâk ve benzeri Makâlât yazarlarından yararlanarak *Îmâmiyye*’nin daha küçük fırkalarından ve onların görüşlerinden bahseder. Örneğin *el-el-Beyaniyye*, *el-Hattâbiyye* ve diğer aşırı fırkalara yer verir. el-Ka’bî Şii fırkaların imametle ilgili ihtilaflarını iyi bildiği için, imametle ilgili görüşleri olmadığı için *el-Ya’fûriyye* ve *el-Bezîğîyye*’yi diğer Makâlât sahiplerinden farklı olarak İmamiyye’nin fırkaları arasında saymakta tereddüt etmiştir.⁴⁵² el-Ka’bî, daha sonra; Beyân b. Sem’ân, Abdullah b. Ömer b. Harb ve Abdullah b. Ca’fer Zi’l-Cenâheyn’in, tenâsüh, nübüvvet, rubûbiyyet ile ilgili sözlerini, yine onların haramlardan olan alkolü ve leşi helal görme gibi diğer görüşleri ele almıştır. Ayrıca yaratılışın başlangıcı hakkında görüşleri ve bu konuda delil olarak ortaya koydukları ayetler ve onlara dair yorumlarını da incelemiştir.⁴⁵³ el-Ka’bî daha sonra Şii fırkalar arasında Ebû’l-Hattâb’ın takipçileri olan *el-Hattâbiyye*’nin iddialarını, *el-Muammeriyye*, *el-Umeyriyye*, *el-Mufaddaliyye* ve diğer grupların görüşlerini incelemiştir.⁴⁵⁴

3.5.Îmâmeti Benî Hâşim’den Çıkarıp Kendilerine Ait Gören İmâmiyye

İmamiyye; imametın sadece Benî Hâşim’de devam ettirileceğine inanıyordu. Bununla birlikte Benî Hâşim’den kimlerin imam olduğu konusunda da büyük ihtilaflar yaşamışlardır. İmamet konusunda Benî Hâşim arasındaki bu ihtilafa rağmen, *Îmamiyye*’den bir topluluk, Benî Hâşim’den olmamalarına rağmen imamet iddiaları için kendilerine meşruiyet yolları bulmaya çalışmışlardır. el-Ka’bî, Benî Hâşim’den olmadığı halde imamet iddiasında bulunanlardan da bahsetmiştir. Bunlar Abdullah b.

⁴⁵¹ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 95-96.

⁴⁵² el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 96-97.

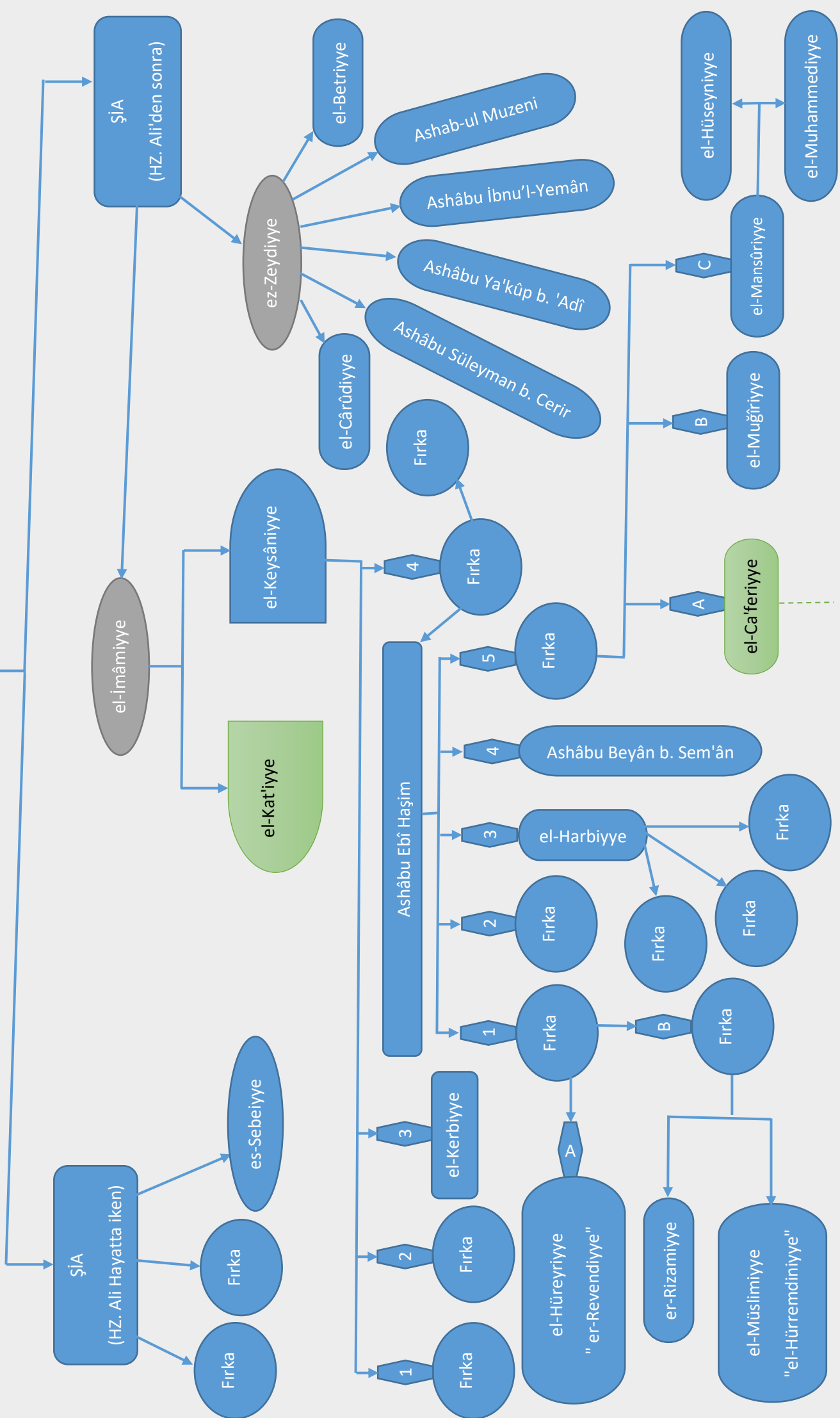
⁴⁵³ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 97-100.

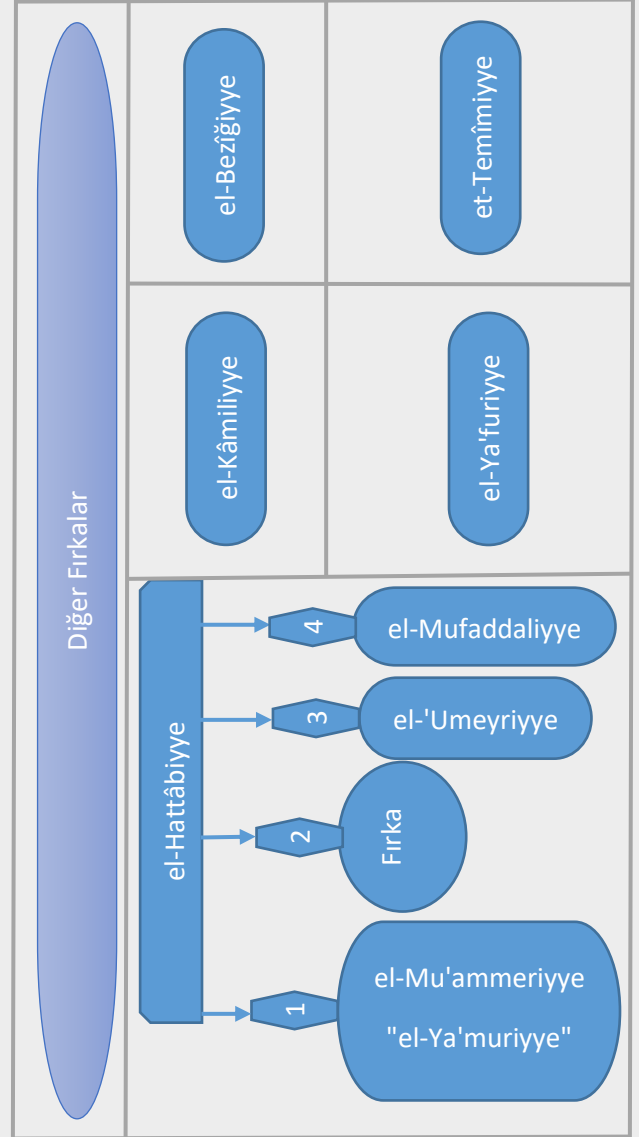
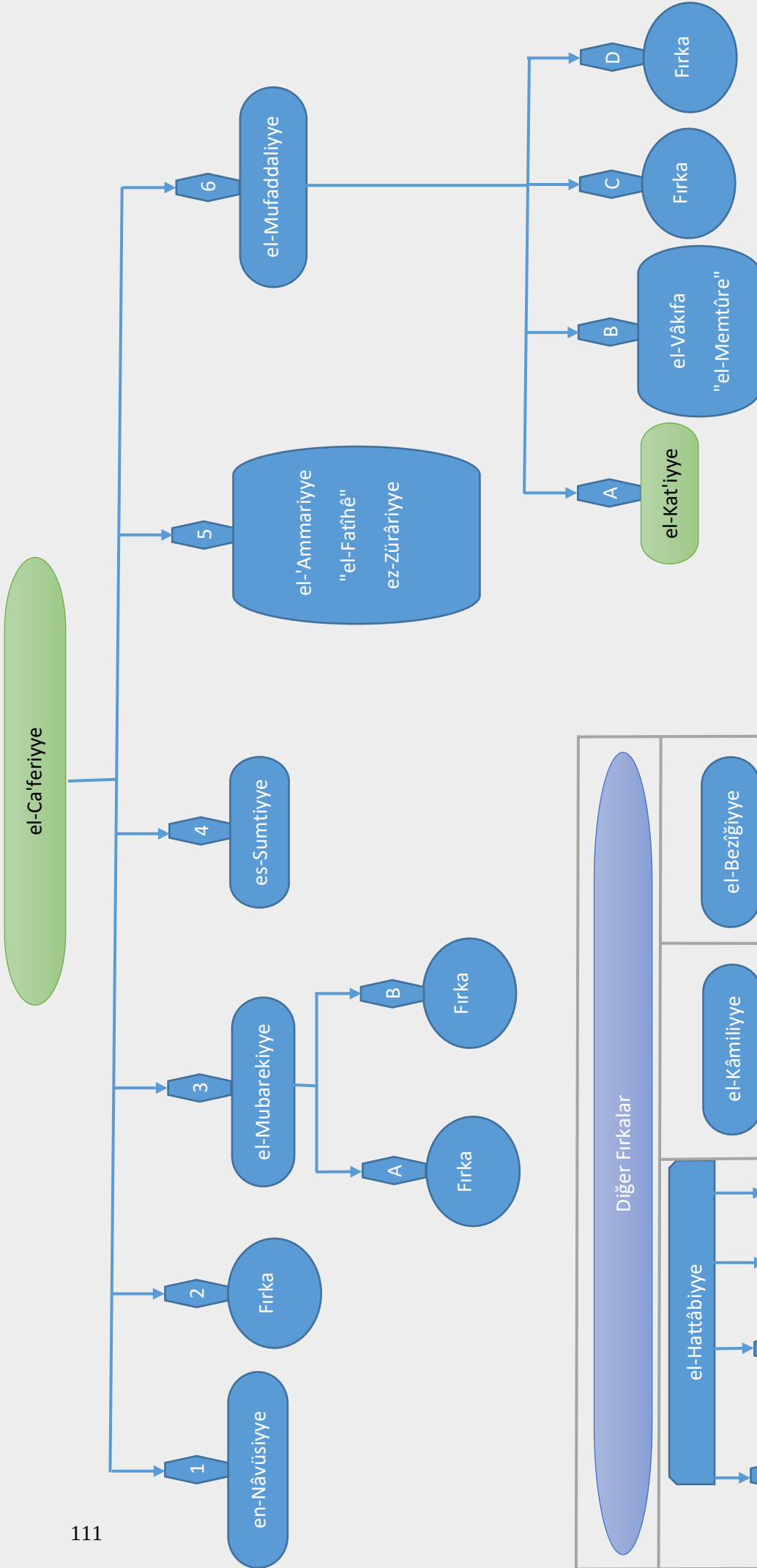
⁴⁵⁴ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 101-103.

Ömer b. Harb b. el-Kindî, Beyân b. Sem‘ân et-Temîmî, Muğîre b. Saîd el-Iclî, Ebû Mansûr el-Iclî ve oğlu Hasan, Ebû'l-Hattâb el-Esedî'dir. Öyle ki; Ebû'l-Hattâb bile Benî Hâşim'den daha faziletli olduğunu iddia etmiştir.⁴⁵⁵

el-Ka'bî, *Makâlât*'ında Şîî fırkaları tasnifi kendinden sonraki pek çok Makâlât yazarını etkilemiştir. Onun Şîî fırkaları tasnifini, yukarıdaki bilgiler dikkate alınarak şu şekilde şemalaştırabiliriz.

⁴⁵⁵ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 103.

4. el-Ka'bî'nin Şîî Fırkaları Tasnifinin Kendinden Sonraki Makâlat Yazarlarına Etkisi

el-Ka'bî sonrası müellifler, eserlerinde Şîî fırkaların sınıflandırılması ve fikirleri ile ilgili konularda el-Ka'bî'nin *Makâlât*'ından etkilendiklerini görmekteyiz. Bunların başında el-Eş'arî (324/935), el-Makdisî (355/965), el-Malatî (377/987), el-Bağdâdî (429/1037), İbn Hazm (456/1063), el-İsferâyînî (471/1078), eş-Şehristânî(548/1153) ve Neşvân el-Himyerî(573/1177) bulunmaktadır.

el-Eş'arî (324/935), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* adlı eserinde; el-Ka'bî'nin *Makâlât*'ında geçen birçok olay, rivayetler ve makalelerden nakiller yapmaktadır. O genellikle alıntıları el-Ka'bî'ye nispet etmeden aktarmakla yetinmiştir. Onun Şîî fırkalarla ilgili bilgileri incelendiğinde, bazen el-Ka'bî'nin sözünü aynen, bazen bir parçasını, bazen de bazı ilavelerle aktarır.⁴⁵⁶

el-Eş'arî'nin Şîî fırkaları tasnifine gelince; Şia'yı Müslümanlar arasında ortaya çıkan on fırkadan birisi olarak kaydeder.⁴⁵⁷ Daha sonra Şiileri üç alt gruba ayırır: İlk Şîî fırka olarak 15 alt kolu ile birlikte *el-Gâliyye*'yi⁴⁵⁸, ikinci Şîî fırka olarak 24 alt kolu ile

⁴⁵⁶ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 345, 346-347, 349-351.

Krş.: el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, s. 204-206, 210.

⁴⁵⁷ el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, I, s. 25.

⁴⁵⁸ el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, I, s. 25-33. Gâlî fırkalar: Beyân b. Sem'an et-Temîmî taraftarları olan *el-Beyâniyye*, Abdullah b. Muâviye Zi'l-Cenâheyn taraftarları olan *el-Cenâhiyye*, Abdullah b. Amr b. Harb taraftarları olan *el-Harbiyye*, Muğîre b. Saîd taraftarları olan *el-Muğîriyye*, Ebû'l-Mansûr taraftarları olan *el-Mansûriyye*, Ebû'l-Hattâb b. Ebî Zeynep taraftarları olan *el-Hattâbiyye*, *el-Ma'mûriyye* veya *el-Umûmiyye*, *el-Bezîğiyye*, *el-Umeyriyye*, *el-Mufaddaliyye*, *eş-Şerî'iyye*, *en-Nemîriyye* ve *es-Sebe'iyye*, isimli diğer fırkalar.

birlikte *er-Râfiziyye*'i⁴⁵⁹ üçüncü Şii fırka olarak altı altkolu ile birlikte *Zeydiyye*'yi⁴⁶⁰ itikadî görüşleri ve müelliflerini ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.

el-Makdisî (356/965)'nin *el-Bed'ü ve't-Târih* adlı kitabında Şii fırkalarını tasnifi⁴⁶¹, gerçekten de el-Ka'bî'nin tasnifine çok yakındır. Hatta bazı ifadeleri el-Ka'bî'nin kullandığı ifadelerin aynısıdır. el-Makdisî, İmam Ali döneminde Şiilerin varlığını kabul eder ve bazı küçük farklılıklarla beraber el-Ka'bî'nin sınıflamasını benimser.⁴⁶²

⁴⁵⁹ el-Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn**, I, s. 33-68. İmâmiyye/Rafiziyye fırkaları: *el-Kat'ıyye*, *el-Keysâniyye*, *el-Kürbiyye*, *er-Râvendiyye*, *er-Rizâmiyye*, *el-Harbiyye*, *el-Beyâniyye*, *el-Muğîriyye*, *el-Haseniyye*, *el-Muhammediyye*, *en-Nâvûsiyye*, *el-Karâmitâ*, *el-Mübârekiyye*, *es-Sumeytiyye*, *el-Fethiyye* olarak da isimlendirilen *el-Ammâriyye*, *et-Temîmiyye* olarak da isimlendirilen *ez-Zürâriyye*, *el-Memtûre* olarak da isimlendirilen *el-Vâkıfâ*, *el-Mufaddaliyye* olarak da isimlendirilen *el-Mûsâiyye* ve diğer fırkalar.

⁴⁶⁰ el-Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn**, I, s. 68-76. *Zeydiyye* fırkaları: *el-Cârûdiyye*, *es-Süleymâniyye*, *el-Betriyye*, *en-Na'îmiyye*, *el-Ya'kûbiyye* ve bir fırka.

⁴⁶¹ el-Makdisî, **el-Bed'ü ve't-Târih**, V, s. 125-134.

⁴⁶² el-Makdisî, **el-Bed'ü ve't-Târih**, V, s. 124, 129-134. Şii fırkalar: *el-Ğâliyye*, *el-Ğurâbiyye*, *el-Kernebiyye*, *er-Revendiyye*, *el-Mansûriyye*, *er-Reb'ıyye*, *ez-Zeydiyye*, *el-Ya'fûriyye*, *eş-Şumtiyye*, *es-Sirâciyye*, *el-Keysâniyye*, *es-Sebâ'ıyye*, *el-Kahtabiyye*, *el-Hattâbiyye*, *el-Ca'feriyye*, *el-Beyâniyye*, *el-Kat'ıyye*, *et-Tayyâre*, *el-Halâciyye*, *el-Muhtâriyye*, *el-Haşebiyye*, *el-Kâmiliyye*, *el-Vâkıfıyye*, *el-Müslimiyye*, *el-Bâtuniyye*, *el-İsmâiliyye*, *el-Karâmitâ*, *eş-Şerrâmiha*, *el-Kâğıziyye*, *er-Remiyye*, *el-Mübeyyizâ*, *el-Kiyâliyye*, İbn Nâvûs el-Basrî'nin taraftarları olan *en-Nâvûsiyye*, Muğîre b. Saîd taraftarları olan *el-Muğîriyye*, Bezîğ el-Hâik taraftarları olan *el-Bezîğıyye*, Yemân b. Rebâb taraftarları olan *el-Yemâniyye*, Hişâm b. el-Hakem taraftarları olan *el-Hişâmıyye*, Şeytân et-Tâk taraftarları olan *eş-Şeytâniyye*, *eş-Şemtiyye*, *el-Akhatıyye*, *el-Cârûdiyye* ve *el-Cerîriyye*.

el-Malatî (377/987), Şiileri İmamiyye'nin altında on sekiz fırkaya ayırır.⁴⁶³ Onun el-Ka'bî'yi izlediği veya ondan etkilendiğini söyleyebilmek zordur. O, Şii fırkalardan ilk dördü *Sebe'îyye* fırkaları; beşinci *el-Karâmitâ*; altıncı, yedinci ve sekizinci *el-Hulûliyye* fırkaları (*Ashâbü't-Tenâsuh* bunlardandır); dokuzuncu *el-Muhtâriyye*; onuncu *es-Sem'âniyye*; onbirinci *el-Cârûdiyye*; onikinci *el-Hişâmiyye*;⁴⁶⁴ onüçüncü *el-İsmâ'iliyye* ondördüncü *el-İsmâ'iliyye*'ye yakın bir fırka; onbeşinci *el-Ca'feriyye*; onaltıncı *el-Kat'ıyyetü'l-'Uzma*; Onyedinci *el-Kat'ıyyetü'l-Kusrâ*; onsekizinci *Zeydiyye*.⁴⁶⁴ *Zeydiyye* dört fırkadır: üç fırka, *Bağdâd Mu'tezilesi*.

Ebû Mansûr, Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî et-Temîmî (429/1037), *el-Fark Beyne'l-Fırak* adlı kitabında, ümmeti yetmiş üç fırkaya göre sınıflandırır.⁴⁶⁵ el-Bağdâdî, eserindeki atıflara bakılırsa, el-Ka'bî'nin *Makâlât*'ını kullandığı açıktır. Bununla birlikte, el-Bağdâdî'nin Şiilerin tasnifi el-Ka'bî'nin tasnifinden farklıdır. Ancak Ali (r.a.) zamanında Şiilerin varlığının ispatlama konusundaki kanıtları aynıdır. el-Bağdâdî, Şîa'yı *er-Râfızâ* adı altında incelemiş ve Hz. Ali (r.a.) zamanında ortaya çıkan fırkayı *es-Sebe'îyye* olarak isimlendirmiş ve onu İslam ümmetinden saymamıştır. Ali zamanından sonraki Şîa'yı dört sınıfa ayırmıştır. Onlar; *Zeydiyye*⁴⁶⁶, *İmâmiyye*⁴⁶⁷, *Keysâniyye* ve *Ğulât*⁴⁶⁸'tır.⁴⁶⁹ Daha sonra bunlara *el-*

⁴⁶³ el-Malatî, Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahmân, Ebû'l-Hüseyin el-Askalânî (ö.377/987), **et-Tenbîh ve'r-Redd alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'â**, thk: Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, Mısır: El-Mektebetü'l-Ezheriyye Li't-Türâs, ts., s. 18.

⁴⁶⁴ el-Malatî, **et-Tenbîh ve'r-Redd alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'â**, s. 33.

⁴⁶⁵ el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırkatî'n-Nâciye**, s. 12.

⁴⁶⁶ el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırkatî'n-Nâciye**, s. 16. *Zeydiyye* fırkaları: *el-Cârûdiyye*, *el-Cerîriyye* olarak da isimlendirilen *es-Süleymâniyye*, *el-Betriyye*.

⁴⁶⁷ el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırkatî'n-Nâciye**, s. 17. 15 İmâmiyye fırkası: *el-Muhammediyye*, *el-Bâkiriyye*, *en-Nâvûsiyye*, *eş-Şümeiyiyye*, *el-Âmmâriyye*, *el-İsmâ'iliyye*, *el-*

Bâtıniyye'yi eklemiş ve bunların İslam ümmetinden saymamıştır. Sadece *Zeydiyye* ve *İmâmiyye* İslam ümmeti fırkaları olarak kabul etmiştir.⁴⁷⁰ Böylece el-Bağdâdî Şii fırkaları, üç fırka *Zeydiyye*, iki fırka el-Keysâniyye, on beş fırka *İmâmiyye*'nin olmak üzere yirmi fırka saymıştır.

İbn Hazm(456/1063), İslâm ümmetini, *Ehlü's-Sünnet*, *Mu'tezile*, *Mürcie*, *Şîa* ve *Havâric* olmak üzere beş fırkaya ayırır.⁴⁷¹ İbn Hazm, Şîa'yı *Zeydiyye*'den el-Cârûdiyye, er-Râfızâ'dan el-İmâmiyye ve el-Ğâliye olmak üzer üç gruba ayırır. İbn Hazm el-Keysâniyye'yi *Zeydiyye* fırkalarından saymıştır.⁴⁷² Ayrıca *İmâmiyye* fırkaları arasında *el-Memtûre*, *en-Nâvûsiyye*, *es-Sebe'iyye* ve *el-Kat'iyye* fırkalarını⁴⁷³ yine *en-Nahliyye* isminde bir fırkayı ve Ebû Kâmil taraftarlarını zikretmiştir. Sonra üçüncü fırka olan *el-Ğâliyye*'yi ve onları iki grubuna yer vermiştir.⁴⁷⁴ Bundan sonra imamlarının peygamber olduğunu söyleyen *el-Ğurâbe*, *el-Kesfiyye*, *el-Haşebiyye*, *Beyân taraftarları*, *Muğîre taraftarları* gibi, *el-Hattâbiyye*'nin diğer fırkalarından bahseder. Onların sözlerini, onlara neler olduğunu zikreder.⁴⁷⁵ Sonra *el-Ğâliyye* fırkalarından, Allah'tan başka ilah

Mübârekiyye, *el-Müseviyye*, *el-Kat'iyye*, *el-İsnâ Aşeriyye*, Hişâm b. el-Hakem veya Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî'ye tabi olan *el-Hişâmiyye*, Zürâre b. A'yan'a tabi olan *ez-Zürrâriyye*, Yûnus el-Kummî'ye tabi olan *el-Yûnusiyye*, Şeytân et-Tâk'a uyan *eş-Şeytâniyye*, Ebû Kâmil'e uyan *el-Kâmilîyye*.

⁴⁶⁸ el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırkati'n-Nâciye**, s. 17. Ğulât fırkaları: *el-Beyâniyye*, *el-Muğîriyye*, *el-Cenâhiyye*, *el-Mansûriyye*, *el-Hattâbiyye*, *el-Hulûliyye* ve fırkalardan bunların benzerleri.

⁴⁶⁹ el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırkati'n-Nâciye**, s. 15.

⁴⁷⁰ el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırkati'n-Nâciye**, s. 15-16.

⁴⁷¹ İbn Hazm, **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl**, II, s. 88.

⁴⁷² İbn Hazm, **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl**, IV, s. 137.

⁴⁷³ İbn Hazm, **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl**, IV, s. 138.

⁴⁷⁴ İbn Hazm, **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl**, IV, s. 140.

⁴⁷⁵ İbn Hazm, **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl**, IV, s. 140-142.

olduğunu söyleyen ikinci gruptan bahseder ki; sözü geçen fırkalardan *es-Sebe'iyye*, *el-Alyâniyye*, *el-Muhammediyye*, *el-Harbiyye* ve diğerleri onlardandır.⁴⁷⁶

el-İsferâyînî(417/1078), *et-Tâbsîr* adlı eserinde, yetmiş üç fırka rivayetini esas alarak fırkaları tasnif eder.⁴⁷⁷ O, Şii fırkaları Zeydiyye, İmâmiyye ve Keysâniyye üç ana fırka altında toplar.⁴⁷⁸ O, bu tasnifte 20 Şii fırka sayar. *el-Cârûdiyye*, *es-Süleymâniyye* ve *el-Ebteriyye* olmak üzere üç Zeydiyye; iki el-Keysâniyye; *el-Muhammediyye*, *el-Bâkiriyye*, *en-Nâvûsiyye*, *eş-Şümeityyye*, *el-Âmmâriyye*, *el-İsmâ'iliyye*, *el-Mübârekiyye*, *el-Müseviyye*, *el-Kat'ıyye*, *el-İsnâ Aşeriyye*, *el-Hişâmiyye*, *ez-Zürrâriyye*, *el-Yûnusiyye*, *eş-Şeytâniyye*, *el-Kâmiliyye* olmak üzere 15 Şîa fırkası sayar. *el-Ğâliyye*'yi İslâm ümmetinden saymaz. el-Ğâliyye fırkaları, *el-Beyâniyye*, *el-Muğîriyye*, *el-Mansûriyye*, *el-Cenâhiyye*, *el-Hattâbiyye* ve *el-Hulûliyye*'den oluşur.⁴⁷⁹

eş-Şehristânî (548/1153), İslâm fırkalarını 73 fırka rivayetini esas alarak *el-Kaderiyye*, *es-Sıfâtiyye*, *el-Havâric* ve *eş-Şîa* olmak üzere beşe ayırır.⁴⁸⁰ O, tıpkı el-Ka'bî'nin tasnifinde olduğu gibi Şii fırkaları *Keysâniyye*⁴⁸¹, *Zeydiyye*⁴⁸², *İmâmiyye*⁴⁸³,

⁴⁷⁶ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl*, IV, s. 142-143.

⁴⁷⁷ el-İsferâyînî, *et-Tâbsîr fi'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırkati'n-Nâciye 'ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, s. 23-25.

⁴⁷⁸ el-İsferâyînî, *et-Tâbsîr fi'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırkati'n-Nâciye 'ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, s. 27-43.

⁴⁷⁹ el-İsferâyînî, *et-Tâbsîr fi'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırkati'n-Nâciye 'ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, s. 23.

⁴⁸⁰ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 13.

⁴⁸¹ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 147-150. Keysaniyye fırkaları: *el-Muhtâriyye*, *el-Hişâmiyye*, *el-Beyâniyye* ve *er-Rizâmiyye*.

⁴⁸² eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 154-162. Zeydiyye fırkaları: Ebû'l-Cârûd taraftarları olan *el-Cârûdiyye*, Süleymân b. Cerîr taraftarları olan *es-Süleymâniyye*, *el-Betriyye* (*es-Sâlihiyye*).

⁴⁸³ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 162-173. İmamiyye fırkaları: *el-Bâkiriyye*, *el-Ca'feriyye*, *el-Vâkıfe*, *en-Nâvûsiyye*, *el-Eftahiyye*, *eş-Şümtiyye*, *el-İsmâ'iliyye*, *el-Mübârekiyye*, *el-Bâtıniyye*, *el-Müseviyye*, *el-Mufaddaliyye* ve *el-İsnâ Aşeriyye*.

*Ğulât*⁴⁸⁴ ve *İsmâ'iliyye*⁴⁸⁵ olmak üzere beş ana gruba ayırır, ancak el-Ka'bî'den daha fazla ayrıntı bilgi verir.⁴⁸⁶ eş-Şehristânî, el-Ka'bî gibi, *Zeydî* ricalden de bahseder.⁴⁸⁷

el-Himyerî(573/1177) ise, Müslüman fırkalarını altı gruba ayırmıştır. Bunlar; Mu'tezile, Mürcie, Şîa, Havâric, Haşeviyye ve Âmmе'dir.⁴⁸⁸ O, Şîa'yı *es-Sebe'îyye*, *es-Sehâbiyye*, *el-Ğurâbiyye*, *el-Kâmiliyye*, *ez-Zeydiyye* ve *el-İmâmiyye* olmak üzere altı fırkaya ayırır.⁴⁸⁹ Şîa ile ilgili bilgilerde kaynak olarak, Ebû İsâ el-Verrâk, Zürkân b. Mûsâ ve Ebû'l-Kâsım el-Belhî'yi kullanır.⁴⁹⁰

el-Ka'bî'nin zikrettiği ve sınıflandırdığı Şîî fırkaları, ondan önceki ve sonraki Makâlât yazarlarının tasnifleri ile tek tek karşılaştırmak yerine bir tablo halinde vereceğiz. Böylece hangi fırkanın el-Ka'bî öncesi ve sonrasında hangi Makâlât sahipleri tarafından kullanılıp kullanılmadığı veya hangi benzer ve farklı isimlerle kullanıldığı daha kolay anlaşılabacaktır.

⁴⁸⁴ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, 173-190. Gulât fırkaları: *es-Sebe'îyye*, *el-Kâmiliyye*, *ez-Zemmiyye* olarak da isimlendirilen *el-Albâiyye*, *el-Muğîriyye*, *el-Mansûriyye*, *el-Hattâbiyye* (*el-Mu'ammeriyye*, *el-Bezîğîyye*, *el-Umeyriyye* olarak da isimlendirilen *el-Icliyye* ve *el-Mufaddaliyye*), *el-Kiyâliyye*, *el-Hişâmiyye*, *eş-Şeytâniyye* olarak da isimlendirilen *en-Nu'mâniyye*, *el-Yûnusiyye*, *en-Nusayriyye* ve *el-İshâkiyye*.

⁴⁸⁵ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, 191-195. İsmailiyye fırkaları: Irak'ta *el-Bâtîniyye*, *el-Karâmitâ*, *el-Mezdekiyye*, Horasan'da ise, *et-Ta'limiyye* ve *el-Mülhide*.

⁴⁸⁶ el-Ka'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 89-92.

⁴⁸⁷ eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, 162.

⁴⁸⁸ el-Himyerî, Neşvân b. Saîd b. el-Himyerî el-Yemenî (ö. 573/1177), **el-Hûru'l-İyn**, thk: Kemâl Mustafa, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1948, s. 147.

⁴⁸⁹ el-Himyerî, **el-Hûru'l-İyn**, s. 154.

⁴⁹⁰ el-Himyerî, **el-Hûru'l-İyn**, s. 170.

Ka'bî den önce Şii fıkraların tasnifi

Sıra no	el-Câhız (ö. 255/869)	S	Nâşî el-Ekber (ö. 293/906)	S	en-Nevbahî (ö. 310/922 [?])	S	el-Kummî (ö. 301/ 913-14)	S	el-Hayyât (ö. 300/913 [?])	S	el-Ka'bî (ö. 319/ 931)	S
1	–	–	+	10	+	2	+	3	–	–	ŞîA	84
2	+	178	+	42	+	19	+	18	+	132	ez-Zeydiyye	84
3	–	–	Ashab-un-Nesak	22	+	90	+	102	İmamet Ehli	132	el-İmamiyye	84
4	–	–	el-Kümevliyye	45	–	–	+	14	–	–	el-Kamiliyye	85, 87
5	–	–	+	42	+	19, 48	"es-Serhûbiyye"	71	+	132	el-Carûdiyye	86
6	–	–	es-Süleymaniyye	44	–	–	–	–	–	–	Ashabu Süleyman b. Cerir	86
7	–	–	+	43	+	18	+	18	–	–	el-Betriyye	87
8	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	Ashabu İbnul-Yeman	87
9	–	–	+	22	+	19	+	20	–	–	es-Sebeiyye	87
10	–	–	+	47	+	67	+	89	+	136	el-Kat'iyye	88. 95

Ka'bî den önce Şii fıkraların tasnifi

Sıra no	el-Câhız (ö. 255/869)	S	Nâşî el-Ekber (ö. 293/906)	S	en-Nevbahî (ö. 310/922 [?])	S	el-Kummî (ö.301/ 913-14)	S	el-Hayyât (ö. 300/913 [?])	S	el-Ka'bî (ö.319/ 931)	S
11	-	-	+	24	+ el-Muhtâriyye	20, 24	+ el-Muhtâriyye	21	-	-	el-Kaysâniyye	88
12	-	-	-	-	+	25	+	26	-	-	el-Kerbiyye	88
13	-	-	+	30	el-Hâşimiyye	27	el-Hâşimiyye	69	-	-	Ashâbu Ebî Haşim	89
14	-	-	+	31	+	41, 42	el-Hüreyriyye	65	-	-	el-Hüreyriyye "er-Revendiyye"	90
15	-	-	+	35	+	42	+	65	-	-	er-Rizâmiyye	90
16	-	-	el-Müslimiyye "el-Hurremiyye"	32	el-Hürmediniyye "el-Ebamüslimiyye"	32, 41	+	64	-	-	el-Müslimiyye "el-Hürmediniyye"	90
17	-	-	+	30	-	-	+	26	-	-	el-Harbiyye	91,98
18	-	-	el-Beyâniyye	40	el-Beyâniyye	30	el-Beyâniyye	34	-	-	Ashâbu Beyân b. Sem'an	91,97
19	-	-	+	46	-	-	+	101	-	-	el-Ca'feriyye	92
20	-	-	+	41, 46	+	37	+	44	-	-	el-Mügîniyye	92

Ka'bî den önce Şii fıkraların tasnifi

Sıra no	el-Câhız (ö. 255/869)	S	Nâşî el-Ekber (ö. 293/906)	S	en-Nevbahfî (ö. 310/922 [?])	S	el-Kummî (ö. 301/ 913-14)	S	el-Hayyât (ö. 300/913 [?])	S	el-Ka'bî (ö. 319/ 931)	S
21	–	–	+	40	+	34	+	46	–	–	el-Mansûriyye	92
22	–	–	–	–	+	51	el-Hüsainiyye	74	–	–	el-Hüseyniyye	92
23	–	–	–	–	–	–	+	59	–	–	el-Muhammediyye	93
24	–	–	+	46	+	57	+	80	–	–	en-Nâvüsiyye	93
25	–	–	–	–	+	58	+	81	–	–	el-Mubârekiyye	94
26	–	–	+	47	+	65	es-Sumtiyye	87	–	–	es-Sumtiyye	94
27	–	–	el-Fethiyye	46	el-Fethiyye	65	el-Fethiyye	87	–	–	el-'Ammâriyye "el-Fatîhê"	94-95
28	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	ez-Zürâriyye	94
29	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	el-Mufaddaliyye	95
30	–	–	el-Vâkıfa	47	+	68	el-Memtûre	92	+	136	el-Vakıfa "el-Memture"	95

Ka'bî den önce Şii fıkraların tasnifi

Sıra no	el-Câhız (ö. 255/869)	S	Nâşî el-Ekber (ö. 293/906)	S	en-Nevbahfî (ö. 310/922 [?])	S	el-Kummî (ö. 301/ 913-14)	S	el-Hayyât (ö. 300/913 [?])	S	el-Ka'bî (ö. 319/ 931)	S
31	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	el-Ya'fûriyyel	97
32	-	-	-	-	Beziğ	38	el-Bezi'iyye	54	-	-	el-Beziğiyye	97
33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	et-Temîmiyye	101
34	-	-	+	47	+	37	+	50	-	-	el-Hattabiyye	101
35	-	-	-	-	-	-	el-Mu'mmeriyye	54	-	-	el-Mu'mmeriyye "el-Ya'muniyye"	102
36	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	el-'Umeyriyye	103
37	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	el-Mufaddaliyye	103
38	-	-	-	-	-	-	el-Ya'kubiyye	71	-	-	Ashâbu Ya'kûp b. 'Adi	103
39	+	181	+	46	+	54	+	77	+	127	er-Râfiza	115

Ka'biden sonra Şii firkaların tasnifi

Sıra no	el-Ka'bî (ö.319/931)	S	el-Eş'arî (ö. 324-935)	S	el-Makdisî (ö. 355/966 dan sonra)	S	el-Malaî (ö. 377/987)	S	el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38)	S	İbn Hazm (ö. 456/1064)	S	el-İsfarâiyî (ö. 471/1078)	S	eş-Şehrîstânî (ö. 548/1153)	S	Neşvân el-Himyerî (ö.573/1178)	S
1	ŞîA	84	-		-		-		-		-		-		-		-	
2	ez-Zeydiyye	84	+	1:68	+	5:133	+	33	+	16	+	4:76	+	27	+	1:154	+	155
3	el-İmâmiyye	84	+	1:34	+	5:126	+	24	+	17	+	4:137	+	35	+	1:162	+	157
4	el-Kâmilîyye	85,87	+	1:34	el-Kâmilîyye	5:124	-	39	+		Ashâbu Ebî Kâmil	4:140	+	35	+	1:174	+	155
5	el-Cârûdiyye	86	+	1:70	+	5:133	+	23	+	22	+	4:137	+	27	+	1:157	+	155
6	Ashâbu Süleyman b. Cerir	86	es-Süleymaniyye	1:71	el-Cerîriyye	5:133	-		es-Süleymaniyye "el-Cerîriyye"	23	-		es-Süleymaniyye	28	es-Süleymaniyye	1:159	el-Cerîriyye	155
7	el-Betriyye	87	+	1:71	-		-		+	24	-		el-Ebteriyye	29	+	1:161	+	155
8	Ashâbu İbnu' l-Yemân	87	-		-		-		-		-		-		-		-	
9	es-Sebeiyye	87	+	1:32	es-Sebâiyye	5:125	+	18	es-Sebâiyye	223	+	4:138	+	123	es-Sebâiyye	1:174	+	154
10	el-Katîiyye	88,95	+	1:34	+	5:128	+	33	el-Katîiyye	47	el-Katî'a	4:138	+	38	+	1:169	+	164

Ka'biden sonra Şii firkaların tasnifi

Sıra no	el-Ka'bî (ö. 319/931)	S	el-Eş'arî (ö. 324-935)	S	el-Makdisî (ö. 355/966 dan sonra)	S	el-Malatî (ö. 377/987)	S	el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38)	S	İbn Hazm (ö. 456/1064)	S	el-İsfarâyînî (ö. 471/1078)	S	eş-Şehrîstânî (ö. 548/1153)	S	Neşvân el-Himyerî (ö. 573/1178)	S
11	el-Keysâniyye	88	+	1:35	+	5:131	-	27	+	4:137	+	30	+	1:147	+	1:176	+	157
12	el-Kerbiyye	88	+	1:35	el-Kernebiyye	5:128	-	27	+		-	31	+		-	1:150	+	157
13	Ashâbu Ebî Haşim	89	-		-		-		-		-	32	el-Hâşimiyye		el-Hâşimiyye		+	159
14	el-Hüreyriyye "er-Revendiyye"	90	er- Ravendiyye	1:37	+	5:131	-	27	er-Revendiyye		-		-		-		er-Ravendiyye	153
15	er-Rizamiyye	90	+	1:37	-		-	242	+		-	130	+	1:153	+	1:153	-	
16	el-Müslimiyye "el-Hürrendiniyye"	90	-		el-Müslimiyye	5:124	-		-		-		-		-		el-Müslimiyye "el-Hurremiyye"	160
17	el-Harbiyye	91,98	+	1:37	-		-	233	+	4:143	el-Hizbiyye	125	+		-		el-Hizbiyye	160
18	Ashâbu Beyân b. Sem'an	91,97	el-Beyâniyye	1:25	el-Beyâniyye	5:130	el-Beyâniyye "es-Sem'aniyye"	227	el-Beyâniyye		-	32	el-Beyâniyye	1:152	el-Beyâniyye	1:152	-	
19	el-Ca'feriyye	92	-		+	5:132	+	153	+		-	77	+	1:165	+	1:165	+	162
20	el-Muğûriyye	92	+	1:26	+	5:130	+	161	+		+	119	+	1:176	+	1:176	+	162

Ka'biden sonra Şii firkaların tasnifi

Sıra no	el-Ka'bî (ö.319/ 931)	S	el-Eş'arî (ö. 324-935)	S	el-Makdisî (ö. 355/966 dan sonra) 355-965	S	el-Malatî (ö. 377/987)	S	el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38)	S	İbn Hazm (ö. 456/1064)	S	el-İsfarâyînî (ö. 471/1078)	S	eş-Şehrîstânî (ö. 548/1153)	S	Neşvân el-Himyerî (ö.573/1178)	S
21	el-Mansûriyye	92	+	1:28	+	5:131	+	159	+	234	-		+	125	+	1:178	+	168
22	el-Hüseyniyye	92	+	1:39	-		-		-		-		-		-		+	156
23	el-Muhammediyye	93	+	1:39	-		-		+	42	+	4:142	+	35	-		+	170
24	en-Nâvüsiyye	93	+	1:39	+	5:129	-		+	17	+	4:138	+	37	+	1:166	+	162
25	el-Mubarekiyye	94	+	1:40	-		-		+	47	-		+	39	+	1:27	+	162
26	es-Sumtiyye	94	es-Sumtiyye	1:41	eş-Şumtiyye	5:134	-		eş-Şumtiyye	17	-		eş-Şumtiyye	38	eş-Şumtiyye	1:167	eş-Şumtiyye	163
27	el-'Ammariyye "el-Fatîhê"	94-95	el-'Ammariyye "el-Fethiye"	1:41	-		-		el-'Ammâriyye	17	-		el-'Ammariyye "el-Aftahiye"	38	el-Aftahiyye	1:167	el-'Ammariyye "el-Fathiyye"	164
28	ez-Zürâriyye	94	ez-Zürâriyye "et- Tennîmiyye"	1:41	-		-		+	52	-		+	40	+	1:186	+	164
29	el-Mufaddaliyye	95	el-Musâiyye el-Mufaddaliyye	1:42	-		-		el-Museviyye	46	-		el-Museviyye	38	el-Museviye el-Mufaddaliyye	1:168	-	
30	el-Vâkîfa "el-Memtûre"	95	+	1:42	el-Vâkîfa	5:128	-		+	53	el-Memtûre	4:138	el-Memtûre	38	+	1:169	+	251

Ka'biden sonra Şii firkaların tasnifi

Sıra no	el-Ka'bî (ö.319/ 931)	S	el-Eş'arî (ö. 324-935)	S	el-Makdisî (ö. 355/966 dan sonra)	S	el-Malatî (ö. 377/987)	S	el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38)	S	İbn Hazm (ö. 456/1064)	S	el-İsferâyînî (ö. 471/1078)	S	eş-Şehristânî (ö.548/1153)	S	Neşvân el-Himyerî (ö.573/1178)	S
31	el-Ya'furiyye	97	+	1:57	+	5:134	-		-		-		-		-		-	
32	el-Bezîgiyye	97	+	1:29	+	5:130	-		-		-		-		+	1:180	-	
33	et-Temîmiyye	101	ez-Zürariyye "et-Temimiyye"	1:41	-		-		-		-		-		-		-	
34	el-Hattâbiyye	101	+	1:28	+	5:131	+	162	+	215	+	4:142	+	126	+	1:179	+	166
35	el-Mu'ammeriyye "el-Ya'muriyye"	102	el-Mua'mmeriyye "el-'Utumiyye"	1:29	-		-		-		-		el-Mua'mmeriyye	127	el-Mua'mmeriyye	1:180	el-Mua'mmeriyye	167
36	el-'Umeyriyye	103	+	1:30	-		-		-		-		-		+	1:180	+	167
37	el-Mufaddaliyye	103	+	1:30	-		-		-		-		+	128	+	1:181	el-Mufaddile	168
38	Ashâbu Ya'kûp b. 'Adî	103	el-Ya'kûbiyye	1:72	-		-		el-Ya'kûbiyye	24	-		-		-		-	
39	er-Râfiza		+	1:33	+	5:124	+	18	+	11	+	4:137	+	42	+	1:160	+	184

5. el- Kâ'bî'nin Makâlât'ında Şîa Ricâli

el-Ka'bî, Şîa'nın isimlendirilmesi, ortak görüşleri ve fırkalarını inceledikten sonra, onların âlimlerini, müelliflerini ve bazı kitaplarını kaydetmiştir. Şîa kısmında, fırkalarla ilgili tasnifine uygun olarak Zeydiyye ricali ve İmâmiyye ricalinden ayrı ayrı bahsetmiştir.

5.1.Zeydiyye Ricâli

el-Ka'bî, Zeydiyye ricâlini fakihler, Şîî eğilimli(Teşeyyü) olduğu söylenenler ve Haccac'a karşı isyan edenler olmak üzere üç ayrı liste verir.⁴⁹¹ Aslında üçüncü grup, Zeydiyye'nin henüz ortaya çıkmadığı bir dönemin insanlarıdır. Buna rağmen el-Ka'bî, muhtemelen Emevi valisi Haccac'a isyanları dolayısıyla onları Zeydiyye ricâlinden saymıştır.

el-Ka'bî, Zeydiyye'nin fakihleri arasında Ali b. Sâlih Ehû'l-Hasan⁴⁹², Vekî' b. el-Harrâc⁴⁹³, Yahyâ b. Âdem⁴⁹⁴, Abdullah b. Mûsâ ve Fadl b. Dûkeyn'i sayar.⁴⁹⁵ Şîî

⁴⁹¹ el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 116-117.

⁴⁹² Adı, Ali b. Sâlih b. Sâlih b. Hayy el-Hemedânî Ebû Muhammed'dir. O, -Ebû'l-Hasan el-Kûfî de denilir- ve Ebû'l-Hasan b. Sâlih ikizdir. Az sayıda hadis rivayet etmiştir. 154/770 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed (ö. 852/1449), **Tehzîbü't-Tehzîb**, Hindistan: Matbaatü Dairati'l-Meârifi'n-Nizâmiyye, 1326, VII, s. 332).

⁴⁹³ Adı, Vekî ' b. el-Harrâc b. Melîh... Ebû Süfyân el-Kûfî el-Hâfız idi. O, muhafazakârdı, Hafs b. el-Ğiyâs'ın arkadaşıydı ve Ebû Hanîfe kavliyle fetva verirdi. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, XI, s. 123).

⁴⁹⁴ Adı, Yahyâ b. Âdem b. Süleymân el-Emevî Mevlâ Âl-i Ebî Muî'd, Ebû Zekeriyya el-Kûfî idi. Sika'dır ve birçok hadis rivayet etmiştir. O, bir ilim yurduydı. 203/818 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, XI, s. 175).

eğilimli olduğu söylenen, yani Ali'yi Osman'a tercih eden *Zeydiyye* ricâli arasında Süveyr b. Ebî Fâhite⁴⁹⁶, Sâlim b. Ebî'l-Ca'd⁴⁹⁷, Sâlim b. Ebî Hafsa⁴⁹⁸, Selmâ b. Küheyl⁴⁹⁹, Habîb b. Ebî Sâbit⁵⁰⁰, Yûnus b. Habbâb, Yahyâ b. el-Hirâz, Ömer b. Sâbit Ebû'l-Mikdâm⁵⁰¹, Câbir b. el-Ca'fî, Şu'be⁵⁰², el-A'meş⁵⁰³, Ebû İshâk es-Sebi'î⁵⁰⁴, el-

⁴⁹⁵ Lakabı, Fadl b. Dükeyn; adı, Amr b. Hammâd et-Teymî Ebû Naîm el-Mollâi el-Kûfî el-Ahval idi. İbn Mübârek ve İbn Hanbel ondan rivayette bulunmuştur. 218/833 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VIII, s. 270).

⁴⁹⁶ Adı, Süveyr b. Ebû Fâhite Saîd b. Allâkâ el-Hâşimî Ebû'l-Cehm el-Kûfî idi. O Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî'nin ve kocası Ca'de'nin mevlasıdır. O Râfızî'dir. el-A'meş ve es-Sevrî ondan rivayette bulunmuştur. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, II, s. 36).

⁴⁹⁷ Adı, Sâlim b. Ebî'l-Ca'd Râfî' el-Eşcâ'î idi. O, sika'dır, tâbiindendir ve birçok hadis rivayet etmiştir. 100/718 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, III, s. 432).

⁴⁹⁸ Adı, Sâlim b. Ebî Hafsa el-İclî Ebû Yûnus el-Kûfî idi. Az sayıda hadis rivayet etmiştir. Yaklaşık 140/758 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, III, s. 433).

⁴⁹⁹ Adı, Selmâ b. Küheyl el-Hadramî et-Ten'î, Ebû Yahyâ el-Kûfî idi. O, tâbiindendir ve sikadır. Birçok hadis rivayet etmiştir. 121/739 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, IV, s. 155).

⁵⁰⁰ Adı, Habîb b. Ebî Sâbit, Kays b. Dînâr idi. Kays b. Hind de denilir. Babasının isminin Sâbit Hind el-Esedî olup Ebû Yahyâ el-Kûfî'nin mevlası olduğu söylenmiştir. Hadis'te güvenilirdir. 119/737 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, II, s. 178).

⁵⁰¹ Adı, Hişâm b. Ziyâd b. Ebû Zeyd el-Kureşî Ebû'l-Mikdâm el-Basrî'dir. Vekî' ve İbn Mübârek ondan hadis almıştır. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, XI, s. 36; ez-Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz (ö. 748/1347), **Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl**, thk: Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1382/1963, IV, s. 298).

⁵⁰² O; Şu'be b. el-Haccâc el-İtkî el-Ezdî olup, Ebû Bestâm el-Vâsîti sonra el-Basrî'nin mevlasıdır. İmam Şâfi'î onun hakkında şöyle demiştir: “Şayet Şu'be olmasaydı, Irak hadisi tanımazdı”. 160/776 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, IV, s. 438).

⁵⁰³ Adı, Ebû Muhammed el-Kûfî el-A'meş idi. O, Süleymân b. Mihrân el-Esedî el-Kâhilî'nin mevlasıdır. el-İclî onun hakkında şöyle demiştir: “O sikaydı. Hadiste güvenilirirdi. Döneminde Kûfe halkından bir

Muğîre, el-Alkame⁵⁰⁵, Hübeyre b. Terîm⁵⁰⁶, Habbe el-Uranî⁵⁰⁷ ve el-Hâris el-A‘ver’i⁵⁰⁸ sayar. Ayrıca el-Ka‘bî, Tâvûs’un⁵⁰⁹ Şiiliğe meyyal olduğuna; Ebû Hanîfe’ni el-Betriyye’nin görüşünü benimsediğine dair rivayetler aktarır.⁵¹⁰

el-Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî’ye karşı çıkanlara gelince, onların arasına Abdurrahman b. Ebî Leylâ, Ebû’l-Bahterî, Saîd b. Cübeyr, Muhammed b. el-Aclân,

muhaddisti. 145/762 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, IV, s. 222).

⁵⁰⁴ Adı, Amr b. Abdullah b. Ubeyd’dir. -Ali de denilir-, -İbn Ebî Şeîrâ veya İshâk es-Sebî‘î el-Kûfî de denilir-. Tâbiindendir. Sikadır ve insanların güvenini kazanmıştır. 126/743 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, VIII, s. 63).

⁵⁰⁵ O, Alkame b. Kays en-Nehaî el-Kûfî’dir. Allah resulü (s.a.v.) hayatta iken doğmuştur. Hayır ehlinde olup sikadır. İnsanlar onu sakinlik, gülümseme ve rehber oluşu bakımından İbn Mes‘ûd’a benzetirdi. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, VII, s. 276-277).

⁵⁰⁶ Hübeyre b. Berîm eş-Şeybânî -el-Hârifî de denilir-, Ebû’l-Hâris el-Kûfî. Ahmed onun hakkında şöyle demiştir: “Hadis’te iyiydi ve seçilmişlerdendi”. O 66/685 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, XI, s. 23).

⁵⁰⁷ Habbe b. Cüveyn el-Uranî el-Becelî Ebû Kudâme el-Kûfî. Şî‘â’dandı, metruk veya güvenilir değildi. 76/695 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, II, s. 176).

⁵⁰⁸ Adı, el-Hâris b. Ubeydullah el-A‘ver el-Hümezanî el-Hârifî, Ebû Züheyr el-Kûfî idi. el-Hâris b. Ubeyd el-Hûtî de denilir. Kizb ehliydi, kendisinden hadis alınmazdı. 65/684 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, II, s. 145).

⁵⁰⁹ O; Tâvûs b. Keysân el-Yemenî Ebû Abdurrahman el-Hımyerî el-Cündî idi, Yemen halkındandır. Yaklaşık 100/718 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, V, s. 8).

⁵¹⁰ el-Kâ‘bî, **Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûnî’l-Mesâilî ve’l-Cevâbât**, s. 116-117.

Beşîr er-Rihâl, Abbâd b. el-Mikdâm, Yezîd b. Hârûn⁵¹¹, Müslim b. Sa‘d, el-Esbağ b. Zeyd, Hüseyim b. Beşîr⁵¹² ve el-Avvâm b. el-Havşeb’i dahil eder.

5.2. İmâmiyye Ricâli

el-Ka’bî, İmâmiyye ricâlini ve kitabı olan müellifleri arasında *el-Kat’iyye*’ye mensup olduğunu söylediği Hişâm b. el-Hakem⁵¹³, Ali b. Mansûr⁵¹⁴, Yûnus b. Abdurrahman ve es-Sekkâk’ın isimlerine yer verir.⁵¹⁵ O, İmâmiyye ricâlinden arasında *Ehl-i Hadîs*’e mensup ikinci bir gruptan bahseder. Bunların başında el-Fadl b. Şâzân⁵¹⁶,

⁵¹¹ Adı, Yezîd b. Hârûn b. Vâdî idi. Zâzân b. Sâbit b. es-Sülemî de denilir. Ebû Hâlid el-Vâsitî’nin mevlası, hadis ehli, çok ibadet eden bir âbid, ömrünün sonunda Basra’da 206/821 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, XI, s. 366).

⁵¹² Adı, Hüseyim b. Beşîr es-Sülemî Ebû Muâviye b. Ebî Hâzim el-Vâsitî idi. Sika olup hafızdır. 183/799 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, XI, s. 59).

⁵¹³ O, Ebû Muhammed Hişâm b. el-Hakem Mevlâ Benî Şeybân’dır. Kûfe’li olup Bağdâd’a taşınmıştır. Şî‘â mütekellimlerinden Ebû Abdullah Ca‘fer b. Muhammed’in arkadaşıdır. İmamet fikrini savunan ve konuşma kabiliyeti olan hazır cevap biriydi. Onun birçok eseri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Kitâbü’l-İmâme*, *Kitâbü’r-Redd alâ’z-Zenâdikâ*, *Kitâbü’t-Tevhîd*, *Kitâbü’r-Redd alâ Hişâm el-Cevâlikî*, *Kitâbü’r-Redd alâ men Kâle bi-İmâmel-Mafdûl*, *Kitâbü’r-Redd alâ’l-Mu‘tezile fî Talhâ ve’z-Zübeyr*, *Kitâbü’l-Kader*, *Kitâbü’l-İstîtâ‘at* ve diğerleri. O, 190/805 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 250-251; el-Esterâbâdî, Muhammed b. Ali (ö. 1028/1618), **Menhecû’l-Makâl fî Tahkîk-i Ahvâlî’r-Ricâl**, Kum: Müessesetü Al-i Beyt, 1422, s. 359; Şeyh Abbâs el-Kummî, **Sefinetü’l-Bihâr**, Necef, 1352, II, 719).

⁵¹⁴ Adı, Ali b. Mansûr idi. Râfiziyye şeyhlerinden ve kelamcılarından birisidir. O bir mezhep İmamıdır ve Hişâm b. el-Hakem taraftarlarındandır. (Bkz: el-Hayyât, **Kitâbü’l-İntisâr**, s. 37).

⁵¹⁵ "الشكال": eş-Şehristânî, **el-Milel ve’n-Nihal**, I, s. 225; İbn Nedim, **el-Fihrist**, s. 250.

⁵¹⁶ Adı, el-Fadl b. Şâzân en-Nisâbü’rî idi. Fakîh ve mütekellimdir. Kitâbü’l-Ferâiz el-Kebîr ve’s-Sağîr, Kitâbü’l-İmân ve diğerleri olmak üzere birçok kitabı vardır. 260/873 senesinde vefat etmiştir. (Bkz: et-Tûsî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Hasan (h.460), **el-Fihrist**, thk: M. S., Necef: Âl-Bahru’l-Ulûm, 1960, s. 124).

el-Hüseyin b. İşkâb⁵¹⁷ ve el-Ka'bî'nin Belh halkından olduğunu söylediği Saîd b. Ebî Saîd gelmektedir.⁵¹⁸

6. el-Ka'bî Döneminde Şîa'nın Yayıldığı Bölgeler

Şiiliğin çeşitli bölgelerde güçlenmesi veya zayıflaması siyasî, toplumsal ve coğrafi şartlara göre farklılık göstermiştir. el-Ka'bî dönemi, önemli siyasî gelişmelerin yaşandığı ve mezhebî rekabetin arttığı bir dönem olarak bilinir. Şîa'nın geçmişte Kufe halkı tarafından benimsendiğini söyleyen el-Ka'bî, kendi döneminde teşeyyü' fikrinin, Kum, Bilad-ı İdris dışında başka bir yerde benimsenmediğini, Tanca ve civarındakilerin daha önce Şii olduklarını, ama sonra Mutezile'yi benimsediklerini kaydeder.⁵¹⁹ Hatta o, başka bir yerde aşağı Taheristan ülkesinin de kendi döneminde Al-i Nebî'in elinde olduğunu söyler.⁵²⁰ el-Ka'bî'ye göre, Tanca İdrîs b. İdrîs b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'in ülkesidir. İshâk b. Mahmûd b. Abdülhamîd bu şehre gelinceye kadar buranın halkının Şîa mezhebi üzere olduğunu, onun bilâd-ı İdrîs'e gelmesinden sonra orada i'tizâl fikrinin yayıldığını ve Tanca'nın Mu'tezile şehirlerinden biri haline geldiğini belirtmiştir.⁵²¹

⁵¹⁷ O, el-Hüseyin b. İbrâhim b. el-Hurr b. Za'lân el-Âmirî Ebû Ali el-Bağdâdî el-Mukalleb bi-İşkâb'tır. Muhammed ve Ali İşkâb'ın babasıdır. Horasan halkındandır. Hadis ve fıkıh kârisidir. 216/831 senesinde halife Me'mûn döneminde vefat etmiştir. (Bkz: Hatip el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâdî**, VIII, s. 17, 532; eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, I, s. 225).

⁵¹⁸ el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 117.

⁵¹⁹ el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 117.

⁵²⁰ el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 107.

⁵²¹ el-Kâ'bî, **Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât**, s. 193-194.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-KA'BÎ'NİN MAKÂLÂT'INDA ŞÎA'NIN İTİKADÎ VE SİYASÎ GÖRÜŞLERİ

el-Ka'bî, *el-Makâlât*'ında bütün Şîilerin ittifak ettiği bazı görüş ve inançlardan bahseder. Birincisi, Şîi fırkaların tamamı, Hz. Ali'yi bütün sahabeye tercih ederler.⁵²² Bu inanç, Şîilerin en önemli ortak inançlarından biridir. İkincisi, Hz. Ali imâmete insanların en layığıdır ve İmâmet'in onun evlatları dışına çıkması caiz değildir. el-Ka'bî, Şîilerin diğer konularda farklı görüşlere sahip olduklarını kaydeder.⁵²³ el-Eş'arî, Şîa'nın üzerinde ittifak ettiği konulara, takiyye durumunda imamın imam olmadığını söylemesinin caiz olmasını eklemiştir. Yine ona göre, Şîa hükümlerde ictihadı geçersiz kılmakta hemfikirdir.⁵²⁴ Aslında el-Eş'arî, bu konuda el-Ka'bî ile aynı fikirdedir.⁵²⁵

İbn Hazm ez-Zâhirî de, el-Ka'bî'yle aynı görüştedir. O, bunu şöyle açıklar: Şîa'nın nirengi noktası imamet konusudur. Şîa, Hz. Ali'yi sahabenin faziletlisi olarak görürler ve imamete onun layık olduğunu kabul ederler. Bunun dışındaki konular da, birbirinden farklıdır".⁵²⁶ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserinde, Şîa'nın peygamberlerin ve imamların küçük ve büyük günahlardan masum olmalarının zorunlu olduğu hususunda icmâ ettiklerini söylemiştir. Bunun gibi, takiyye hali hariç, sözde, fiilde ve akitte, tevellî ve teberri etmekte de birleşmişlerdir.⁵²⁷

⁵²² el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 84.

⁵²³ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 85.

⁵²⁴ el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, I, s. 33-34.

⁵²⁵ Krş.: el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 500.

⁵²⁶ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl*, II, s. 89.

⁵²⁷ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 146.

el-Ka’bî’nin Şîa’nın birleştiği görüşlerle konuya başlaması, kendinden sonraki Makâlât yazarları için bir örnek olmuştur. Onlar da, ortak görüşlerini zikrederek Şîa’ya giriş yapmışlardır.

Klasik kaynaklardaki Şîa ile ilgili bu yöntem modern dönemde Şîa tanımları için önemli bir zemin oluşturmuştur. Örneğin Onat ve Kutlu, Şîiliği diğer fırkalardan ayıran en önemli özelliğinin; “vahiy algısı, imamet anlayışı ve Nebî (s.a.v.)’den Ali (r.a.)’nin imâmetine nas olduğuna dair sözleri olduğunu belirtmiştir.”⁵²⁸ Biz, el-Ka’bî’nin *el-Makâlât*’ında ele alınan Şîa’nın itikadi ve siyasi görüşlerine geçmeden önce, Şîa’nın ve teşeyyü’ fikrinin doğuşunu ve gelişimini ele almak istiyoruz. Mezhepler tarihinin klasik ve çağdaş kaynaklarında, Şîa’nın doğuşu ile ilgili birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlara kısaca değindikten sonra el-Ka’bî’nin *el-Makâlât*’ında Şîa’nın itikadî ve siyasî görüşlerini inceleyeceğiz.

1. Teşeyyü’ Fikrinin Ortaya Çıkışı

el-Ka’bî, Ali taraftarlığının (Şîatu Ali) Hz. Ali (r.a.) döneminde ortaya çıktığı konusunda en-Nevbahtî ve el-Kummî ile hemfikirdir. Şîî müellifler, daha önce de gördüğümüz gibi, Şîiliği Hz. Peygamber veya Hz. Ali döneminde başlatma eğilimindedirler. el-Ka’bî’ye göre de, Hz. Ali zamanında Şîîler üç fırkaya ayrılmıştır.⁵²⁹ Yukarıda ortaya koyduğumuz gibi, bunların Ali taraftarlığı (Şîatu Ali) mefhumundan anladıkları farklıydı. Nitekim Şîiliğin imamet doktrinine sahip bir mezhep haline dönüşmesi sonraki süreçte gerçekleşmişti. Ali taraftarlığı, zamanla siyasî ve toplumsal değişime bağlı olarak farklı bir karaktere bürünmüştür. el-Ka’bî zamanındaki teşeyyü’ anlayışı ile kendi dönemindeki “Şîa” veya “Şîatu Ali” birbirinden farklı anlama

⁵²⁸ Onat, “Şîiliğin Doğuşu, İlk Şîî Fikirler ve İlk Şîî Hareketler”, s. 157.

⁵²⁹ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 84.

gelmektedir. Başlangıçta Kureyşin iki büyük kabilesi olan Haşimiler ve Emeviler arasındaki iktidar mücadelesi çizgisindeki gelişmeler, itikadî bir boyut kazanmamıştı. Hicrî 1. Asrın ikinci yarısında Ali taraftarlığının siyasi alandan itikadî alana taşınmasıyla birlikte Şîa diye bilinen bir fırka ortaya çıktı. Hz. Ali'nin imatinin nas ve tayinle olduğuna ve imametinin Hz. Ali'nin soyunda devam ettiğine inananlar için böyle bir tanımlama bu döneme raslamaktadır.

el-Ka'bî, Hz. Ali hayatta iken ortaya çıktığını iddia ettiği ilk Şîî fırkalar bile kendi arasında farklı görüşleri benimsemiştir. Aslında o, Şîa ve fırkaları hakkında başlangıçta çizdiği çerçeve ile sonrakilerle ilgili çizdiği çerçevenin değiştiğinin farkındadır. Bundan dolayı o, Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra, daha önce görüldüğü gibi, tansif ettiği Şîa'nın alt kollarının fikri çerçevesi ve siyasi tutumları değişmiştir. Bu nedenle, el-Ka'bî, Vâsıl b. Atâ dönemindeki Şîîlerden bahsederken Ali'yi Osmân'a takdim eden kişi veya topluluk olarak açıklamıştır. Nitekim bazı kimseler, Ali'yi Osmân'a takdiminden dolayı, Vâsıl b. Atâ'yı Şîî olarak görmüşlerdir.⁵³⁰

el-Kabî, Vâsıl b. Atâ'nın Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib ile ilişkisini öğretmen-öğrenci ilişkisini kabul etmektedir. O, Vâsıl'ın el-Ketâtîb'de,⁵³¹ Muhammed'in oğlu Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed'le beraber eğitim gördüğünü söylemiştir. Babasının ölümünden sonra da, onunla uzun süre arkadaşlık etmiştir. Öyle ki; “Eğer Muhammed b. Ali'nin ilmini öğrenmek istersen, onun eseri olan Vâsıl'a bak” denilmiştir.⁵³² El-Ka'bî'nin Vâsıl ile ilgili verdiği bilgiler de, teşeyyü' ve Şîîlik kavramının zaman içinde değiştiği ve farklı anlamlar kazandığını ortaya çıkmaktadır.

⁵³⁰ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 435.

⁵³¹ İlim öğrenilen yerler.

⁵³² el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 159.

Şîa kelimesi, sözlükte “peşinden gitmek, taraftar olmak, fırkalaşmak ve ayrılmak” gibi anlamlara gelir. Şîa, daha sonra ıstılahi bir anlam kazanmış ve kendine özgü görüşleri olan bir topluluğun müşterek ismi olmuştur.⁵³³ Onat, Şîa’nın ıstılah anlamını şöyle tespit etmektedir: “ Şîa, Ali b. Ebî Talib’in, Hz. Peygamber’den sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imametin kıyamete kadar onun Fatıma’dan olan soyundan çıkmayacağını ileri süren toplulukların müşterek adıdır.”⁵³⁴ Hicri 1. asrın ikinci yarısında Kerbela sonrasında Emevilere karşı isyan eden Hucr b. Adî hareketi, Tevvabun hareketi ve Muhtar es-Sakafi hareketi, bazı araştırmacılar tarafından her ne kadar “İlk Şîi” hareket olarak nitelendirilse de, “Emevîler Devr Şîi Hareketleri” adlı doktora çalışmasında Hasan Onat, bu hareketleri “fikir-hadise irtibatı” prensibi çerçevesinde analiz etmiş ve onların birer Şîi hareket olmadıkları⁵³⁵ konusunda şu sonuca varmıştır: “Bu üç hareket esnasında, “Şîa” tabiri ıstılahî bir hüviyet kazandığını söylemek pek mümkün görünmemektedir. Öyle zannediyoruz ki, bu hareketlere tasnif sıkıntısından da olsa şîi veya “İlk Şîi” sıfatlarını vermek yerine, meşhur olan kendi isimleriyle adlandırmak daha doğru olacaktır. Hareketler esnasında karizmatik lider anlayışının ve vesayet gibi temel şîi fikirlerin etkilerinin var olduğunu söylemek kanaatımıza göre oldukça zordur.”⁵³⁶

Onat’ın da belirttiği gibi, belli itikadi ve siyasî fikirler etrafında bir araya gelen kimselerin desteklediği “İlk Şîi Hareketler”, Muğire b. Saîd hareketi, Ebû Mansur hareketi ve Abdullah b. Muaviye hareketi’dir.⁵³⁷ Onat, bu hareketlerin “İlk Şîi

⁵³³ Onat, “Şiiliğin Doğuşu, İlk Şîi Fikirler ve İlk Şîi Hareketler”, s. 159.

⁵³⁴ Hasan Onat, **Emevîler Devri Şîi Hareketler ve Günümüz Şiiliği**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 15.

⁵³⁵ Geniş bilgi için bkz.: Onat, **Emevîler Devri Şîi Hareketler ve Günümüz Şiiliği**, s. 43-115.

⁵³⁶ Onat, **Emevîler Devri Şîi Hareketler ve Günümüz Şiiliği**, s. 141.

⁵³⁷ Geniş bilgi için bkz.: Onat, **Emevîler Devri Şîi Hareketler ve Günümüz Şiiliği**, s. 122-143.

hareketler olduğu sonucuna varmıştır: “Muğîre b. Saîd ve Ebû Mansur el-İclî ile birlikte, “vesâyet” fikrinin –hilâfetin Ali b. Ebî Tâlib’in soyuna tahsisi söz konusu edilmeksizin- bütün açıklığıyla fikir hayatına girdiğini görüyoruz. Bunlar, hilâfetin vsâyetle geçici bir süre için de olsa bizzat kendilerine intikal ettiğini ileri sürmüşlerdir. Diğer taraftan tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa Ali b. Ebî Talib’in hilâfetinin Ebû Bekir ve Ömer tarafından gasbedildiği şeklindeki fikirlerin de bunlarla birlikte tarih sahnesine çıktığı ortadadır.”⁵³⁸

İbn Nedîm; Talhâ ve Zübeyr’in Ali’ye olan muhalefetinden sonra, Ali’yi takip edenlere Şîî ismi verildiğini söylemiştir. Ve Ali’nin onları; *el-Âsfiyâ*, *el-Evliyâ*, *Şurtatü’l-Hamîs* ve *el-Ashâb* olarak isimlendirdiğini belirtmiştir. Ayrıca İbn Nedîm, imâmet doktrini üzerine konuşan ilk kimsenin, Ali b. İsmâ‘îl Mîsem et-Temmâr olduğunu söylemiştir.⁵³⁹

Onat, İslâm Düşünce Tarihi’nin önemli bir sorununa da işaret ederek, fırkalar ve inançları üzerine ortaya çıkan sorunları; zaman, mekân ve fikir kaymasına bağlamıştır. Nitekim Şîa bunun en çarpıcı örneğidir. Hicrî ikinci asırda, belki de üçüncü asırda ortaya çıkan bazı fikirler, çok daha öncesine Peygamber dönemine kadar taşınabilmiştir. Ya da bunun tam tersi de olabilmıştır. Erken dönemde ortaya çıkan bazı fikirler, daha sonraki dönemlere aitmiş gibi gösterilmiştir. Bunu yapanların amacı, ifadelerini pekiştirmek ve insanların kafasında fikirlerini onaylatabilmektir.⁵⁴⁰

⁵³⁸ Onat, *Emevîler Devri Şîî Hareketler ve Günümüz Şiiliği*, s. 141-142: Onat, “*Şiiliğin Doğuşu, İlk Şîî Fikirler ve İlk Şîî Hareketler*”, s. 159 vd..

⁵³⁹ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 217.

⁵⁴⁰ Onat, “*Şiiliğin Doğuşu, İlk Şîî Fikirler ve İlk Şîî Hareketler*”, s. 160.

2. el-Ka'bî'nin Makâlât'ında Şîî İnancı

el-Ka'bî, *el-Makâlât*'ında Şîa mensuplarının savunduğu imâmet, ismet, takiyye, bedâ, bilgi, Allah (c.c.)'ın irâdesi, teccîm, ruh göçü, içtihat ve diğer pek çok görüşe yer vermektedir. Bunları genel hatlarıyla ele alacağız.

2.1.İmâmet

Şîiler, imâmetin Allah tarafından farz/zorunlu kılındığını ve Müslümanların bunu tesis etmesi gerektiği konusunda icmâ etmişlerdir. İnsanların durumu ancak onları toplayan, onlara haklarını veren, onların arasında eşit davranan, onlara İslâm ahkâmına göre hükmeden bir imam üzerinde icmâ ile hem fikir oldukları takdirde bu gerçekleşmiş olur. Mu'tezile ve Havâric, bu görüşü uygun bulmuşlardır.⁵⁴¹ Böylece imâmeti ispat ederek, bir kişiyle sınırlandırdılar ve aralarında ihtilaf meydana gelmesinden korktukları için, aynı anda iki imamın varlığına mâni oldular. Buna Nebî (s.a.v.)'in şu hadisini delil gösterdiler: *"İki halifeye birden bâ'a't edilmişse birini öldürün"*.⁵⁴² Ayrıca imamı teke indirmede sahabenin fiilini de delil getirmişlerdir. Eğer aynı anda üç, dört ve daha fazla kimsenin halife olması caiz olursa, o zaman o kişinin kendi konumunu emretmesi için herkese izin verileceğini belirterek, bu durumda imâmetin düşeceğini ve iptal olacağını söylemişlerdir. Ve imâmetin zorunluluğunun düşmesinin imkânsız olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁴³ Şîa; imâmeti ancak erdemli bir kimsenin hak edebileceğini, mefdûlün bunu herhangi bir şekilde taklit etmesinin caiz olmadığı konusunda da ittifak etmiştir. el-Câhız ve Mu'tezile'den bir grup bu görüşte hemfikirdi, ancak Mu'tezile'nin çoğunluğu, el-Fâdıl ve el-Mefdûl'ün imâmeti konusunda Şîilere muhalefet etmiştir. İmâmet meselesinde aralarındaki fark da budur; Mu'tezile, şayet onun imâmetinde

⁵⁴¹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 426.

⁵⁴² Müslim, "İmâre", 61.

⁵⁴³ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 427.

ümmetin ıslahı varsa veya kan dökülmesinin önüne geçilmesi söz konusuysa, el-Mefdûl'un imâmetini caiz görür.⁵⁴⁴ Ayrıca, el-Fâdıl'ın her zaman belirlenmesi ve bilinmesi zor olduğundan dolayı, el-Mefdûl olanın imâmetine izin vermenin, Allah'ın insanlar üzerinde bir rahmeti olduğunu söylemişlerdir. *el-Havâric* ve *ed-Dirâriyye* hariç fırkaların çoğunluğu, imamın sadece Kureyş'ten olduğuna inanmış ve Nebî (s.a.v.)'in “*İmamlar Kureyş'tendir*”⁵⁴⁵ hadisini delil göstermişlerdir. Ancak *el-Havâric* ve *ed-Dirâriyye*, imamette Kureyş'li olmayı şart koşmamışlardır. Dırâr b. Amr'ın, Acem'in imâmetini Arab'ın imâmetinden daha evla gördüğü, çünkü buna ihtiyaç duyulduğunda çıkarmanın daha basit ve kolay olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.⁵⁴⁶

Şîa'ya göre, “İmâmet asla Kureyş'in haricine çıkamaz, Kureyş de imâmete uygun olanlardan hâlî olamaz”. *İmâmiyye* fırkası hariç diğer Şiiler şöyle demiştir: “Eğer durum istikrelî ise ve kavim birbirine yakınlaştıysa, imâmete en layık olan, kavmin en merhametlisi ve Allah'ın peygamberine (s.a.v.) en yakın olanıdır. Çünkü o nübüvvetin kaynağıdır, bu yüzden ümmetin ve özellikle de Arapların buna boyun eğmesi gerekir.”. Şîa'ın *Zeydiyye* kolundan olan *el-Cârûdiyye*; imâmetin ancak Fâtıma'nın çocukları Hasan ve Hüseyin ile bu ikisinin zürriyetleri için uygun olduğunu söylemiştir. *İmâmiyye* fırkası ise; imâmeti yalnızca Hüseyin (a.s.)'in evlatlarına ait görmüşlerdir.⁵⁴⁷ Sonra imamın atanması meselesinde anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bu atama, Allah resulü (s.a.v.)'nden bir nassla mı olacak, ya da kendi aralarında bir şûrâ ile mi olacaktır? *İmâmiyye* fırkası şöyle demiştir: “Allah Teâlâ ve O'nun peygamberi (s.a.v.), Mü'minlerin Emîri Ali b. Ebî Tâlib için nass buyurmuştur. Nebî (s.a.v.), onun ismiyle ve aynıyla nass beyan ederek onu kendinden sonraki halife yapmıştır”.

⁵⁴⁴ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 427-428.

⁵⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 129; IV, 421.

⁵⁴⁶ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 429.

⁵⁴⁷ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 428-429.

el-Cârûdiyye fırkasının, Mü'minlerin Emîri Ali'yi, ondan başka kimsede bulunmayan bir sıfatla işaret ettiği, yoksa bizzat isminin zikredildiği bir nass olmadığı, şayet ümmet bu işi ondan başkasına verirse sapıtıp kafir olacaklarını söylediği rivayet edilmiştir. Ayrıca *el-Kâmilîyye* fırkasının sahibi Ebû Kâmil, *İmâmiyye* fırkasının görüşlerinde onlarla aynı fikirdedir. Ancak *el-Kâmilîyye* bu görüşlere yeni ilaveler yamıştır: “Şüphesiz Mü'minlerin Emîri, -Onların sözünü söylemekten Allah'a sığınırız- kıyam işini terk eder ve talep etmezse kâfir olur”.⁵⁴⁸

Atama ve nassla belirleme işi, sadece Şîa'ya mahsus bir hadise olmamıştır. Süleymân b. Cerîr, *el-Haşeviyye* fırkasından olan *el-Beyhesiyye*'den bazı kimselerin şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Nebî (s.a.v.), Ebûbekir'in imâmeti için nass buyurmuş ve onu insanlara halife olarak atamıştır”. Bu nedenle Süleymân b. Cerîr nass sözlerini almamış ve şöyle demiştir: “Şüphesiz ki Allah Teâlâ ve Resulü (s.a.v.), herhangi bir kimse için biaynihi ve ismiyle nass buyurmamışlardır, bu yüzden imâmet, insanların kendi arasındaki şûrâ ile olur”. Yine *el-Betriyye* fırkası da Süleymân b. Cerîr'in bu fikrini uygun bulmuştur. Bu yüzden Zeydiyye'nin altkolu olan *el-Cârûdiyye* fırkası, Süleymân b. Cerîr Taraftarlarını ve *el-Betriyye*'yi Şîa'dan saymazlar.⁵⁴⁹ Burada Zeydiyye'nin *el-Cârûdiyye* kolunun kendisini Şîa'dan saydığı, görüşlerinin ve inançlarının genel Şîîlerin inancından uzaklığı nedeniyle *el-Betriyye* ve Süleymân b. Cerîr Taraftarlarını Şîa'dan kabul etmemesi dikkat çekmektedir. *el-Betriyye*, şayet bir ülkedeki imam ölürse ve onun halkından bir adama bâ'a't edilirse, belde halkı da başka bir adama bâ'a't ederse, bu iki adamın aralarını kura ile ayırmanın zorunlu olduğunu, imâmete olan hırsın zemmedilen bir iş olmayacağını söylemiştir. Bunlardan her birinin kendi adına ve diğeri lehine imametten çekilmeleri gerektiğini söyleyenlerin aksine,

⁵⁴⁸ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 430.

⁵⁴⁹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 429- 430.

şûrâ onlardan birini seçmeye müdahale edene kadar onlardan emniyet garantisi almak zorundadır. Bu konuda farklı çözümler de geliştirilmiştir: Buna göre iki sözleşmeye de bakılır, hangisi önceyse sahih olur ve sonraki sözleşmeyi geçersiz kılar. Ve eğer işte bir şüphe varsa, bu durumda kuraya başvurulur. Onlardan bir kısmı da, imamın öldüğü ülkede seçimin yapılacağını söylemiştir.⁵⁵⁰

İmâmiyye fırkası, İmâmet'in Hasan b. Ali'nin çocuklarına miras yoluyla geçeceğini, onlardan dışarı çıkmayacağını, öncekinin vasiyetiyle onlardan başkasının bunda hakkı olamayacağını söylemiştir. Ancak imâmiyye fırkasından bir veya iki grup, bazı durumlarda imâmetin onların dışındakilere de miras yoluyla geçebileceğini iddia etmişler, sonra bu görüşlerinden vazgeçerek tekrar onların görüşlerine dönmüşlerdir. Zeydiyye fırkası ise; imâmetin miras yoluyla geçeceğini söylemişler, bilakis onlar imâmetin Ali ve çocuklarının hakkı olduğuna ve kim onların soyundan gelirse onu talep edip alacağına ve ona davet edeceğine karar vermişlerdir.⁵⁵¹

el-Betriyye, imamın bilgili olmasını şart koşmaz, eğer akit doğruysa ona itaat etmek ve hükmüne teslim olmak gerekir. Süleymân b. Cerîr'e gelince; şayet bir adamın imâmet akdi onlar için doğruysa, biaynihî ismiyle onu tanımlarının insanlar için zorunlu olduğunu söylemiştir.⁵⁵²

İmâmiyye fırkası, kendisini diğer fırkalardan ayıran meselelerin en önemlisi olan takiyye halinde ihtilaf etmiştir. Süleymân b. Cerîr'in, imamın yardımcısı olmayan durumlarda düşmana dönüşmesi halinde, insanların imamın yerine geçmelerine karar

⁵⁵⁰ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 431.

⁵⁵¹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 431-432.

⁵⁵² el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 432-433.

verdiğini görüyoruz. Ama eğer imam güvenli bir yerdeyse ve güçlerini geri kazanırsa, bu durumda onu beklemek ve başkaları için akit yapmayı bırakmak zorunludur.

İmâmiyye fırkası, Süleymân b. Cerir'in görüşleri hakkında ihtilaf etmiştir. Onların görüşüne göre imamdaki ayrılmanın bir yolu yoktur ve her halükarda takiiye durumunda onu beklemek zorundadırlar. Ve eğer imam ölürse, vasiyetinin çıkmasını beklerler, onlardan bazıları da, imamın ne durumda olursa olsun tekrar ortaya çıkacağına ve ölmediğine inanır. Yine onlardan bazıları da, vasiyetin kendisine geçtiğini düşündükleri başka bir imamı takip ederler. Bu yüzden birçok fırkalara bölündüler ve her fırka kendi imamına uyarak, diğerlerinin uyduğu imamı inkâr ettiler.⁵⁵³

2.2.İsmet

el-Ka'bî, Müslüman fırkaları arasında ismet sıfatını savunanlardan bahsetmiştir. O, *Cebriyye*'nin ismet konusundaki görüşünden bahsederken, onların, Allah'ın sadece mü'minleri koruduğunu söylediğini belirtmiştir. İsmetin, mü'minde imanı gerektiren şey olduğunu söylemişlerdir. el-Ka'bî, Şîa'dan *er-Râfizâ*'nın da, ismeti imamlara münhasır kılmanın dışında *Cebriyye* ile aynı görüşte olduğunu söylemiştir. O yaptığı araştırmada, *er-Râfizâ* ile *Cebriyye* arasında ismet konusunda bir fark bulmaya çalışmış fakat bulamamıştır.⁵⁵⁴

el-Ka'bî, *İmâmiyye* fırkalarından bir fırkanın diğer fırkalardan farklı olduğunu, Şîa'dan diğerlerinin ispat ettiği gibi, Ehl-i Beyt'in ismetini kanıtlayamadıklarını, kesintisiz bir şekilde onların ismeti için dua ettiklerini ve Ehl-i Beyt'in hepsi için Allah'ın sevabını ve rahmetini umduklarını söylemiştir.⁵⁵⁵

⁵⁵³ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 433.

⁵⁵⁴ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 354.

⁵⁵⁵ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 104.

2.3.Takiyye

el-Ka'bî, takiyye konusunda bazı fırkaların fikirlerin bahsetmiştir. Bu fırkalardan bazıları, ancak bir insanın mecbur kalması veya buna zorlanması veyahut da korkması durumunda takiyyenin caiz olduğunu, mecbur olmadığı durumlarda ise takiyye yapmasının caiz olmadığını söylemişlerdir.

el-Ka'bî, *er-Râfizâ*'nın korku olmadan da takiyyeyi caiz gördüğünü söylemiştir. *er-Râfizâ*'nın görüşü, *el-Havâric*'in tersinedir, çünkü *el-Ezârikâ* ne sözde ne de amelde takiyyeyi mutlak olarak caiz görmez. el-Havâric'ten *es-Sufriyye* ise, sözde takiyyeye icazet verirken amelde takiyyeye icazet vermemiştir. Ehlü'n-Nazar'ın çoğunluğu, peygamberler için takiyye yapmanın caiz olmadığını söylemiştir. İmamların takiyye yapmasına gelince; Süleymân b. Cerîr, "İmam takiyyeye girmek zorunda değildir" demiştir ancak İmâmiyye ise, imamlar için takiyyenin caiz olduğunu söylemişlerdir.⁵⁵⁶ Hatta onlar şöyle demiştir: "Şayet bir imam boşanmada ve köle azat etmede kendisinin bir imam olmadığına dair Allah'a yemin etse, takiyye durumunda bu caiz olurdu".⁵⁵⁷

el-Ka'bî, Süleymân b. Cerîr'in, İmâmiyye'den bir fırkanın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Nebî (s.a.v.)'den sonra Ali'nin işi, imâmette ister kendisi için isterse başkası için olsun sevdiği şeyi yapmasıdır. Buna izin verilebilirdi ve bu adil bir şeydi, eğer korkar ve teslim olursa ve rıza gösterirse bu onun için takiyye olurdu".⁵⁵⁸

2.4.Bedâ

Bedâ, bu görüşün sahiplerinin iddia ettiğine göre; Allah'ın bir işi hazırlaması, sonra başka bir işte görünmesi ve ilk işini değiştirmesidir. Bedâ fikrini ilk kez ileri süren

⁵⁵⁶ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 383.

⁵⁵⁷ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 85.

⁵⁵⁸ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 104.

Muhtâr es-Sekafî'dir. O arkadaşı Ahmed İbn Şumeyt'i, Mus'âb b. Zübeyr ile savaşmaya gönderdiğinde, Allah'ın onlara zafer vaat ettiğini müjdelemiştir. Ancak zafer onların müttefiki olmamış ve İbn Şumeyt bu savaşta öldürülmüştür. Bunun üzerine Muhtâr es-Sekafî'ye sordular: "Peki neden bize düşmanımıza karşı zafer kazanacağına söz verdin?" O şöyle cevap verdi: "Allah zafer vaat etmişti, fakat daha sonra kendisine bu değişik sonuç zahir oldu (bedâ lehû)".⁵⁵⁹

er-Râfızâ'dan bir grup hariç, ümmetin bütünü bedâ görüşünü reddetmiştir. el-Muhtâr b. Yûsuf es-Sekafî, taraftarlarına bazı şeylerin olacağına dair sözler vermişti. Eğer vaat ettiği bir olay gerçekleşirse, bunu kanıt ve bir işaret olarak kullanırdı. Eğer vaat ettiği şey gerçekleşmezse, taraftarlarına "Rabbiniz görüş değiştirdi" derdi. Bu sözüne de Allah'ın şu ayetini delil olarak getirirdi:⁵⁶⁰ *"Allah dilediğini siler, dilediğini sabit kılar"*.⁵⁶¹ Onlara göre Allah hakkında bedâ caiz olmasına rağmen, gelin görün ki imamlar için bedâ caiz değildir. Eğer Allah bir şey söylerse ona bedâ caizdir, fakat eğer imam kendisinden sonraki imamı belirtmek veya bir konuda konuşmak gibi bir şey söylerse, onun bedâ yapma hakkı yoktur.⁵⁶²

2.5. Bilgi ve Çeşitleri

el-Ka'bî, bilgi konusunda, Ca'fer b. Mübeşşir'den bir rivayet aktararak, bu meselede fırkaların görüşlerinden bahsetmiştir. Bilginin tanımlanmasındaki farklılıklarından ve eşyanın bilgisinin zorunlu mu yoksa ihtiyarî bir şekilde mi elde edilmesinden söz etmiştir.⁵⁶³ er-Râfızâ'nın insan bilgisine atıfta bulunduğunu

⁵⁵⁹ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırakati'n-Nâciye*, s. 36.

⁵⁶⁰ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 268.

⁵⁶¹ 13.Ra'd, 39.

⁵⁶² en-Nevbahtî, *Kitâbü Fıraki's-Şî'a*, s. 78-79.

⁵⁶³ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 409-426.

zikretmiştir. İçlerinden bazıları, eylemlerin bilgisinin sadece Âlemlerin Rabbi için olduğunu zikrederek, bilginin nazar ve kıyasla ilerlemiş olmadığını, ancak nazar ve kıyasın Allah'ın kişiye bilgi vermesinin sebepleri olduğunu söylemişlerdir. Onlar nazar ve kıyastan sonra da bilgi vermeyebilir, buna şu misali getirirler: Allah'ın takdirinde çocuk için nikâh şarttır. (Yani Allah evlilik sebebiyle çocuk takdir eder). Aynı zamanda Allah, evliliğin mevcudiyetine rağmen çocuğu vermeyebilir. Allah kendisi için ilim yaratmadığı kimseye, (Allah kendisine ilim vermediği kimseye), ikrarı emretmediğini ve onu kuşatmadığını söylemişlerdir. Ama Allah onu itibar edilmesi için yarattı, eğer o insan bundan sonra Allah'ın ona ilim ve bilgi verdiğini düşünmezse, insan o zaman kuşatılacaktır. *Râfizîler*'den bazıları, yaratılışın bilgiyi yönetmediğini, ancak Allah onlara bilgi vermese bile hepsinin gerçeği kabul etmeleri gerektiğini söylemiştir.⁵⁶⁴ Yine onlardan diğer bir grup, yaratılışın bilginin sebeplerine bağlı olduğunu ve bilginin iktisap ile elde edilebileceğini zikretmiştir. Ve insanın bir tek durumda bilgi için zorunlu ve muhtar olduğunu söylemişlerdir.⁵⁶⁵

2.6.Allah'ın İrâdesi

el-Ka'bî, Allah (c.c)'ın iradesiyle ilgili konularda, Ehlü'n-Nazar âlimlerinin ihtilaflarından bahsetmiş, onların zâti sıfatlar hakkında caiz olduğunu veya olmadığını söyledikleri şeyleri ve bu sıfatın aynı olup olmadığını zikretmiştir.⁵⁶⁶

el-Ka'bî, Allah'ın irâdesi meselesinde, Süleymân b. Cerîr'in anlattığı şeyleri nakletmiştir. Buna göre o, Allah'ın irâdesinin bir anlam olduğunu ve bu anlamın ne Allah'ın bizâtihi aynısı ne de O'nun zâtının başkası olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde,

⁵⁶⁴ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 412.

⁵⁶⁵ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 413.

⁵⁶⁶ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 255-257.

sevgide, nefrette ve diğer ilahi sıfatlarda, onların ne kendisinin ne de başkalarının anlamları olmadığını belirtmiştir.⁵⁶⁷ Ancak Hişâm b. el-Hakem, Hişâm el-Cevâlikî ve Râfizîler'in geneli; Allah'ın iradesinin bir hareket olduğunu, bir anlam olmadığını söylemişlerdir. Onlar bu hareketin Allah'ın dışında olduğunu söylemişlerdir.

el-Ka'bî, Hişâm b. el-Hakem'in başka bir sözünden alıntı yaparak şöyle demiştir: Şüphesiz irâde; ne Allah'tır ne de başkası olan bir anlamdır. Böyle olunca onun görüşü Süleymân b. Cerîr'in irâde hakkındaki görüşüne uygun olmuş olur.⁵⁶⁸

2.7. Tecsîm

el-Makâlât'ta; tecsîm ve tenzîh meselesinde fırkaların görüşlerine yer verilmiştir. Ancak el-Ka'bî, Yüce Allah'ın yönlerden ve mekanlardan münezzeh olduğunu, onun hiçbir şeye benzemediğini söyleyen bazı fırkaların görüşlerini de aktarmıştır. Ayrıca *el-Makâlât*'ta bazı fırkaların, İlahî Zât'ı cisimleştirmesinden ve bu konuda Şiîlerin durumundan da bahsedilmiştir.

el-Ka'bî, Zeydiyye'nin diğerlerinden farklı bir görüşüne atıfta bulunur: “Şüphesiz Allah Teâlâ birdir, ne bir cisimdir ne de bir arzdır. Hiçbir şey ona benzemez, O kıtaları kuşatan Âlim ve Kâdir'dir”.⁵⁶⁹

Hişâm b. el-Hakem ve onun mezhebinden olanlar ise, Râfizîler arasındadır. el-Ka'bî, onların Yüce Allah'ın bir cisim ve rengi olduğunu, belli bir ölçüsü olduğunu ama geri kalan cisimlerden olmadığını, onlara benzemediğini ve hiçbir şeyin de ona benzemediğini söylediklerini belirtmiştir. İbn Râvendî'nin kitabında İbn Hişâm'ı şu şekilde eleştirmiştir: “Şüphesiz Allah bir cisimdir, bu cisim onunla diğer müşahede

⁵⁶⁷ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 257.

⁵⁶⁸ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 257.

⁵⁶⁹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 241.

edilen cisimler arasında benzerdir”. el-Ka’bî, Hişâm b. el-Hakem’in takipçilerinin, Allah’ın bir cismi olduğu yönündeki sözünde Hişâm’ın kasdının farklı olduğunu söylediklerini belirtmiştir. Onlardan bir grup, Hişâm’ın Allah’ın nur olduğunu, diğer bir grubun bu sözden başkasının kastedildiğini savunur. el-Câhız ise Nazzâm’dan, aynı yıl içerisinde teccîm hakkında Hişâm’ın beş farklı söz söylediğini nakletmiştir.⁵⁷⁰

el-Ka’bî, Hişâm taraftarlarının teccîm hakkındaki sözlerine getirdikleri deliller ve hasımlarına karşı verdiği cevapları da aktarmıştır.⁵⁷¹

2.8.Tenasuh

el-Ka’bî, *el-Makâlât*’ında “Çirkin Sözler Bölümü” başlığı altında fırka sahiplerinin çirkin ve saçma iddialarını incelemiştir. Bazı fırkaların öne sürdüğü tenâsüh/reenkarnasyon/ruh göçü, bu çirkin sözler arasındadır. el-Ka’bî, fırkaların bu sözlerini ve bu sözlerine getirdikleri delilleri toplamıştır.⁵⁷²

el-Ka’bî, hocası Ebû’l-Hüseyin el-Hayyât’tan, *Râfîzîler*’den bazısının Yüce Allah’ın imamların cesetlerini gizlediğini ve bunun nedeninin yaratılışın argümanları olduğunu iddia ettiklerini rivayet etmiştir. İlk olarak Yüce Allah’ın Âdem’in, sonra Şit’in cesedini gizlediğini, sonra sırayla imamların cesedini gizlediğini, peşi sıra kıyamete kadar peygamberlerin cesetlerini gizlediğini söylemişlerdir. Onlardan bir fırka, imâmetin Allah ile yarattıkları arasında bir vasıta olduğunu iddia eder. Onlar Allah’ın imamı bir vasıta olarak yarattığını ve imamın diğer bedenlerde ve sair yaratılan eşyalarda yaratıldığını zannetmişlerdir. Bu, Âdem (a.s.)’den itibaren bir suretten sonra başka bir surette görünür, diriliş saatine kadar bu şekilde ortaya çıkmaya devam eder.

⁵⁷⁰ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 241.

⁵⁷¹ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 242-243.

⁵⁷² el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 512-513.

Bu fırkalardan hiçbirisi diğeriyle aynı fikirde olmamıştır. Onlara göre, imam ölünce ruhu bedenden çıkar ve bir hayvan bedenine girer veya bir kuş bedenine girer ya da başka hayvanlardan birinin bedenine girer. Bu âhiret azabından önce azabı tatmaları içindir.⁵⁷³

2.9. Kıyâs ve İctihâd

el-Ka'bî, fırkaların kıyâs ve ictihâd konusundaki ihtilaflarından da bahsetmiştir.⁵⁷⁴ el-Ka'bî'nin verdiği bilgiye göre, *Râfızîler* ictihâd ve kıyâsı geçersiz görür. Söz hakkı imamlarıdır. Onun dışında başka yol yoktur. Nebî (s.a.v.)'in ve ondan sonraki imamların hiçbir konuda ictihâd ve kıyâsla hükmetmediklerini düşünürler. Bu ne Nebî (s.a.v.) için, ne de ondan sonraki imamlar için caizdir. Bu nedenle, onlar olaylar hakkında kıyâs ve ictihâd yoluyla karar almayı iptal etmişlerdir. Çünkü onlara göre şer'î kaynak, kıyâs ve istinbâta dayanmayan imamın öngördüğü şeydir. Ne usûlde ne de fûru'da ictihâd görüşüne güvenmemişler, aldıkları bütün kararlarda bilgi kaynakları sadece imamın sözü olmuştur.⁵⁷⁵ Özellikle *el-Bezîğîyye* "Dinin bilgisi, sadece Kur'ân vasıtasıyla anlaşılacağını" savunmakla sadece ictihâd ve kıyâsı reddetmemiş, aynı zamanda icmâyı ve tüm haberleri de reddetmiştir.⁵⁷⁶

3. Ehl-i Beyt Mensupları ve Şiilerin İsyanları

el-Ka'bî, diğer Makâlât yazarlarından farklı olarak Haşimî Âl-i Beyt'inden isyan edenleri ve isyanlarını da yer vermiştir. el-Ka'bî'nin sıraladığı isyanlar, Hz. Hüseyin'in

⁵⁷³ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 512.

⁵⁷⁴ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 492-508.

⁵⁷⁵ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 492-500.

⁵⁷⁶ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 492-508.

ve evlatlarının isyanını, Hz. Hasan'ın evlatlarının isyanını ve Ca'fer b. Ebî Tâlib'in isyanı olmak üzere üç başlıkta toplanabilir.⁵⁷⁷

3.1.Hüseyin ve Evlatlarının İsyanı

Hz. Hüseyin'in Yezid'e karşı olan isyanı ve Kerbelâ'da başına gelenler, takipçileri, ailesi ve torunları arasında büyük tepki görmüştür. Hüseyin soyundan gelenler, Emevi Sultanlarına karşı pek çok isyan tertiplemişlerdir. Öyleki Hz. Hüseyin'in zürriyetinden gelenlerin fırsat buldukça isyan çıkarması ve intikam peşinde olması bir gelenek haline dönüştü. Biz onların bu isyanlarını, el-Ka'bî'nin tasvir ettiği şekilde ele alacağız.

3.1.1. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in İsyanı

el-Ka'bî'ye göre, Hz. Hüseyin, fâsık, facir, ahlaksız, namazı terk eden ve içki içen Yezîd b. Muâviye'ye karşı isyan etti. Ancak başarılı olamadı. Hz. Hüseyin, dinini dünyaya satan Ömer b. Sa'd'ın tarafından öldürüldü. Ömer'i, Ubeydullah b. Ziyâd b. Ebîh gönderdi. Onu öldürenler, Hz. Hüseyin'in kesik başını Yezîd b. Muâviye'ye götürdüler. Onlar bunu ona ve soyuna hakaret için yaptılar. Ayrıca esirleri, Hz. Hüseyin'in oğullarını, kızlarını ve kadınlarını da Yezîd'e götürdüler. Esirlerin erkeklerini öldürdüler. Ümmetin çoğunluğu, bu hadiseye üzüldü, ancak sessiz kaldı, veya rıza gösterdi. Ancak Süleymân b. Surâd el-Huzâ'î ve taraftarları farklı bir tutum sergilemişlerdir. Onlar Hz. Hüseyin'in kanını talep ederek Ubeydullah b. Ziyâd'a karşı ayaklanmış, İbn Ziyâd ise onların üzerine bir ordu göndermiş ve hepsi öldürülmüştür.

⁵⁷⁷ Ehl-i Beyt isyanıyla ilgili olarak bkz: el-Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn**, I, s. 76-83.

Hüseyin (a.s.)'in isyanında öldürülenler arasında, oğlu Ali'yyü'l-Ekber, Hz. Hasan'ın oğlu Abdullah, Kâsım ve Ebûbekîr, Hüseyin (a.s.)'in kardeşlerinden Abbâs b. Ali, Abdullah b. Ali, Ca'fer b. Ali, Ebûbekir b. Ali, Osman b. Ali ve Muhammed el-Aşğar denilen Muhammed b. Ali de bulunmaktaydı. Yine Hüseyin (a.s.) ile öldürülenler arasında, Ca'fer b. Ebî Tâlib'in çocuklarından Muhammed b. Abdullah b. Ca'fer ve Avn b. Abdullah b. Ca'fer de vardı. Ayrıca, Akîl b. Ebî Tâlib'in çocuklarından Abdullah b. Akîl, Ca'fer b. Akîl ve Abdullah b. Müslim b. Akîl de öldürülenler arasındaydı.⁵⁷⁸

3.1.2. Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in İsyanı

el-Ka'bî, Hişâm b. Abdülmelik'e karşı ayaklanan Zeyd b. Ali'nin isyanından da bahsetmiştir. Yûsuf b. Ömer es-Sekafî, o dönemde Irak valisi idi. Zeyd b. Ali , isyanında başarılı olamadı ve öldürüldü. Taraftarları onu defnettiler, ancak Yûsuf es-Sekafî onun kabrinin yerini öğrenmiş, kabrini kazdırıp kabirden çıkarmış ve onu asmıştır. Daha sonra Hişâm b. Abdülmelik onun yakılması emrini vermiştir. Zeyd b. Ali'nin yakılan cesedinin külleri Fırat nehrine atıldığı söylenmiştir.⁵⁷⁹

3.1.3.Yahyâ b. Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in İsyanı

Yahyâ b. Zeyd, babası Zeyd b. Ali isyanda öldürülünce, el-Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik'e karşı ayaklanmıştır. Nasr b. Seyyâr,⁵⁸⁰ onu öldürmesi için Selm b. Ahvaz

⁵⁷⁸ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 104-105.

⁵⁷⁹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 105.

⁵⁸⁰ O; Emevî devletinde, Mudar Şeyhi ve Horasan emiridir. 120/737 senesinde, Hişâm b. Abdülmelik'e velayet veren ilk kişi odur. Hastalanmış ve 131/748 senesinde Sâvê'de ölmüştür. (Bkz: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IV, s. 289, 389; Abdülkâdir b. Ömer el-Bağdâdî (1093/1682), *Hızânetü'l-Edeb ve Lübbün Lübbû Lisâni'l-Arab*, thk: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 4. Baskı, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1418/1997, II, s. 223).

el-Mâzinî'yi görevlendirdi. Yahyâ b. Zeyd ile, Horasan'ın Cüzcân bölgesinde, Er'ûnê denilen bir köyde savaşıldı. Bu savaşta Yahyâ öldürüldü ve oraya defnedildi.⁵⁸¹

3.1.4. Muhammed b. Muhammed b. Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in İsyanı

Muhammed b. Muhammed, halife Me'mûn döneminde Ebü's-Serâyâ ile beraber ayaklanmıştı. Muhammed, Züheyr b. el-Müseyyeb'i hezimete uğratmış ve Abdûs b. Ebî Hâlid ile savaşmış, onu da hezimete uğratarak öldürmüştür. Bunun üzerine halife Me'mûn onu öldürmesi için Herseme b. A'yen'i göndermiş, Herseme onu hezimete uğratmıştır. Muhammed b. Muhammed, Ebü's-Serâyâ ile kaçmıştır. Herseme, her ikisini de Horasan yolunda yakalamış ve tutuklayarak her ikisini de Hüseyin b. Sehl'e götürmüştür. O, Ebü's-Serâyâ'yı öldürmüş ve onun ölümü insanlara Muhammed'in ölümü gibi gösterilmiştir. Muhammed'in ise halife Me'mûn'a götürüldüğü ve Merv'de öldüğü söylenmiştir.⁵⁸²

Kûfe'den ve diğer şehirlerden Ebü's-Serâyâ ile beraber öldürülenler arasında, el-Hasan b. el-Hasan b. Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali, el-Hasan b. İshak b. el-Hüseyin b. Zeyd b. el-Hasan b. Ali ve Abdullah b. Ca'fer b. İbrâhîm b. Ca'fer b. el-Hasan b. Ali b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali de bulunmaktaydı. O Kûfe'de oğluyla beraber öldürülmüştür.⁵⁸³

3.1.5. İbrâhîm b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. el Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in İsyanı

İbrâhîm'in ayaklanması, halife Me'mûn döneminde olmuştur. O Yemen'de ayaklandığında, halife Me'mûn Horasan'daydı. Ebü's-Serâyâ'nın taraftarları ayaklanarak, insanları Muhammed b. İbrâhîm b. İsmâîl'e çağırmıştır. O, iki yıl boyunca

⁵⁸¹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 105.

⁵⁸² el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 108.

⁵⁸³ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 109-110.

Yemen’de kalmıştır. Hamduveyh b. Ali b. Îsâ b. Mâhân karşı saldırıya geçmiş ve onu hezimete uğratarak Irak’a göndermiştir. Onunla beraber bu savaşta; Muhammed b. el-Hüseyin b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali, kardeşi Ali b. el-Hüseyin ve Ali b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Ca’fer b. Ebî Tâlib de öldürülmüştür.⁵⁸⁴

3.1.6. Ca’fer b. İbrâhim b. Mûsâ b. Ca’fer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib’in İsyanı

Ca’fer’in ayaklanması halife Me’mûn döneminde olmuştur. Me’mûn Bağdad’a girdikten sonra, Ca’fer, Yemen’de ayaklanmıştır. Me’mûn onun üzerine Dînâr b. Abdullah’ı gönderince, Ca’fer, Dînâr’dan eman dilemiş, o da halife Me’mûn’a danışarak ona güvence vermiştir. Ve ölünceye kadar bu şekilde kalmıştır.⁵⁸⁵

3.1.7. Hüseyin b. el-Hasan b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib’in İsyanı

Hüseyin b. el-Hasan, İbnü’l-Eftas’tır. el-Eftas onun babası Hasan b. Ali’nin lakabıdır. İmam Taberî, *Târihü’t-Taberî* adlı eserinde Hasan b. Ali’nin el-Eftas olduğunu söylemiştir. O, Ali b. Ebî Tâlib’in evlatlarını destekleyenlerle beraber, üzerinde bir yılan resmi olan sarı bir bayrak taşıyordu. Ve sloganları “ehad, ehad” idi.⁵⁸⁶

el-Ka’bî, İbnü’l-Eftas’ın Muhammed b. İbrâhîm diye çağrıldığından bahsetmiştir. Ancak onun Medine-i Münevvere’de ayaklandığını söylemiştir. Muhammed b. İbrâhîm öldüğünde, İbnü’l-Eftas kendisi adına davete başladı.⁵⁸⁷

⁵⁸⁴ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 108.

⁵⁸⁵ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 108.

⁵⁸⁶ et-Taberî, *Târihu’t-Taberî*, VII, s. 588.

⁵⁸⁷ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 109.

3.1.8. İsmâîl b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdullah b. Mûsâ b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hüseyin b. Ali'nin İsyanı

İsmâîl, Medine-i Münevvere'de ayaklandığında Sûdân olarak bilinen kişi de onunla beraberdi. Mekke'deki ilk ayaklanması 250/864 yılında oldu ve Beytü'l-Harâm'ı yağmaladı. Kardeşi Muhammed bin Yûsuf da ayaklanmıştı ve uzun bir süre el-Yemâme ve el-Bahreyn'e hakim oldu. İsmâîl b. Yûsuf'tan sonra, 251/865 veya 252/866 yılında, Mûsâ b. Abdullah b. Mûsâ b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali'nin oğlu Medine'de ayaklanmıştı.⁵⁸⁸

3.1.9. Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in İsyanı

Muhammed b. Ca'fer'in lakabı Dîbâce idi. Bu lakap, ona yüzü güzel olduğu için verilmişti. O halife Me'mûn döneminde, Mekke-i Mükerreme'de ayaklanmış ve Muhammed b. İbrâhîm b. İsmâîl b. İbrâhîm adına davette bulunmuştu. Fakat Muhammed b. İbrâhîm'in ölümünden sonra kendisi için davet etmiş ve kendisine *Mü'minlerin Emîri* adını vermiştir. Ondan başka Nebî (s.a.v.)'in ailesinden ayaklanan hiçbir kimse bu isimle isimlendirilmemiştir. Halife Me'mûn, onun üzerine Îsâ el-Celûdî'yi salmış, el-Celûdî onu yakalamış, Me'mûn'a göndermişti. Me'mûn ona güven verdi. O, Cürcân'da ölmüştür.⁵⁸⁹

3.1.10. Muhammed b. el-Kâsım b. Ali b. Ömer b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in İsyanı

O, Mu'tasım döneminde, Horasan'ın et-Tâlikân şehrinde ayaklanmıştır. O zaman Horasan valisi Abdullah b. Tâhir'di. Horasan valisi onun üzerine Hayyân b.

⁵⁸⁸ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 112.

⁵⁸⁹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 109.

Cibille'yi göndermiş ve o Muhammed'i hezimete uğratmıştır. Daha sonra Muhammed Nîsâbûr'a, sonra halife Mu'tasım'a gönderilmiştir. Mu'tasım, onu hapsedmiştir. İnsanlar onun durumu hakkında ihtilaf etmişler, onlardan bir kısmı onun hapsedildiği yerden kaçtığını, bir kısmı da öldürüldüğünü veya hapsedildiği yerde vefat ettiğini söylemişlerdir. Zeydiyye'nin bir kısmı ise onun sağ olup ölmediğini, ortaya çıkacağını söylemiştir.⁵⁹⁰

3.1.11. Muhammed b. Ca'fer b. el-Hasan b. Ömer b. Ali b. el- Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in İsyanı

Muhammed b. Ca'fer, Rey bölgesinde ayaklanmış, ancak esir alınmış ve Nîsâbûr'a götürülmüştür. Muhammed b. Tâhir, onu yakalayıp hapsedmiştir. Muhammed, hapiste ölmüştür.⁵⁹¹

3.1.12. Hüseyin b. Ahmed b. İsmâîl b. Muhammed b. Abdullah b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in İsyanı

Hüseyin b. Ahmed, el-Kevkebî lakabıyla, babası ise el-Erkâd lakabıyla isimlendirilmiştir. el-Kevkebî, Kazvîn'de ayaklanmış, ancak yenilmiştir. Mûsâ b. Bağî, onu hezimete uğratıncaya kadar orada kalmış, sonra Deylem'e kaçmıştır. Deylem'de öldürülmüştür.⁵⁹²

3.1.13. Yahyâ b. Ömer b. Yahyâ b. el-Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in İsyanı

Yahya b. Ömer'in künyesi Ebû'l-Hüseyin'dir. O, Halife Müstaîn döneminde Kûfe'de ayaklanmıştır. Muhammed b. Abdullah b. Tâhir, Hasan b. İsmâîl b. İbrâhîm b. Mus'ab'ı görevlendirmiştir. Yapılan savaşta Yahyâ b. Ömer öldürülmüştür. Kesik başı

⁵⁹⁰ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 109.

⁵⁹¹ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 110.

⁵⁹² el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 111.

halife Müstaîn'e götürüldü. Bununla beraber Zeydiyye'den bazı kimseler, onun diri olduğunu, öldürülmediğini ve bir gün ortaya çıkacağını savundu. el-Ka'bî, bu görüşün sahipleri ile Bağdât'ta karşılaştığını söylemiştir.⁵⁹³

3.1.14. Hüseyin b. Muhammed b. Hamza b. Abdullah b. el- Hasan b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in İsyanı

Hüseyin'in lakabı el-Cezûr'dur. O, halife Müstaîn döneminde Kûfe'de ayaklanmıştı. el-Cezûr'dan sonra onun yerine, Ebû Ahmed Muhammed b. Ca'fer b. el-Hüseyin geçmişti. Müzâhim Kufe'ye yaklaşıncı, Hüseyin oradan kaçmış ve el-Muğîre'ye giderek ona bîa't etmiştir. Bundan sonra yakalanarak halife Mu'temid tarafından serbest bırakılıncaya kadar, on yıl kadar hapiste kalmıştır.⁵⁹⁴

3.1.15. Ali b. Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Îsâ b. Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in İsyanı

Ali b. Muhammed, Basra'nın sahibi olarak bilinir. O, Rey köylerinden bir köydendi. 255/868 senesinde, Basra'da kötü olaylara sebep olmuştu.

el-Ka'bî, Sâhibü'l-Basra'nın, *el-Ezârikâ*'nın görüşünden olduğunu söyleyerek, onun başında şöyle dediği bir hutbesi olduğunu zikretmiştir: "Allâhü Ekber, Allâhü Ekber, Lâ Îlâhe İllallâhü Vallâhü Ekber, Elâ Lâ Hukme İllallâh". Ayrıca el-Ka'bî, onun günahların hepsini şirk olarak gördüğünü belirtmiştir. Kadınlara ve çocuklara kötü muamelede bulunmuştur. Onun destekçileri Basra'ya giren Zencîlerdi. Basra'yı 257/870 yılının Şevval ayında ele geçirmişti. Sâhibü'l-Basra gemileri yakmış ve Ebû Ahmed el-Muvaffak ona karşı gelmiş, bunun üzerine 258/871 senesi Ramazan ayında Basra'dan

⁵⁹³ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 111-112.

⁵⁹⁴ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 111-112.

Bağdat'a geçmiştir. Ebû Ahmed el-Muvaffak ile yaptığı savaşta Bu 270/883 senesinde öldürülmüştür.⁵⁹⁵

3.2. Hasan'ın Evlatlarının İsyanı

3.2.1. Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'in İsyanı

Muhammed b. Abdilllah, Nefsü'z-Zekiyye olarak bilinir. Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminde Medine-i Münevvere'de ayaklanmıştır. Ebû Ca'fer el-Mansûr onun üzerine Îsâ b. Mûsâ b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. el-Abbâs ve Hamîd b. Kahtabâ'yı göndermiştir. Aralarında çıkan savaşta Muhammed öldürülmüştür. Muhammed'le beraber babası Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali, amcası Ali b. el-Hasan b. el-Hasan, yine Abdullah b. el-Hüseyin b. el-Hasan b. Ali, kardeşi Abbâs ve Ya'kûb b. İbrâhîm b. el-Hasan b. el-Hasan ve babası İbrâhîm b. el-Hasan b. el-Hasan da öldürülmüştür. Sonra Muhammed b. Abdullah, çocuklarını ve kardeşlerini değişik şehirlere göndererek davetini yaymaya çalışmıştır. Mısır'a gönderdiği oğlu Ali, orada yakalanmış ve öldürülmüştür. Oğlu Abdullah'ı Horasan'a göndermişti, ancak Çin'e kaçmış ve orada tutuklanarak öldürülmüştür. Oğlu Hasan'ı Yemen'e göndermiş, kendisi için eman istemiş, fakat hapsedilmiş ve hapiste ölmüştür. Kardeşi Mûsâ'yı başka bir yere göndermiştir. Kardeşi İdrîs'i Fas'a göndermiştir.⁵⁹⁶

3.2.2. İbrâhîm b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'in İsyanı

İbrahim b. Abdilllah, kardeşi Muhammed'in ayaklanmasından sonra Basra'da isyan etmiş, kardeşi öldürülmeden önce Basra'yı ele geçirmiştir. Ahvâz ve Fars başta

⁵⁹⁵ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 113-114.

⁵⁹⁶ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 106.

olmak üzere birçok şehri ele geçirmiştir. Mu‘tezile ve Zeydiyye, Basra’da Ebû Ca‘fer el-Mansûr’a karşı direnmişti. Yine Îsâ b. Zeyb. Ali b. el-Hüseyin b. Ali de onunla beraber hareket etmiştir.

Ebû Ca‘fer el-Mansûr, onların üzerine Îsâ b. Mûsâ, Selm b. Kuteybe ve Saîd b. Selm’i göndermiştir. Onlar, İbrâhîm’in yanında savaştılar ve sonunda öldürüldüler. Mu‘tezile’den bu isyana katılanlar da öldürüldü. Mu‘tezile’nin başı Beşîr er-Rehâl idi. el-Ka’bî, onun Ammâr İbn Yâsir’e benzediğini söyler.⁵⁹⁷

3.2.3. İdrîs b. Ubeydullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib’in İsyanı

İdris, Muhammed’in Fas’a gönderdiği kardeşidir. Orada birçok şehrin ele geçirmiş ve oğlu İdrîs b. İdrîs’le adaletli bir yönetim sergilemiştir. Sonra bu bölgeyi oğlu yönetmiştir. el-Ka’bî, bu ülkenin hala onların ellerinde olduğunu, çoğunluğun Şiîlerden oluştuğunu ve daha sonra Mu‘tezile’ye geçtiklerini kaydetmektedir.

el-Ka’bî, Ebû Ca‘fer el-Mansûr’un İdrîs b. İdrîs’e zehir gönderdiği ve bunu içtikten sonra öldüğü söylenen bir rivayetten bahsetmiştir. Mansûr’un, bu zehri Süleymân b. Cerîr ile gönderdiği söylenmektedir.⁵⁹⁸

3.2.4. Hüseyin b. Ali b. Hasan b. Hasan b. Hasan b. Ali b. EbîTâlib’in İsyanı

Hüseyin b. Ali, Mûsâ el-Hâdî’nin hilafetinde 169/785 senesinde Mekke’de ayaklanmış ve Mekke halkı ona bî‘ât etmiştir. Mekke’ye altı mil uzaklıkta bir bölgede, ordusuyla kamp kurmuştur. Mûsâ b. Îsâ b. Mûsâ, dört bin kişilik savaşçı ordusuyla ona karşı sefere çıkmıştır. Aralarında Hüseyin’in ve onunla birlikte daha birçok kimsenin

⁵⁹⁷ el-Kâ‘bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 106.

⁵⁹⁸ el-Kâ‘bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 106-107.

ölümüyle sonuçlanan savaşlar meydana gelmiştir. Birçoğu esir olmuştur. Onların esir aldıklarının arasında, Süleymân b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali de vardı. Mekke’de boynu vurulmuştur. Onunla beraber yine esirlerin arasında bulunan ve sonra öldürülen Abdullah b. İshâk b. İbrâhîm b. el-Hasan b. el-Hasan ve Hasan b. Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan da bulunmaktaydı.⁵⁹⁹

3.2.5. Yahyâ b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan’ın İsyanı

Yahyâ, Hârûn er-Reşîd’e karşı ayaklanmış ve takibe alınmıştır. Bunun üzerine Deylem’e kaçmış, Deylem kralı onu yüz bin dirhem karşılığında el-Fadl b. Yahyâ’ya satmıştır.⁶⁰⁰

3.2.6. Muhammed b. Ca’fer b. Yahyâ b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib’in İsyanı

Muhammed b. Ca’fer, Tâhert es-Süflâ’da ayaklanmış ve orayı ele geçirmiştir. Halkın işlerini düzene koymuş, mal toplamış ve onlara paylaşmıştır. Eşeğine binip sokaklarda dolaşiyor, ülkesinin işlerini idare ediyor, halkının arasında güzel davranışlarıyla biliniyordu.⁶⁰¹

3.2.7. Muhammed b. İbrâhîm b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib’in İsyanı

Muhammed b. İbrâhîm, halife Me’mûn döneminde Kûfe’de ayaklanmıştır. Ebü’s-Serâyâ, el-Me’mûn Horasan’da iken, Muhammed b. İbrâhîm’e çağırılmış ve Zeyd

⁵⁹⁹ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 107.

⁶⁰⁰ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 107.

⁶⁰¹ el-Kâ’bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 107.

b. Mûsâ b. Ca‘fer b. Muhammed’i Basra’ya göndermiştir. Ancak Muhammed bin İbrahim ayaklandıktan dört ay sonra ölmüş ve Kûfe’ye gömülmüştür.⁶⁰²

3.2.8. Hüseyin b. Zeyd b. Muhammed b. İsmâîl b. el-Hasan b. Zeyd b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib’in İsyanı

Hüseyin b. Zeyd, 250/864 senesinde Taberistan’da ayaklanmıştır. O sıralarda Taberistan’daki amil, Horasan Valisi olan Muhammed b. Abdullah b. Tâhir tarafından tayin edilen Süleymân b. Abdullah b. Tâhir’dir. Hüseyin b. Zeyd, yenildi. 270/883 senesinde vefat etti.

Ondan sonraki halefi, “ed-Dâ‘î ile’l-Hakk” lakaplı, kardeşi Muhammed b. Zeyd olmuştur. Onun halife olmazdan önce, “Kâim” ismiyle tanınan, Ebû’l-Hasan Ahmed b. Ahmed b. İbrâhîm ile arasında tartışma ve çekişme meydana gelmiştir. Ancak görevi Muhammed b. Zeyd üstlenmiş ve Taberistan’ı hükmü altına almıştır. Râfi‘ b. Herseme ile savaşıma kadar hakimiyeti devam etmiştir. Böylece 277/890 senesinde Deylem’e gitmiş ve orada kalmıştır. Sonra 280/893 senesinde bir kez daha Taberistan’a dönmüş ve 282/895 senesinde Râfi‘ b. Herseme ile beraber olmuştur. Cürcân, Kûms, Nese’, Ebîverd ve Nîsâbûr minberlerinde ona davet etmiştir.⁶⁰³

3.3. Ca‘fer b. Ebî Tâlib ve Akîl b. Ebî Tâlib’in Evlatlarının İsyanları

Hasan ve Hüseyin evlatlarının ayaklanmaları ile karşılaştırıldığında, Ca‘fer’in evlatlarının Sultan’a karşı ayaklananların önderliğindeki katılımı çok az olmuştur. Aynı durum, Akîl b. Ebî Tâlib’in evlatları için de geçerlidir. Bunun nedeni, Hasan ve Hüseyin evlatlarının Tâliboğullarının sancağı altında olmaları, onlar için davet etmeleri ve onların emirlerini yerine getirmeleridir. Dolayısıyla, Ca‘fer ve Akîl’in evlatları, zaten

⁶⁰² el-Kâ‘bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 108.

⁶⁰³ el-Kâ‘bî, *Kitâbü’l-Makâlât ve Meahû Uyûni’l-Mesâili ve’l-Cevâbât*, s. 110.

Hüseyîn ayaklandığında, onun sancağı altında olup onunla beraber öldürülmüşlerdir. Bunlar; Muhammed b. Abdullah b. Ca'fer, Avn b. Abdullah b. Ca'fer, Abdullah b. Akîl, Ca'fer b. Akîl ve Abdullah b. Müslim b. Akîl'dir.⁶⁰⁴ Ancak Benî Ümeyye'nin son halifeleri döneminde, Abdullah b. Muâviye b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib, Kûfe'de 129/746 senesinde, Mervân b. Muhammed el-Hımâr'a karşı ayaklanmıştır. Abdullah b. Ömer b. Abdülazîz ile savaşmış ve Fars ülkesine kaçmıştır. Daha sonra İsbehân'ı ele geçirmiştir. Ölene kadar Fars topraklarında kalmıştır.⁶⁰⁵

4. Ehl-i Beyt ve Şîlerden Zehirlenerek Öldürülenler

Ehl-i Beyt'in önde gelen lider ve komutanları, Sultan'a karşı ayaklandıklarında öldürülmüşlerdir. Ancak el-Ka'bî, Sultan'a karşı ayaklanmadıkları ve savaşa çağırmadıkları halde; zehirle öldürülen ya da gözaltında öldürülen ya da kılıçla öldürülme gibi çeşitli şekillerde öldürülen Ehl-i Beyt'in adamlarından bazı isimleri sıralamıştır.

el-Ka'bî, Âl-i Resûl (s.a.v.)'den zehirlenerek öldürülenleri şu şekilde sıralamıştır:

1. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib. Süleymân b. Abdülmelik zamanında zehirlenmiştir.
2. Mûsâ b. Abdullah b. Mûsâ b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan. Saîd el-Hâcib tarafından tutuklanmış ve zehirlenerek öldürülmüştür. el-Ka'bî, İdrîs b. Mûsâ'nın da onun yanında olduğunu, ancak Benî Fezâre'nin onu takip ettiğini ve onu onlardan kurtardıklarını söylemiştir.

⁶⁰⁴ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 105.

⁶⁰⁵ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 113.

3. Muhammed b. Ahmed b. Îsâ b. Zeyd b. Ali b. el-Hüseyîn b. Ali, Saîd el-Hâcib tarafından Basra'da tutuklanmış ve hapiste ölmüştür. el-Ka'bî, oğlunun da onunla beraber hapiste yattığını, babası ölünce Serâh'ın oğlunu hapisten salıverdiğini belirtmiştir.
4. Ali b. Mûsâ b. İsmâîl b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed. Rey'li olup, Mu'taz hapishanesinde ölmüştür.
5. Hüseyîn b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Mûsâ b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hasan, Mekke'de zehirlenmiştir.
6. Ca'fer b. İsmâîl b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed, Fas'ta İbnü'l-Ağleb tarafından öldürmüştür.

Bunların hepsi, ayaklanmadıkları halde, insanların onlara tabi olması ve onlarla beraber ayaklanması korkusuyla öldürülmüşlerdir.

el-Ka'bî, Âl-i Resûl'den hapse atılanları, hapisten kaçanları ve vefat edinceye kadar tekrar hapse girmemek için görüşlerini ve fikirlerini saklı tutanları da listelemektedir. Bunlar şunlardır:

1. Muhammed b. el-Kâsım b. Ali b. Ömer.
2. Hasan b. İbrâhîm b. Abdullah. O, babasının öldürülmesinden sonra hapsedilmiş fakat o hapisten kaçmayı başarmıştır.
3. Ahmed b. Îsâ b. Zeyd. O, hapisten kaçmış ve halife Mütevekkil'in hilafeti döneminde vefat edinceye kadar Basra'da görüşünü gizli tutmuştur.
4. Kâsım b. Ali b. Ömer. O, Ahmed b. Îsâ ile beraber kaçmış ve vefat edinceye kadar o da görüşünü gizli tutmayı başarmıştır.
5. Ca'fer b. Muhammed. el-Mu'tez hapishanesinden kaçmış ve Taberistan'da vefat etmiştir.
6. Mûsâ b. İbrâhîm b. Mûsâ b. İbrâhîm b. Ca'fer.⁶⁰⁶

⁶⁰⁶ el-Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, s. 114-115.

SONUÇ

Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî, Abbâsi devletinin kuruluşunun ikinci yüzyılında yaşamıştır. Bu dönem, klasik mezheplerin pek çoğunun teşekkülünü tamamladığı, Şîa içerisinde önemli değişim, dönüşüm ve farklılaşmaların derinleştiği bir dönemdir. Özellikle Zeydîlerin Taberistan'da ve Yemen'de; İsmaililerin Mısır'da Fatımiler devletini bu yüzyılda kurmuştur. Bütün fırkaların faaliyetlerini sürdürdüğü ve güçlü bir şekilde temsil edildiği Irak coğrafyası ve özellikle Bağdad, Mutezile'nin de en güçlü olduğu İslam düşünce merkezlerinden birisiydi.

el-Ka'bî, Bağdad Mutezilesi'nin fikirlerini sistemleştiren önemli bir alimdi. Bu sebeple Bağdat Mutezilesi denilince el-Ka'bî akla gelmektedir. Ebû Reşid en-Nisaburî Bağdat Mutezilesi ve Basra Mutezilesi arasındaki farkları ele aldığı Mesâil adlı eserinde Bağdat Mutezilesi'nin görüşlerini el-Ka'bî'nin görüşlerinden hareketle incelemiştir. Hatta Makalât ve fırak literatürü onun kendi ismine nisbetle el-Kabiyye adıyla bilinen ve diğerlerinden farklı bağımsız bir kelimî doktrine sahip bir mezhepten bahseder.

Bağdat, el-Ka'bî'den önce, çeşitli fırkaları ele alan eserlerin kaleme alınmaya başlandığı bir merkezdi. Bunların başında el-Ka'bî'nin hocası el-Hayyât ve el-Câhız gelmekteydi. el-Ka'bî, mezhepler tarihi yazıcılığında güçlü bir geleneğe sahip Mutezilî çevrelerde yetişti; Mutezilî fırak ve makalât geleneğinin en kapsamlı eseri olan *el-Makalât*'ı yazdı. Eserinde Şîa ile başlayarak kendi dönemine kadar ortaya çıkan bütün mezheplere yer verdi. Özellikle Şîa'yı, alt grupları ve görüşlerine ayrıntılı bir şekilde inceledi. Bu konuda kendinden önce veya döneminde yazılmış konuyla ilgili kaynaklardan, özellikle Şîî makalat yazarlarının eserlerinden ve canlı tanıklarından yararlandı. Eserinde önce Şîa'nın isimlendirme sorunu, daha sonra ortaya çıkışı, görüşleri, alt fırkaları ve onların görüşlerini, meşhur alimleri, yayıldığı bölgeleri, Emevî ve Abbasiler karşı gerçekleştirilen isyanları etraflı bir şekilde inceledi. el-Ka'bî'nin

eserinde izlediği yöntem ve verdiği bilgiler kendinden sonra Şîa'yı inceleyen hemen hemen bütün Makalât yazarlarına kaynaklık etti.

el-Ka'bî, *Kitâbü'l-Makâlât* adlı eserinde, diğer fırkalarda olduğu gibi Şîa'yı ele alırken de, kendi döneminde yazılmış, ancak maalesef çok azı bize ulaşmış Şîî ve Şîî olmayan Makalât ve fırak eseri kullanmıştır. el-Ka'bî, Şîa'nın görüşleri ve alt fırkalarını, ricalini ve isyanlarını ele alırken bunlardan yararlanmıştır. el-Ka'bî'nin yaptığı sınıflandırma ile kendisinden önceki âlimlerin yaptığı sınıflandırmalar karşılaştırıldığında onlar arasındaki benzerlik farkedilmektedir. Örneğin Nâşî el-Ekber (293/906)'in *Mesâilü'l-İmâme* adlı eserinde, en-Nevbahtî (310/922)'nin *Kitâbü Fıraki'-Şîa* adlı eserinde ve el-Kummî (301/913)'nin *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak* adlı eserindeki sınıflandırma, el-Ka'bî'nin Şîî fırkaları sınıflandırmasına kaynaklık etmiştir. Bu yüzden aralarında önemli benzerlikler vardır. Eğer el-Ka'bî, bu sınıflandırmaları onların eserlerinden almadıysa veya onlardan işitmediyse, değerli gibi kendi dönemindeki makalat yazarlarının kullandıkları bize ulaşmayan daha eski kaynaklardan almış olabilir. Kummî, Nevbahtî ve diğer Şîî eserlerin ilgili kısımlarıyla karşılaştırıldığında bu durum açıkça görülmektedir. el-Ka'bî, sadece bu eserlerle yetinmemiş kendi dönemindeki *Maktelu Hüseyin* gibi siyasî tarih kitapları, rical ve tabakat kitaplarından da yararlanmıştır. Bu kaynaklardan bir kısmı bize ulaşmasa da, el-Ka'bî'nin Şîî fırkalarıyla ilgili olarak yaptığı tasnif, el-Ka'bî sonrasında Şîî fırkalarla ilgili yapılan sınıflandırmaların esasını oluşturmaktadır.

el-Ka'bî'nin Şîa'ya bakışı, Şîî fırkaları tasnifi ve onların görüşlerini ele alış biçimi kendinden sonraki Makalât ve fırak yazıcılığına da etkilemiştir. Sonraki Makalât yazarlarının Şîî fırkalar tasniflerine ve onları ele alış biçimlerine bakıldığında, onların yaptıkları bu tasniflerde el-Ka'bî'nin etkisi açıkça ortaya çıkmaktadır. Onların bir kısmı Şîa'yı ele alırken, çoğunlukla el-Ka'bî'nin *Makâlât*'ında konuyu işleyiş biçimi ve

koyduğu başlıklar aynen korunmuştur. Yani el-Ka'bî'nin Şîa tasnifine genelde uyulmuş, nadiren muhalefet edilmiş, bazan da onun verdiği bilgiler ayrıntı olarak görülerek tek başlık altında kısaltılmıştır. Mesela el-Eş'arî (324/935), Şîa kısmında Şîî ricâlinden bahsederken, bütün Şîî alimleri tek bir başlık altında zikretmişti. eş-Şehristânî (548/1153) ise; Şîî ricâlini, kısmen el-Ka'bî'yi izleyerek, *Zeydiyye ricâli* ve *İmâmiyye ricâli* olarak iki ayrı başlık altında sıralamıştır. Aslında eş-Şehristânî'nin bu konuda takip ettiği yöntem el-Ka'bî'nin izlediği yöntemin hemen hemen aynısıdır. el-Eş'arî ise, el-Ka'bî'nin Şîa ile ilgili verdiği bilgileri, benzer ifadelerle veya aynı şekilde tekrarlamıştır.

el-Ka'bî'den önce Şii fırkaları ele alan Nevbahtî, Kummî ve diğer Şîî Maklât yazarlarının çok azı hariç, genelde Şîî fırkalardan birini destekleme eğilimindeydi. Şîî olmayan Makalât yazarları ise, Şîîlik ve Şii fırkalar hakkında tarafsız olamadılar; hatta Şîî karşıtlıkları yöntemlerine yansdı. Örneğin el-Bağdâdî (429/1037), İbn Hazm ez-Zâhirî (456/1063), eş-Şehristânî (548/1153) ve diğer bazı âlimler, Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bidat ayrıştırmasına giderek İslâm fırkalarını yetmiş üçe ayıran hadise uygun olarak kategorize etmeyi tercih ettiler. Bundan dolayı Şîa'yı fırak-ı dallenin altına koyarak onları kurtuluşa erecek olan bir tek fırka olarak görmediler. Makalât yazarları, hangi mezhebe mensup ise, kendi mezhebini kurtuluşa eren fırka olarak gördü. Bu rivayeti ve ikili ayrımı dikkate almayan el-Ka'bî, Şîa'yı tarafsız bir gözle inceledi. el-Ka'bî *Makâlât*'ında, fırkalara haksız ithamlarla saldırmadı ve onların kendi tanımlamaları ve bilgileri üzerinden incledi. Onun bu yaklaşımı, en fazla etkisi *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* adlı kitabın sahibi el-Eş'arî üzerinde oldu.

el-Ka'bî, bu konularda kendinden sonraki Şîî-Zeydî ve Şîî-İmamî alileri de etkiledi. Bu alimlerden bazısını, el-Ka'bî'nin bilgilerini, bazen onun adını vererek bazen vermeyerek tekrarlardı ve onun bakış açısını korudu. Örneğin Neşvân el-Himyerî

(573/1177), Şîa ile ilgili bilgi verirken el-Ka'bî'den alıntı yaptığı durumlarda onun ismini ve eserini birlikte zikretti. O, el-Ka'bî'nin yolunu izleyerek, Şîî İmâmiyye ile ilgili bilgileri Ebû Îsâ el-Verrâk, Zürkân b. Mûsâ ve Ebû'l-Kâsım el-Belhî'den aldığını açıkça belirtmiştir. O, el-Ka'bî gib, İmâmiyye konusunda özellikle Ebû Îsâ el-Verrâk'tan yararlanmıştır. Bu kaynak, İmâmiyye mezhebinin ilk ana kaynaklarından biridir, fakat kayıptır. el-Ka'bî öncesi ve sonrası Şîî tasnifleri ve fırkaların görüşlerinde önemli farklılıklara da rastlanılmaktadır. Örneğin el-Ka'bî, dönemin şartlarının etkisinde kalarak *el-İsmâ'îliyye* fırkasına yer vermemiş, onun yerine en-Nevbahtî'nin *el-İsmâ'îliyye* fırkası olarak zikrettiği *el-Hattâbiyye* fırkasından bahsetmiştir. Bazen el-Ka'bî, eski Şii kaynaklardaki hataları da düzeltmiş veya bazı eklemeler yapmıştır. O, Zeydiyyenin Cumhûr'unu, kendinden öncekiler gibi üç fırka olarak zikretmiş ancak, onları dört fırka şeklinde ele almıştır.

el-Ka'bî, diğer Makalât yazarlarından farklı olarak Ehl-i Beyt'in hurûcunu müstakil başlık altında ele almıştır. Ancak İbnü'l-Eftas'ın hurucunu incelerken, kafa karışıklığına sebep olabilecek bilgilere yer vermiştir. el-Ka'bî, Şîa'nın ortaya çıkışını Hz. Ali dönemine kadar gerilere götürmektedir. Halbuki bu dönemde var olan Ali taraftarlığı, Emevî-Haşimî çizgisinde gelişen siyasi kutuplaşmalarla ilgili bir taraftarlıktır. Bu dönemde bir mezhep olarak Şîa'dan bahsetmek mümkün değildir. Çünkü Şîa'nın doğuşu ile ilgili doğuda ve batıda yapılan araştırmalar, bu mezhebin doğuşunu ilk Hicrî yüzyılın sonlarına tarihlendirmektedir.

el-Ka'bî, bazı Şîîlerin iyilik ve erdemlerinden, bunları sultanların haksız baskılarına maruz kaldıklarından ve onların Emeviler ve Abbâsilere karşı atalarının çalınan imamet hakkını talep etmelerinden bahsetmektedir. Bu gibi durumlarda Bağdad Mutezilesi ile Zeydiyye arasındaki ortak siyasi tutumun etkisinde kaldığı söylenebilir.

Araştırmamızın Üçüncü Bölümünde açıkladığımız üzere, el-Ka'bi'nin kitabında bahsedilen Şîi akâidi, İmâmet meseleleri üzerine kuruludur. İsmet, takıyye, bedâ, ma'rifet, irâde, tecsîm ve tenâsüh hakkındaki sözleri, hükümlerde kıyâsın ve ictihadın reddedilmesiyle ilgili görüşleri bunlardan bazılarıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, Ayşe Neslihan, “Ebu’l-Kâsım el-Ka’bî’nin Makâlâtı’nda Mutezile’yi ele alış şekli”, Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, (Danışman: Prof. Dr. Hasan Onat), Ankara 2006.
- Acar, Hasan, Ebû Mutî Mekhûl en-Nesefî’nin mezheplertasnifi ve Mürciî Makâlât Geleneği İçindeki Yeri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.
- Avcı, Metin, İmam Mâturîdî’nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe’nin Etkisi, AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Sönmez Kutlu), Ankara 2018.
- Avcı, Metin, “Ecel Anlayışı Üzerinden İmam Maturidi’nin Mu’tezile Eleştirisi”, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi, Sayı: 26, 2019.
- el-Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer (1093/1682), *Hızânetü’l-Edeb ve Lübbün Lübbü Lisâni’l-Arab*, thk: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 4. Baskı, Mektebetü’l-Hancî, Kahire 1418/1997.
- el-Bağdâdî, Abdülkâhir Ebû Mansûr Tâhir b. Muhammed b. Abdullah et-Temîmî el-İsferâyînî (429/1037), *el-Fark Beyne’l-Fırak ve Beyânü’l-Fırkati’n-Nâciye*, Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, 2. Baskı, Beyrut 1977.
- el-Bağdâdî, Abdülkâhir Ebû Mansûr Tâhir b. Muhammed b. Abdullah et-Temîmî el-İsferâyînî (429/1037), *Usûlü’l-Dîn*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1401/1981.
- el-Bağdâdî, İsmâil b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm (1399/1978), *Hedyyetü’l-Ârifîn Esmâi’l-Müellifîn ve Âsârü’l-Musannifîn*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1951; Beyrut/Lübnan: Dâru İhyâu’t-Türâsi’l-Arabî, 1951.

Bebek, Adil, “Kâ’bî”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 27.

el-Bedevî, Abdülmecîd Ebû’l-Fütuh, *et-Târîhu’s-Siyâsî ve’l-Fikrî li’l-Mezhebi’s-Sünnî fi’l-Meşrîki’l-İslâmî, mine’l-Karnî’l-Hâmisi’l-Hicrî hattâ Sukûti Bağdâd*, 2.Baskı, Dâru’l-Vefâi Li’t-Tibâati ve’n-Neşri ve’t-Tevzî’ı- el-Mansûra, YER YOK 1408/1988.

el-Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed el-Endülûsî (487/1094), *Semtu’l-Leâlî fi Şerhi Emâlî’l-Kâlî*, thk: Abdülaziz el-Meymunî, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut/Lübnan ts.

el-Beyhakî, Ebû’l-Hasan Zahîruddîn Ali b. Zeyd Muhammed b. Hüseyin, İbn Fundame (565/1169), *Târîh-u Beyhak*, Dâru İkrag, Dimeşk 1425.

el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî (255/868), *et-Tâc fî Ahlâki’l-Mülûk*, thk: Ömer Tabbâ‘, Şirketü Dâru’l-Erkâm b. Ebî’l-Erkâm, Beyrut ts.

el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî (ö. 255/868), “Risâle fî Alî b. Ebî Tâlib ve Âlihi min Benî Haşim”, *Mecmû’u Resâili’l-Câhız*, thk: Muhammed Tâhâ el-Hâcirî, Beyrut: Dâru’n-Nühzati’l-Arabiyyeti li’t-Tibâati ve’n-Neşr, 1983, ss. 47-59.

el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî (ö. 255/868), “Risâle fî’t-Tercîh ve’t-Tafdîl”, *Mecmû’u Resâili’l-Câhız*, thk: Muhammed Tâhâ el-Hâcirî, Beyrut: Dâru’n-Nühzati’l-Arabiyyeti li’t-Tibâati ve’n-Neşr, 1983, ss. 61-67.

el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî (255/868), *Risâle fî Beyân Mezâhibi’s-Şîa*, *Mecmûatu’r-Resâil*, Kahire 1324.

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed Ali ez-Zeynü's-Şerîf (816/1413), *Kitâbü't-Ta'rîfât*, thk: Cemâatün mine'l-Ulemâi bi-işrâfi'n-Nâşir, Dârû'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983.

Çelik, Taha, “Ebû'l-Kâsım El-Ka'bî Ve Kabûlü'l-Ahbâr ve Ma'rifetü'r-Ricâl”, Yüksek Lisans Tezi, SÜSBE, (Danışman: Prof. Dr. Bilal Saklan), Konya 2009.

Durant, Will (1981), *Kıssatü'l-Hadâra*, ter: Zeki Necip Mahmûd vd., Dârû'l-Cîl, el-Münazzametü'l-Arabiyyeti li't-Terbiyyeti ve's-Sekâfeti ve'l-Ulûm, Beyrut, Tunus 1408/1988.

ed-Dâvûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed Şemsüddîn el-Mâlikî (945/1538), *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Dârû'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

Ebû Bekir er-Râzî (313/925), *Resâilu Felsefiyye, Mea' Kitaun Bakıyyet min Kutubihî'l-Mefkude*, thk ve nşr: Paul Kraus, Câmiatü Fuâdi'l-Evvel-Külliyeti'l-Âdâb, Rakamu Müellif:22, Mısır 1939.

Ebû Hayyân et-Tevhîdî, Ali b. Muhammed b. el-Abbâs (400/1009), *el-Basâir ve'z-Zehâir*, thk: Vedâd el-Kâdî, Dârû Sâdır, Beyrut 1408/1988.

Ebû'l-Ferec el-İsfehânî (356/967), *Mukâtilu't-Tâlibiyyîn*, thk: Seyyid Ahmet Sakar, Dârû'l-Ma'rife, Beyrut 1946.

Ebû'l-Feth el-Abbâsî, Adürrahîm b. Abdurrahmân b. Amed (963/1555), *Meâhidü't-Tensîs alâ Şevâhidi't-Telhîs*, thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut ts.

Ebû'l-Fidâ, 'Imâdüddîn İsmâil b. Ali b. Mahmûd b. Muhammed İbn Ömer Şâhinşâh b. Eyyûb (732/1331), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, el-Matbaatü'l-Hüseyniyye, Mısır ts.

Ebû Reşîd en-Nîsâbü'rî (d.360/970 - ö. 440/1009), *el-Mesâilü fî'l-Hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Bağdâdiyyîn*, thk: Rıdvân es-Seyyîd, Beyrut 1979.

el-Esterâbâdî, Muhammed b. Ali (1028/1618), *Menhecü'l-Makâl fî Tahkîk-i Ahvâli'r-Ricâl*, Müessesetü Al-i Beyt, Kum 1422.

el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil b. İshâk b. Sâlim b. İsmâil b. Abdullah b. Mûsâ b. Ebî Bürde b. Ebî Mûsâ (324/935), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, thk: Naîm Zerzûr, El-Mektebetü'l-Asriyye, my. 1426/2005.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Fırak)*, çev: E. Ruhi Fığlalı, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1991.

el-Gazzî, Şemseddîn Ebû'l-Muâli Muhammed b. Abdurrahmân (1167/1753), *Dîvânü'l-İslâm*, thk: Seyyid Kesrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.

Gömbeyaz, Kadir, *İslam Literatüründe İtikadî fırka Tasnifleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Bursa 2015.

el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah el-Rûmî (626/1228), *Mu'cemü'l-Üdebâ*, thk: İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1414/1993.

Hamûde, Abdülhamîd, *Târîhu'd-Düveli'l-İslâmiyye el-Müstekilleh fî'l-Meşrık*, Dâru's-Sekâfeti li'n-Neşr, Kahire 2010.

Hatip el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî (463/1070),
Târîhu Bağdâdî, thk: Doktor Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyyi,
Beyrut 1422/2002.

Hatiboğlu, Mehmed Said, "Ehl-i Sünnet Üzerine Bir Söyleşi", Aylık Dergi, 1985/I-II,
s. 27-29.

el-Hayyât, Ebû'l-Hüseyn Abdürrahîm b. Muhammed b. Osmân el-Mu'tezilî (300/913),
Kitâbü'l-İntisâr, thk: H. S. Nyberg, 2. Baskı, Evrâku Şarkıyyeti li't-Tibâati ve'n-
Neşr ve't-Tevzî', Beyrut 1413/1993.

el-Hayyûn, Reşîd, *Mu'teziletü'l-Basra ve Bağdâd*, 4.Baskı, Medârikü İbda' Neşru
Tercemeti ve Ta'rib, Beyrut 2011.

el-Herevî Molla el-Kârî, Ali b. Muhammed Ebî'l-Hasan Nûreddîn (1014/1605),
Şerhu's-Şifâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421.

el-Himyerî, Neşvân b. Saîd b. el-Himyerî el-Yemenî (573/1177), *el-Hûru'l-İyn*, thk:
Kemâl Mustafa, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1948.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah (571/1175), *Tebyînü Kizbi'l-*
Müfterî alâ Ebi'l-Haseni'l-Eş'ârî, 3. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1404.

İbn Ebî Hadîd (656/1258), *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm,
Masâdiru'l-Hadîsi's-Seniyye, el-Kısmu'l-Âmm, 1378-1959.

İbn Habîb Ebû Ca'fer el-Bağdâdî, Muhammed b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (245/859),
el-Muhabber, thk: Ilse Lichtenstadter, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut ts.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadıl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed eş-Şâfiî' (852/1449), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Matbaatü Dairati'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, Hindistan 1326.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadıl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed eş-Şâfiî' (852/1448), *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbuddîn el-Hatîb, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1379.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadıl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed eş-Şâfiî' (852/1448), *Lisânü'l-Mizân*, thk: Abdullah Fettah Ebû'l-Ğudde, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.

İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed, Veliyyüddîn Ebû Zeyd el-Hadremî el-İşbilî (808/1405), *Târîhu İbn Haldûn*, thk: Halil Şehâde, 2.Baskı, Dârü'l-Fikir, Beyrut 1408/1988.

İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâi'z-Zamân*, thk: İhsan Abbâs, Dâr'u Sâdır, Beyrut ts.

İbn Havkal, Muhammed b. Havkal el-Bağdâdî el-Mevsılî Ebû'l-Kâsım (367/977), *Sûretü'l-Arz*, Dârü's-Sâdır, Beyrut 1938.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endülüsî el-Kurtubî ez-Zâhirî (456/1063), *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire ts.

İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (354/965), *Meşâhîri 'Ulemâ'il-Emsâr*, tsh: M. Fleischhammer, Mektebetü İbni'l-Cevzî, Kahire 1379/1959.

- İbn İmâd, Abdü'l-Hayy b. Ahmed b. Muhammed Ebû'l-Fellâh el-Hanbelî (1089/1678), *Şeceretü'z-Zeheb fî Ahbâri min Zeheb*, thk: Mahmûd el-Arnâvûd, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrut 1406/1986.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî ed-Dimeşkî (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'ı ve'l-İ'lân, 1418/1997, 1424/2003.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (276/889), *el-Maârif*, thk: Servet Ukkâşe, el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-A'mmeh li'l-Kitâb, 2. Baskı, Kahire 1992.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Fedâ Zeynüddîn Ebû'l-Adl Kâsım el-Cemâli'l-Hanefî (879/1474), *Tâcü't-Terâcim*, thk: Muhammed Hayri Ramazân Yûsuf, Darû'l-Kalem, Dimeşk 1413/1992.
- İbnü'l-Mutaza, Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ (840/1436), *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, thk: Susanna Diwald Wilzer, 2. Baskı, Dâru'l-Muntazar, Beyrut/Lübnan 1409/1988.
- İbn Nedim, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk (384/994), *el-Fihrist*, thk: Rıza Teceddüd, Tahran 1971.
- İbn Nedim, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk (384/994), *el-Fihrist*, thk: İbrâhîm Ramazân, 2. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1417/1997.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990.

İbn Tâvûs, Razuyiddîn Ebî'l-Kâsım Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Muhammed el-Alevî el-Fâtımî (664/1266), *Sea'dü's-Sü'ûd li'n-Nüfûs*, thk: Fâris Tebrizyan Hassûn, İntişârâtü Delîl, İran 1379.

İbnü'l-Cevzî, Cemâleddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (597/1200), *el-Muntazam fî Târihi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk: Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim Abdülvâhid İzzeddin eş-Şeybânî el-Cezerî (630/1232), *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Dâru Sâdır, Beyrut ts.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim Abdülvâhid İzzeddin eş-Şeybânî el-Cezerî (630/1232), *el-Kâmil fî't-Târih*, thk: Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1417/1997.

İbnü'l-İbrî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Yuhannâ Mâr Grigorius b. Tâciddîn Ehrûn, (Hârûn-Aaron) el-Malatî (685/1286), *Târihu Muhtasâri'd-Düvel*, thk: Antuvan Sâlihânî el-Yesûî, 2.Baskı, Dâru's-Şark, Beyrut 1992.

el-İsferâyînî, Ebû'l-Muzaffer İmâdüddîn Tâhir b. Muhammed (471/1078), *et-Tâbsîr fî'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırkati'n-Nâciye 'ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, thk: Yusûf el-Hût, Âlemi'l-Kütüb, Lübnan 1403/1983.

el-Ka'bî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî (319/931), *Tefsîru Ebî'l-Kâsım el-Ka'bî el-Belhî*, thk: Hıdır Muhammed Nebhâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

el-Ka'bî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî (319/931), *Kitâbü'l-Makâlât ve Meahû Uyûni'l-Mesâili ve'l-Cevâbât*, thk: Hüseyin Hansu, Râcih

Kürdî, Abdülhamid Kürdî, Dâru'l-Fetih Liddirâseti ve'n-Neşr, Umman/Ürdün 1439/2018.

el-Ka'bî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî (319/931), *Kabûlü'l-Ahbâr ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, thk: Ebû Amr el-Huseynî b. Ömer b. Abdürrahîm, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye Beyrut/Lübnan 1421/2000.

el-Ka'bî Ebû'l-Kâsım el-Belhî (319/931), el-Kâdî Abdülcebbâr (415/1024), el-Hâkim el-Cüşemî (494/1100), *Fazlü'l-İtizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, thk: Fuâd Seyyid, Dâru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, Tunus ts.

el-Ka'bî Ebû'l-Kâsım el-Belhî (319/931), *el-Makâlât*, Sönmez Kutlu'nun Özel Kütüphanesi (Yazmanın Fotokopisi).

Kâtip Çelebi, Hâcî Halîfe Mustafa b. Abdullah el-Kostantinî (1067/1656), *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübî ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1941.

Kâtip Çelebi, Hâcî Halîfe Mustafa b. Abdullah el-Kostantinî (1067/1656), *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, thk: Mahmûd Abdülkâdîr el-Arnâvûdî, Mektebetü İrsikâ, İstanbul 2010.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Mektebetü'l-Müsennâ-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrut ts.

el-Kerhî, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed el-Fârisî el-İstahrî (346/957), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, El-Hey'etü'l-A'mmetü li Kusûris-Sekâfeti, Kahire ts.

Keskin, Mehmet, “Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile Makâlât Geleneği “el-Eş'arî ve el-Belhî Örneği” Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27(2014), ss. 1-23.

el-Kindî, Ebû Ömer b. Yûsuf b. Ya'kûb el-Mısırî (355/965 sonrası), *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l- Kudât*, thk: Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâ'îl, Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

el-Kummî, Sa'd b. Abdullah Ebî Halef el-Eş'ârî (301/913), *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak*, thk: Muhammed Cevâd Meşkûr, Matbaatü Haydarî, Tahran 1341.

el-Kummî, Şeyh Abbâs (1353/1934), *Sefînetü'l-Bihâr ve Medinetü'l-Hikem ve'l-Âsâr*, Necef 1352.

el-Kureşî, Abdülkâdir b. Muhammed b. Nasrullah Muhyiddîn el-Henefî (775/1373), *Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Mîr Muhammed Kitap Hanı, İstanbul ts.

Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, DEM Yayınları, 4.Baskı, İstanbul 2016.

Makdis, Mahmûd, *Nüzhetü'l-Enzâr fî 'Acâibu't-Tevârihi ve'l-Ahbâr*, thk: Ali ez-Züvârî, Muhammed Mahfûz, Dâru'l-Ğarbi'l-islâmî, Beyrut 1988

el-Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (355/965), *el-Bed'ü ve't-Târih*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Bor Saîd ts.

el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Beşşârî (380/990), *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, 2.Baskı, Mektebetü'l-Medbûlî, Kahire 1411/1991.

el-Makrîzî, Ebû'l-Abbâs Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir (845/1441), *el-Mevâizu ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1418.

- el-Malatî, Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahmân, Ebû'l-Hüseyin el-Askalânî (377/987), *et-Tenbîh ve'r-Redd alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'â*, thk: Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, El-Mektebetü'l-Ezheriyye Li't-Türâs, Mısır ts.
- el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin (346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Maâdini'l-Cevher*, thk: Kemâl Hüseyin Mer'î, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1425/2005.
- Musahanov, Yuldus, “Maturidi’ nin Mu'tezile eleştirisi (Ebu'l- Kâsım el-Ka'bi el-Belhi bağlamında)”, Doktora Tezi, AÜSBE., (Danışman: Prof. Dr. Ahmet Akbulut) Ankara 2009.
- Nâşî el-Ekber, Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî (293/905), *Mesâilü'l-İmâme*, thk: Josef van Ess, Beyrut 1971.
- en-Necâşî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Esedü'l-Kûfî (450/1058), *Ricâlü'n-Necâşî*, thk: Musâ ez-Zencânî, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, İran 1418.
- Nerşâhî, Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer (348/959), *Târîhu Buhârâ*, thk: Emîn Abdülmecîd Bedevî, Nasrullah Mübeşşir et-Trazî, 2.Baskı, Dâru'l-Meârif, Kahire 1385/1965
- en-Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed (508/1114), *Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, thk.: Hüseyin Atay, Ankara 2004.
- en-Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ (310/922), *Kitâbü Fırakî's-Şîa*, thk: Abdü'l-Mun'im el-Hanefî, Dâru'r-Reşâd, Kahire 1412/1992.
- en-Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ (310/922), *Kitâbü Fırakî's-Şîa*, thk: Helmut Ritter, Almanya Devleti Müsteşrikler Cemiyeti Matbaası, İstanbul 1931.

Nevbahtî-el-Kummî, Şii fırkalar, çev. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu ve Ramazan Şimşek, Ankara: Ankara Okulu, 2004.

Onat, Hasan & Kutlu, Sönmez, “İslâm Mezhepleri Tarihine Giriş”, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed.: Hasan Onat & Sönmez Kutlu, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

Onat, Hasan, “Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, cilt: XXXVI, ss. 79-118.

Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şii hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (502/1108), *Muhâdarâtü'l-Üdebâ ve Muhâverâtü's-Su'araâ ve'l-Büleğa*, Şirketü Dâru'l-Erkâm b. Ebî'l-Erkâm, Beyrut 1420.

es-Safedî, Abdullah Salahaddîn Halil b. Aybek (764/1362), *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, thk: Ahmed el-Arnâvud ve Türkî Mustafa, Beyrut 1420/2000.

es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî el-Mervezî (562/1166), *el-Ensâb*, thk: Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî vd., Meclisü Dâiratü'l-Maârif el-Osmâniyye, Haydarâbâd 1382/1962.

Sezgin, Fuat, Tarihü't-Türasi'l-Arabi [GAS], nakalehu ile'l-Arabiyye: Abdullah b. Abdullah el-Hicazi, Riyad : Câmiatü'l-Melik Suud, 1986.

eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, Müessesetü'l-Halebî, ts.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah (1250/1834), *el-Fethu'r-Rabbânî*, thk: Ebû Mus'âb Muhammed Suphî b. Hasan Hallâk, Mektebetü'l-Celîl el-Cedîd, Yemen ts.

et-Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir b. Galib Ebû Ca'fer el-Emelî (310/922), *Târîhu't-Taberî*, Dârü't-Türâs, 2. Baskı, Beyrut 1387.

Tâcüddîn İbnü's-Sâ'î, Ali b. Enceb b. Osman b. Abdullah Ebû Talib (674/1275), *ed-Dürrü's-Semîn fî Esmâi'l-Musannifîn*, thk: Ahmed Şevkî, Muhammed Saîd, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyyi, Tunus 1430/2009.

Toru, Ümit, *Ebu Muhammed el-Yemenî'nin Akâidü's-Selâse ve's-Sebîn Fırka Adlı Eseri ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Toru, Ümit, *Eş'arî Makâlât Geleneğinde İmâmiyye Algısı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sivas 2017.

et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan (460/1067), *el-Fihrist*, thk: M. S., Âl-Bahru'l-Ulûm, Necef 1960.

Ümit, Mehmet, Zeydiyye- Mu'tezile etkileşimi : Zeyd b. Ali'den Kasım er-Ressi'nin Ölümüne Kadar, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010.

Yâkut el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdullah Yâkut b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî (626/1228), *Mu'cemü'l-Buldân*, 2. Baskı, Dâru's-Sâdır, Beyrut 1995.

Yeşildal, Hamza, *Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân er-Râzî'nin Kitâbü'z-zîne Adlı Eseri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Hüseynî, Ebû'l-Feyz, el-Mukalleb biMürteza (1205/1790), *Tâcü'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk: Mecmûatün mine'l-Muhakkıkîn, Dâru'l-Hidâye, ts.

ez-Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz (748/1347), *el-İber fî Haberi men Gaber (et-Târîhu'l-Evsat)*, thk: Ebû Hâcîr Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tr.

ez-Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz (748/1347), *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ma'rife li't-Tıbâati ve'n-Neşr, Beyrut 1382/1963.

ez-Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz (748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, thk: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.

ez-Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz (748/1347), *Siyerü 'Alâmi'n-Nübelâi*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1427/2006.

ez-Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed Ali b. Fâris ed-Dımeşkî (1396/1976), *el-A'lâm*, 15. Baskı, Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.

ÖZET

Mohammed Ahmed SHİHAB, Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin Makâlât'ında Şîa'yı Ele Alışı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sönmez KUTLU, 180 s.

“Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin Makâlât'ında Şî'a'yı Ele Alışı” başlıklı bu çalışma, Mezhepler Tarihi yazıcılığının ilk temsilcilerinden Ebû'l-Kâsım el-Belhî'nin Makâlât adlı eserinde Şîa'yı ve Şîî fırkaları ele alışı incelemektedir.

Araştırmamız; önsöz, giriş ve üç bölüm ile sonuç, Kaynakça ve Ek'ten oluşmaktadır. Önsöz'de Yüksek Lisans tez konusu olarak böyle bir konuyu seçmemizin sbegini açıkladık. Giriş'te, araştırmanın sınırları, önemi ve amacını; kaynaklarını ve yöntemini ve araştırmada kullanılan el-Makâlât, el-Mezheb, el-Fırkâ, Ashab, Cemâat, Ehlü's-Salât ve Ehlü'l-Kible, eş-Şîa, et-Teşeyyu' ve er-Râfızâ gibi temel kavramları el-Ka'bî'nin nasıl tanımladığını inceledik.

Birinci Bölüm'de, Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'nin yetiştiği siyasi, dinî ve soyal çevreyi, hayatını, ilmî şahsiyetini, hocalarını, öğrencilerini ve eserlerini ortaya koyduk. Ayrıca onun itikatta mezhebini, Şîa ve Mutezile ile ilişkisini, itkadî görüşlerinin genel çerçevesini Makâlât geleneğinin ortaya çıkışını ve onun mezhepleri ele alış yöntemini ve İslam alimlerinin onun hakkındaki değerlendirmeleri ele aldık.

İkinci Bölüm'de, el-Ka'bî'nin *el-Makâlât*'ında Şîa ve Şîî fırkaları ve sınıflandırmasını, kendinden önceki ve sonraki Makâlât yazarlarının Şîî fırkaları tasnifiyle karşılaştırmak suretiyle ayrıntılı bir şekilde ortaya koyduk. Bu çerçevede el-Ka'bî'den önce Şîa'yı tasnif eden el-Câhız, en-Nâşî el-Ekber, en-Nevbahtî, el-Kummî ve el-Hayyât ile ve el-Ka'bî'den sonra bu konuyu ele alan el-Eş'arî, Makdisî, el-Malatî, el-Bağdadî, İbn Hazm, el-İsfereâinî, eş-Şehristanî ve el-Himyerî ile karşılaştırmalar yaptık. Daha sonra el-Ka'bî'nin Şîî ricâli ve Şîa'nın yayıldığı coğrafyayı hakkında verdiği bilgileri inceledik.

Üçüncü Bölüm'de ise, el-Ka'bî'nin *el-Makâlât*'ında Şîa'nın itikadî ve siyasi görüşlerini inceledik. Bu çerçevede Şîa'nın ortaya çıkışı ile ilgili el-Ka'bî'nin iddialarını, Şîa'nın imamet, takiyye, beda, bilgi, Allahın iradesi, tecsim, reenkarnasyon, kıyas ve içtihad konularındaki görüşlerini tespitte çalıştık. En sonunda Ehl-i Beyt mensuplarının isyanları, Ehl-i Beyt'in dışlanması inceledik.

Sonuç bölümünde, araştırmada ulaşılan sonuç ve değerlendirmelere yer verdik. Kaynakça'da araştırmada kullanılan klasik ve modern çalışmaları listeledik. Ek olarak ise, el-Ka'bî öncesi ve sonrasında Şîa ve fırkaları ile ilgili yapılan tasnifleri onun tasnifiyle karşılaştıran bir tablo koyduk.

Anahtar Kelimeler: Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî, Makâlât, Şîa, Şîî fırkalar ve Şîî görüşler

ABSTRACT

Mohammed Ahmed SHIHAB, Abū al-Qāsim al-Ka‘bī’s Handling of Shia in His Maqālāt, Master Thesis, Supervisor: Prof.Dr. Sönmez KUTLU, 180 p.

This study which is entitled as “Abū al-Qāsim al-Ka‘bī’s Handling of Shia in His Maqālāt” examines the handling of Shia and Shiite groups in Maqālāt of Abū l-Qāsim al-Balkhī who is one of the first representatives of historiography of sects.

Our research consists of preface, introduction and three chapters with conclusion, Bibliography and Appendix. We explained why we chose such a topic as Master thesis subject in the preface. We examined the boundaries of the research, its importance and objective; its resources and method, and how al-Ka‘bī defined the basic concepts which are used in the research like al-Maqālāt, al-Madhhab, al-Firqah, Aṣḥab, Jamā‘ah, Ahl al-Ṣalāh, Ahl al-Qiblah, al-Shī‘ah, al-Tashayyu‘ and al-Rāfiḍah.

In the First Chapter, we put forward the political, religious and social environment in which Abū al-Qāsim al-Ka‘bī grew up, his life, scholarly character, masters, pupils and works. Also, we held his sect in i‘tiqād, his relationship with Shia and Mu‘tazila, the general frame of his theological views, the occurrence of his tradition of Maqālāt, his method of handling of the sects, and the evaluations of Muslim scholars about him.

In the Second Chapter, we detailedly put forward the Shia and Shiite groups, and their classification in al-Ka‘bī’s *al-Maqālāt* by comparing it with his antecedent and subsequent Maqālāt writers’ classification of Shiite groups. In this context, we made comparison with those who classified Shia before al-Ka‘bī like al-Jāhiz, al-Nāshi’ al-Akbar, al-Nawbakhtī, al-Qummī, and al-Khayyāt, and those who held this topic after al-Ka‘bī like al-Ash‘ārī, Maqdisī, al-Malaṭī, al-Baghdādī, Ibn Ḥazm, al-Isfarāyīnī, al-Shahristānī and al-Ḥimyarī. Afterwards, we examined the informations which al-Ka‘bī gave about the Shiite rijāl and the geography where Shia spread out.

In the Third Chapter, we examined the theological and political views of Shia in *al-Maqālāt* of al-Ka‘bī. In this context, we tried to make firm al-Ka‘bī’s claims regarding the occurrence of Shia, and Shia’s views concerning imamate, taqiyyah, badā', knowledge, God’s will, tajsīm, reincarnation, qiyās and ijtiḥād. In the end, we examined the revolts of Ahl al-Bayt members and the exclusion of Ahl al-Bayt.

In the Conclusion, we gave place to the result and evaluations which are reached in the research. In the Bibliography, we listed the classical and modern studies which are used in the research. As an Appendix, we put a table which compares the classifications respecting Shia and its divisions that were made before and after al-Ka‘bī.

Key Words: Abū al-Qāsim al-Ka‘bī’, Maqālāt, Shia, Shiite groups, and Shiite views